821.161.2
Т462

ЛЄНА ТИХОВСЬКА

МЕРЕЖІ ІІ

Присвячую видання «Мережі II»

моєму мужові й дорадникові

Василю Тиховському-Чупіль

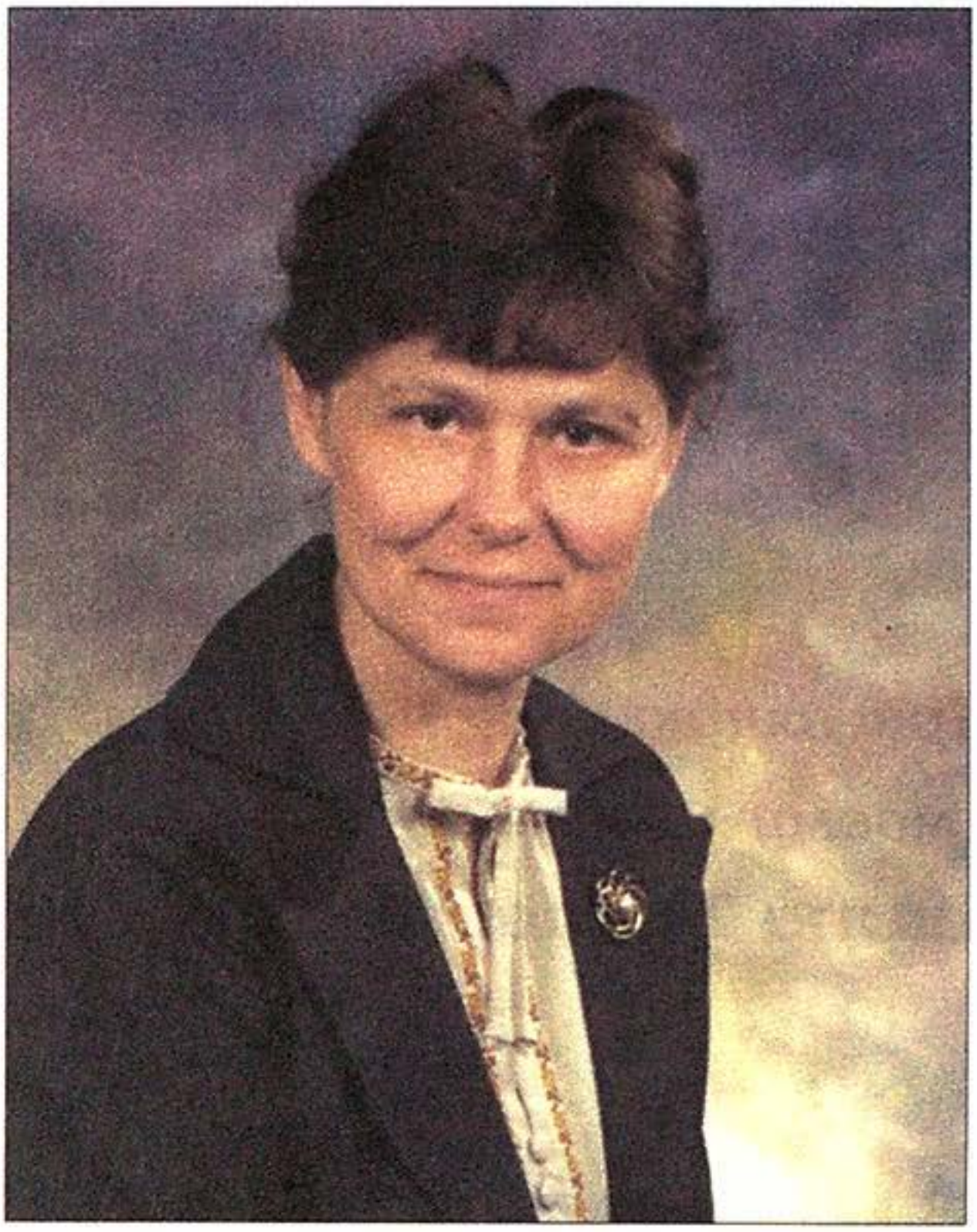

Видання «Мережі II» охоплює спостереження реформації в Україні, основуючи висновки на демократичних і національних засадах Західнього світу.

Події боротьби українського народу — «Батько Нестор Махно» — поповнюють прогалину в історії, важливий період опору проти більшовицько-російського наступу.

Описані подорожі і дотримання історичних джерел пов'язувалися з пошаною до надбань народів і глибоким почуттям любови до своєї Батьківщини — України.

821.161.2
Т462

Лєна Тиховська

Дарунок
Авторки

Мережі II

к. 126
БАКАЛАВРСЬКА
ЧИТАЛЬНА
ЗАЛА
КП
Наукової бібліотеки
Університету
"Києво-Могилянська
академія"

Київ
Видавництво імені Олени Теліги
2003

ББК 84.7 КАН-УКР
Т 46

Тиховська Лєна
Т 46 Мережі II. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. — 192 с.; іл.
ISBN 966-7018-80-6

У збірці «Мережі II» авторка, як і в першій збірці «Мережі», розповідає про свої подорожі по різних країнах. Велику увагу приділяє спостереженню життя в Україні. Розділ «Батько Нестор Махно» поповнює прогалину в історії боротьби проти більшовицько-російського терору.

ББК 84.7 КАН-УКР

Правопис і контекст книжки подано з дотриманням побажань авторки.

Джерела:
Інформаційні матеріяли історичних пам'яток
Ілюстрована Світова Енциклопедія
Функ і Ваґналлс Енциклопедія
Інтернет-статистика

Назви і прізвища подаються у фонетичній формі з дотриманням використання літери «r» у відповідності до дев'ятої літери англійської абетки і невід'ємного фонетичного звуку чужоземних мов.

ISBN 966-7018-80-6

© Тиховська Лєна, 2003
© Дубровський Василь, 2003

Слідами в минуле

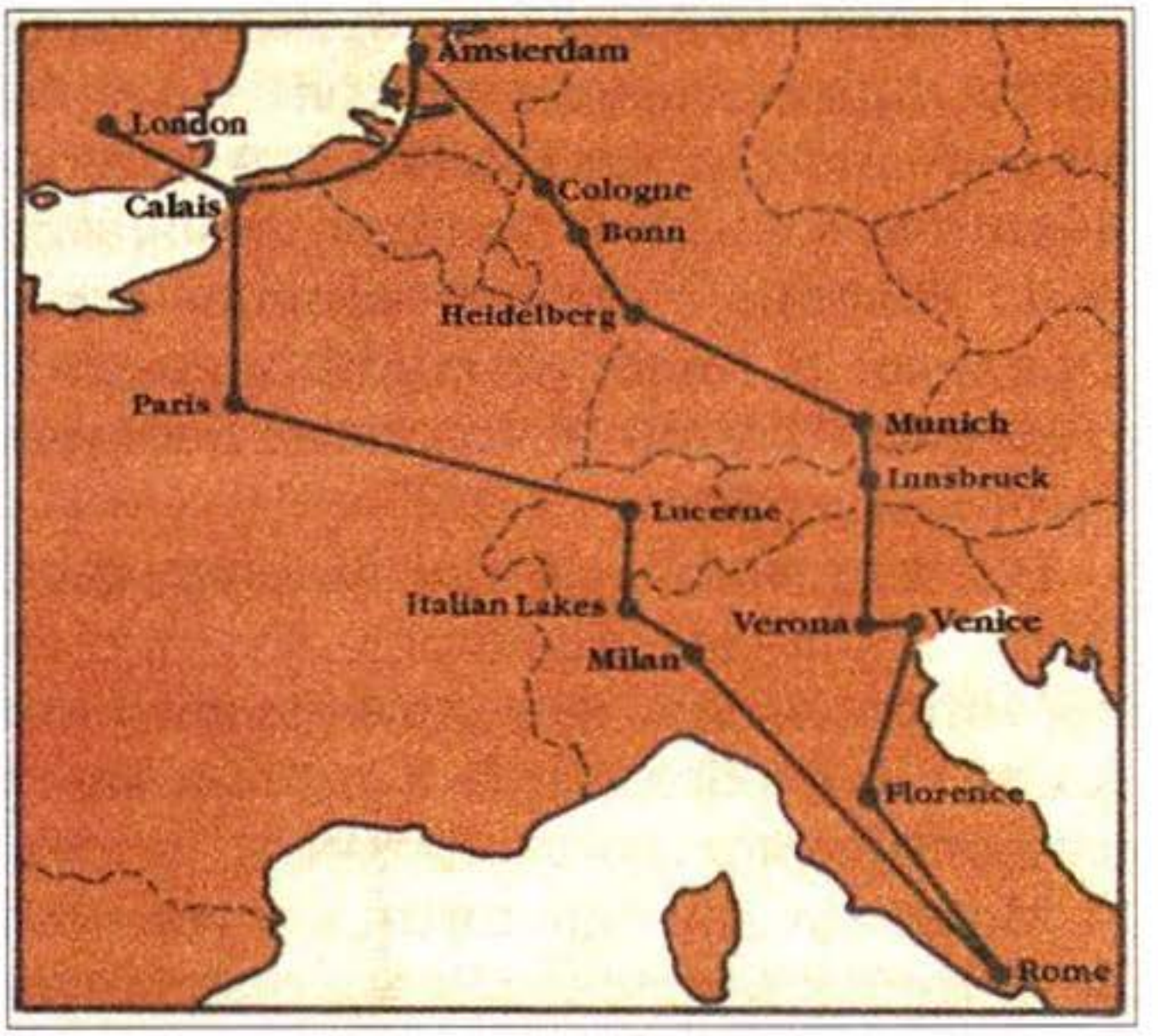

Маршрут мандрівки

В сутінках зникало побережжя Західньої Европи, европейського континенту, в склад якого входить і Україна. Доля стелила дорогу в Новий Світ, мрійну землю Північної Америки, куди мільйони цим же морським шляхом, повні надій в пошуку покращити життя, снували століттями. Деяких хвилі Другої Світової війни спрямували на далекий захід, мрійників життєвих мрій, шукачів охорони прав людини.

Спостерігаючи, як при віддалені останні вогники танули в пітьмі, зроджувалася думка повернення до цих берегів, до колиски розквіту европейської культури, під ногами хоч на мить знову відчути землю, де віками народи плекали культурну спадщину своїх предків, зберігали її, поповнюючи новими досягненнями для користи всього людства.

З роками, засягаючи ширшого світогляду й ознайомлення багатогранної культури населення Канади, думка відвідин Европи не покидала, бажання зміцнювалося, хотілося відвідати історичні місцевости, відчути силу духу тих, що збагачували розвиток її вкладом праці і присвяти.

Нагода й можливість сприяли вирушити в дорогу влітку 1982 року. Поїздка охоплювала 12 днів по европейському континенті, подорожуючи автобусом. За виключення Па-

рижу й Риму, де перебували по два дні, на кожний день було інше місце призначення.

В Лондоні в Англії 10 серпня вранці зібралися подорожуючі в призначеному готелі. Подорожуючі були з різних країн, різних материків: Африки, Австралії, Азії — Філіппін, з США. З Канади, окрім нашої родини: чоловіка і сина Віктора — подорожувала одна дама з Монтреалю, Франсва. З Нової Зеландії одинокий чоловік, відвідуючи родину в Німеччині, вирішив побічно використати й туристичну подорож.

Всі п'ятдесят осіб послуговувалися англійською мовою. Наш керівник екскурсії Ру, рудоволосий, аж майже червоноволосий, був англійського походження з північної Англії; був обізнаний з світовими подіями, географією, історією, культурою народів.

Ми не мусили виясняти, хто українці й тогочасне політичне становище країни. Як ми пізніше довідалися, в його батька навіть працював протягом двох років з української Дивізії після приїзду дивізійників до Англії з Реміні, Італії. Він ним зацікавився й постарався ознайомитися з точними інформаціями. Це був початок нашої приязні.

З Південної Африки вважали нас, як і самі чулися, підданими англійського королівства, включаючи родини з Зімбабві, бувшої Родезії. А вже американці для них були чужими, а для нас близькими сусідами з однаковими підходами до життя.

Дехто з групи, вирушивши в дорогу з одним або двома приятелями, трималися зокрема, особливо молодь, поникнута в світ своїх мрій, які розвіяти не могли ні Париж, ні Рим.

Два брати з Австралії були надзвичайно мовчазні, за них дещо дізналися лиш в останніх днях. Вони були з середини суходолу, який австралійці називають «аут бек», жили на своїй станиці у віддаленні від населення. Вся комунікація, навіть шкільництво, переходить там способом радіопередач, а лікарська скора поміч дається літаком. Їхній батько

вислав обох пізнати світ. Але збагнули його намір аж в останніх днях, жаліли, що наближався кінець.

Наш водій Йоган був німецького походження. Його батько жив у Швейцарії, а брат, також бувши водієм, при одній туристичній поїздці в Іспанії мав нещасливий випадок, згинув у катастрофі. Залишаючись єдиним сином у родині, він згодився з бажанням батька залишити цю працю, хоч для нього, як він зазначив, була живчиком життя.

Ці провідники протягом літнього сезону супроводжували туристів, зимою відпочивали на Карибських островах, в краях постійного тепла, розкішної зелені, теплих вод, піщаних пляжів.

Починаючи з Лондону, Ру інформував про важні місцевості, розповідав за мальовничу місцевість Кенту, аж поки не наблизилися до білих круч Доверу, морського побережжя, гордости англійців.

Під час Другої Світової війни, повертаючись бомбовики назад на базу, при появі білих круч на горизонті, були певні виконаного завдання й безпечного повернення.

Франція

Після короткої переправи через протоку пароплавом, на якому переправлявся наш автобус з багажом, ми вступили на французьку землю з направленням на столицю країни Париж.

Доба подорожі охоплювала дві країни: Англію й Францію і дві столиці: Лондон і Париж.

Коли в Англії рух вперед моторизованої транспортації призначений на лівий бік, то в Франції й інших країнах континенту Европи вперед їдеться правим боком за правилами транспортації, до чого ми привикли в Північній Америці.

Навколо стелилися поля, а серед них у далечині порозкидані, як малі острівці, поринали у зелені села з вершками церков понад забудівлі.

Територія Франції є третьою по величині в Європі, береги її омиваються протокою, Антлантичним океаном й Середземним морем на півдні, що сприяє лагідному кліматові. На півдні Рев'єра, або Синє побережжя, теплим кліматом, морською водою приваблює туристів з усього світу. В інших місцевостях погода холодніша, але не настільки, щоб спричиняла скрутність.

Франція самовистарчальна у вирощуванні майже всіх сортів продукції прохарчування свого населення завдяки клімату, терену й ґрунту.

Дійсність побуджувала уяву, думка линула в минуле, описане у творі Олександра Дюмаса «Три Мушкетери», події які відбувалися на цій землі понад триста років тому, полонячи серця всіх читачів. Героїв твору — Атоса, Портоса, Араміса і де'Ардаґтяна у фільмах Голлівуд увіковічив, захисників чести й справедливости.

В минулому інтриги при королівських дворах постійно велися й в часи мушкетерів і кардинала Рішальє, головного міністра французького короля, були надзвичайно напружені, бо кардинал хотів досягти своєї мети, а саме: короля Франції зробити наймогутнішим володарем, притиснути гуґенотів-протестантів та принижити Гаупсбурґів Австрії, застосовуючи жорстокі і несправедливі способи.

Кардинал Рішальє сприяв мистецтву й літературі, засновуючи в 1636 році Французьку Академію, де члени вирішували століттями уточнення правильної французької мови, а також допомагали розвитку дослідженням. Натомість двісті сорок років пізніше, в 1876 році, російський цар Олександер II видав «Емський указ», яким забороняв видавати та поширювати книжки українською мовою. А в Союзі українська нація, дорівнююча нації французькій, змушена була давати дисертації в російській мові з затвердженням у Москві.

Важність літератури полягає як у навчальному, так і в пізнавальному значенні. Французька література висвітлювала життя в різні часи, давала можливість читачам

обізнатися з країною і її мешканцями, а тим, що мали нагоду, так як ми, бути там, відчути силу їхнього духу, відчути силу уяви у творах Жуля Верна, які з часом зближилися з дійсністю.

Села й поля нагадували українські землі красою природи. Здавалося б, у такій благодатній землі люди вікували в достатках, мирі, тишині.

Одначе Франція, як і кожна країна, мала періоди непевного неспокою, які старалася перебороти, намагалася стати передовою країною світу, поширювати свої впливи, стати також одною з передових націй світу.

На території Франції люди жили з давніх давен, з часів, знаних дослідниками. Останки знайдені сягають далеко в минуле. Фінікійці заснували колонію, де тепер розположене чудове місто Марсель. Пізніше греки й римляни володіли колонією. Кельти, яких римляни звали галлами, осіли в більшості місцевостей Франції. Коли римляни опанували цілим, так званим тоді цивілізованим світом, Юлій Цезар підкорив галльський нарід, а земля стала одним з найкращих володінь Риму, аж поки Рим упав. Рим упав. Від германців франків назва Франція походить. Об'єднання інших частин країни, що майже складають державу, дало початок сучасної Франції.

В історії досить визначився Карл Великий, якого в 800 році короновано імператором, пізніше званої Святої Римської Імперії. Франція поступово зростала в окрему незалежну країну. Здебільша протягом тисячоліття була багатою й могутньою державою Европи з територіями і колоніями на інших материках.

Повновладні країни старалися зав'язати сприятливі відносини з іншими країнами шляхом подруж. Подружжям Анни Ярославни, дочки Ярослава Мудрого, Русь-Україна була пов'язана з Францією.

Франція постійно воювала. Кошти війн виснажували країну, смертні втрати не були байдужими. Надмірно розкішне життя королівського двору й неврожай 1788 ро-

ку сприяли поштовху позбавитися повновладности короля Луіза XVI, хоч населення жило ліпше ніж в інших країнах Европи.

Переворот 1798 року створив терор і безладдя, триваючи протягом десяти років. Гільйотина, шибениця, де відрубувалися голови, символізувала період терору. Безжалісно страчували тисячі людей. Покарано карою смерти також короля Луіза XVI в 1793 році і королеву Антонету.

Серед безладдя піднісся сильний провідник — генерал Наполеон Бонапарт. Повну владу йому дано 1802 року. Наполеон Бонапарт підніс Францію до висот, видані закони ще й тепер наслідуються в деяких країнах Европи. Уведено метричну систему.

Тим часом Франція залишалася в недостатках з причин послідовних війн. Наполеон Бонапарт мав на меті об'єднати Европу. Англія відчувала небезпеку, й інші країни боялися втратити свої трони, об'єднуючись вони перемогли Наполеона.

Включення США в Першу Світову війну і Другу Світову війну було запорукою незалежности Франції. Французька мова колись протягом століть вважалася загальною дипломатичною мовою світу і вживалася амбасадорами майже всіх країн, а Париж був і зістався універсальним культурним центром.

З кожним кілометром ми приближалися до Парижу. Зупинившись на придорожній стоянці, щоб пройтися і задовольнити спрагу, довідалися, що газова вода й вино цінять-ся однаково. Звичайну воду не рекомендується пити, коли подорожується, не лише з непевности очищення, а тому, що вода може містити в собі природні складники, не сприймаючі системою.

Французькі вина, знані в цілому світі, користуються надзвичайною популярністю. Дбайливо доглянуті виноградники приносять соковиті плоди, виноград, з якого виробляють вино. В залежності від підсоння, ґрунту, розположення, де плекають виноград, залежить смак, і досвідчений зна-

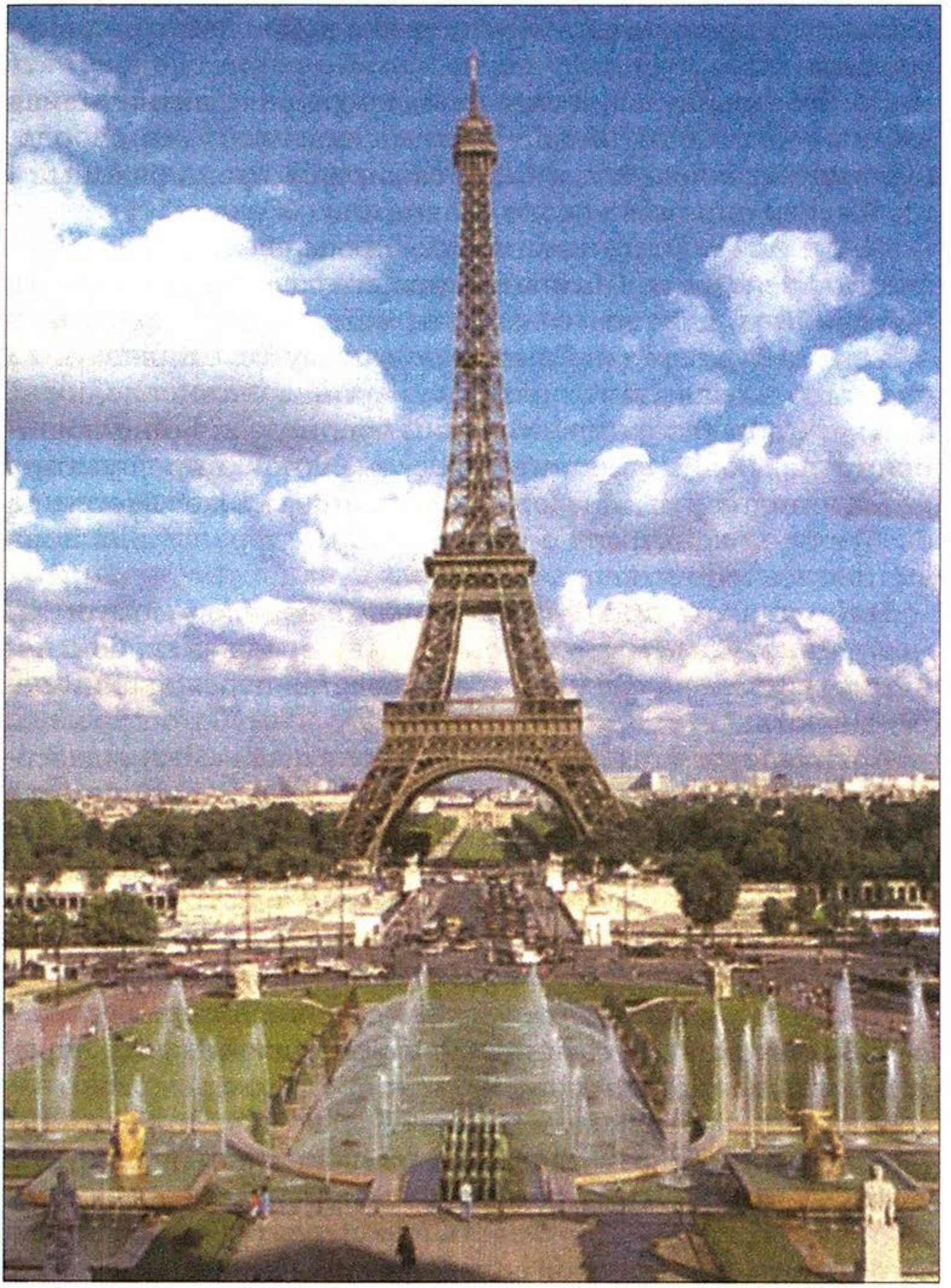

Вежа Ейфеля — символ Парижу і гордість французів

вець може визначити в межах декількох кілометрів виноградник.

Багато французьких вин, білих і червоних, визначилися якістю, дістаючи назви від місцевостей, як Бордо, бургундські вина. В один час славилися першорядними і ще й тепер ціняться високо знавцями.

Біле шипуче вино, шампанське прославлене, дістало назву від місцевости Шампань, там вперше започаткували його робити, але точної дати не встановлено, хоч уже в 1711 році було згадано в надрукованому тексті, вказуючи очевидно на наявність напитку.

Поруч виробів вин в сучасний час, надзвичайно поширених повсюди, і способу вдосконалення вирощування найкращих сортів, способу досягнення високої якости та здобуття на конкурсах золотих нагород, французькі вина зістаються вийнятковими.

В Парижі, столиці Франції, кожний знайде в чомусь замилування. Саме місто полонить уяву, зроджує глибокі почуття, які напевно мільйони відвідувачів переживали і переживають.

Архітектура міста пов'язує минуле з сучасним і віддзеркалює багатство інформативних джерел для зрозуміння розвитку цивілізації Европи; нагадує часи, коли Париж був найбільш популярним містом для композиторів, письменників, малярів, винахідників, архітектів, навіть кулінарії — приготовлення страв, що французи завжди вважали і вважають мистецтвом. Париж вів перед у фасоні одягу.

Де з початку було рибальське поселення, стеляться в зелені бульвари, за столами на хідниках відпочивають парижани, відсвіжуються напитками, підкріпляються їжою, насолоджуються листковим печивом.

Смугляві обличчя вказують на походження з півдня, схожість до ірляндців пов'язує з кельтами, а світловолосі зближуються до східніх земель, — всі чуються гордими бути французами, синами і дочками одної нації, в чому часом відчувається, до певної міри, зухвалість.

Наш готель у Парижі знаходився в центрі міста. Вже того вечора мали нагоду дещо оглянути. Ми уникали спільної вечері з групою, бо мали на меті відвідати могилу головного отамана Симона Петлюри, якого вбито на вулиці Парижу 25 травня 1926 року большевицьким агентом Шварцбардом.

Здивувалися в готелі, коли ми виявили бажання відвідати цвинтар, але після пояснення ввічливо дали вказівки, зазначаючи, що вхід закривають о шостій годині вечора. Таки запізнилися, ворота вже закрили. Проте ми під воротами вклонилися його світлій пам'яті, вклонилися незломній вірі вірного сина України, жертви тоталітарного режиму двадцятого століття, вклонилися тій землі, яка хоронить його тлінні останки, поки прийде час спочивати їм на рідній, вільній землі.

Ранком вирушили в заплянувану екскурсію по місті з місцевою провідницею, щоб найбільше засягнути інформацій, найбільш відвідати історичних і славетних пам'яток. В чужомовному незнаному місті обов'язково треба використовувати екскурсії.

Визначні місця включали головні вулиці Парижу: Тріумфальну Арку, що прославляє могутні перемоги Наполеона Бонапарта, символічну структуру — вежу Ефеля. Вежу можна бачити звідусіль у Парижі. В той час на жаль вона переходила реконструкцію, піднятися на вершок для оглядин міста не могли.

В славетній катедрі «Нотре Даме» поставили свічку. Палке бажання охопило на мить — поставити свічку в Соборі св. Софії в Києві. Катедру «Нотре Даме», ґотичного стилю архітектури з загостреними арками і вежами, будованої від 1163 до 1230 років, відвідують приїжджі постійно.

Зупинилися біля Лувру. В Луврі міститься Національна мистецька галерея Франції. Лувр — бувший королівський палац. Королі скуповували і збирали мистецькі цінності, добудовуючи галереї. З завершенням будови, відведено Лувр на музей. З тих пір музей рахується визначним у Европі.

Музей наповнений картинами, скульптурами, зразками тканинотворчости, кімнатним обладнанням та різними видами мистецтва. Колекція картин у Луврі численна. В додаток до французьких малярів, знаходяться там картини інших малярів світової слави включно з картиною Леонарда да Вінчі «Мона Ліза». Оглянути хоч би частину — звичайно потрібно багато часу. До нашої диспозиції було лише пів дня.

Ми старалися охопити, що могли, не минаючи таємничої загадкової усмішки «Мони Лізи», якою вона чарує всіх, з якою не міг розлучитися Леонардо да Вінчі до самої смерти, оправдуючись недовершенням портрета.

На подвір'ї бувшого королівського двору виринала з минулого Варфоломейська ніч — різня протестантів 1572 року.

Не тільки з вежі Ефеля, але теж з Монтмартре, популярної дільниці, положеної на горі, найвищій точці Парижу з вузькими під гору ведучими вулицями до білої церкви, одним поглядом можна обвести місто.

Особливо пропам'ятне враження зістається назавжди при оглядинах вечером у блиску світел. Обов'язковим стає вважати на приближаючих сторонніх осіб, бо в тій дільниці спритно й уміло позбавляють гаманців навіть у групах.

Лишаючи Париж, направилися до Версалю. Версаль рахується майже передмістям і славиться королівським палацом і пречудовими квітниками й парками.

Неймовірними витратами коштів на будову палацу для короля Франції обурювалося населення. Галереї, салони, королівські приміщення пишно прикрашені, наповнені оздобленим устаткуванням. «Галерея люстер» признана одною з найкращих. Стіни галереї вкриті величезними люстрами. Там відбувалися бали, розважалася еліта. Там, як нам зазначила провідниця, підписано Версальську угоду, завершуючи Першу Світову війну 28 червня 1919 року.

Ця угода не підтримувала боротьбу Української Народної Республіки. В складі Росії, чи білої, чи червоної, та інших

країн залишали землі України. Умови перемир'я 11 листопада 1918 року між Німеччиною й Альянтами — Союзними Державами спричинили скасування Німеччиною Брест-Литовського договору* між Центральними Державами (Німеччиною, Австрією, Туреччиною і Болгарією) та Совєтським урядом, який піддався суворим вимогам, зрікаючись територій включно з Україною. Совєтський уряд анулював Брест-Литовський договір 13 листопада 1918 року.

Провідниця виявила надзвичайну гордість щодо Версальської угоди. Я не могла стриматися, даючи знати їй, що гордитися немає чим, бо тут, у цій галереї, віддали багатомільйонну націю мачусі, ограбували нарід від самоуправління, волі народу, якою завжди гордилася Франція.

Президент США В. Вілсон відчув розпач, коли зрозумів, що інші країни мають на меті поширення своїх управлінь та зміцнення мілітарного потенціалу, а не забезпечення миру і прав націй.

Швейцарія

На горизонті піднімалися Альпи. Наближалися до Швейцарії, казкової країни тишини і спокою, країни мальовничої природи: шпилів гір, покритих снігом, обвитих хмарами, зелених долин, які стелилися ущелинами гірських велетнів, де віддалені від щоденного шаленого руху великих міст, ще за старим звичаєм живуть спадкоємці відважних гірських поколінь. Там традиційні швейцарські вироби й старі народні звичаї незмінні, ще можна чути унікальний спів «йодел», що несеться вдалечінь, відбиваючись ехом. На випасах лиш брязкіт оздоблених дзвінків на худобі зрушує спокій.

Зупинилися на кордоні. Прикордонна сторожа, маючи список подорожуючих, де вказана кожного прина-

---

*Брест-Литовський договір. Функ і Вагналлс. Енциклопедія. — 1959—1967.

лежність, перевіряла паспорти, оминаючи британців й канадців, тобто нас. Ми в'їжджали в країну, благословенну самовдоволенням.

Так як терен Швейцарії гірський, мала частина землі придатна для орання. Досить незначний відсоток населення використовує землю на прожиток.

Швейцарія веде свій початок з XIII століття з протистояння проти посягаючих сусідів й об'єднання спільноти долин: Урі, Унтервальдену і Свизу. Місце збору позначено трьома камінними лавами й деревами, де за традиційними переказами зібрався гурт з навколишніх долин, стурбований намаганням сторонніх підпорядкувати їх.

В угоді, яка наявна, зазначено, що місцевості: Свиз, Урі й Унтервальден, «охороняючи себе й свою власність, одним голосом присягли, щоб у названих долинах визнавати не будуть зверхника, якщо він не буде один з них».

Обґрунтовані демократичні традиції і засади невтральности об'єднують народи з відмінними властивостями культурної спадщини в державі, визнаваючі чотири національні мови: німецьку, французьку, італійську та Романш — мову походженням від стародавньої латинської мови, віддзеркалюючи впливи романізації, час, коли Римська Імперія була зверхником.

Самих швейцарців дивує довголітня конфедерація, і дехто переймається уведенням одної мовної системи. Уведення одної мови, відсунення спадкової мови, а тим самим спадкової культурної спадщини, творить іншу народність. Росія, забороняючи виданими указами українське письменство, а Союз, продовжуючи ту саму лінію іншими засобами, знали, що без живого слова нація засуджується на асиміляцію.

Швейцарія уникнула двох Світових війн XX століття. Але, щоб не прийшлося згинути в чиїйсь війні, згубити свою незалежність, бачити, як довготривала конфедерація нищиться, швейцарці не легковажать і наполегливо слідують шляхом самобезпечної оборони.

Робітників стандарт життя високий. Вони мають вигідні житлові приміщення, власні автомашини, відпуски і не хочуть їх згубити.

Швейцарці невтральність уважають силою, а не слабістю. Коли Европа знаходилася в розрусі, Швейцарія малощо була занепокоєна; країна мала закони і порядок, стійкий уряд, стабілізовану валюту. Швейцарська валюта була в обміні по світі. Ніяка країна в Европі не мала такого валютного обміну.

Банкова система країни займає третє світове становище, звичайно послідуючи Ню Йорк і Лондон. Хоч банкова система традиційна в Швейцарії, проте піднеслася до великої міри після Другої Світової війни. Суми грошей вкладалися в банки країни, де грошима можна оперувати необмежено, замість опинитися в контрольованій сис-

224 Д26

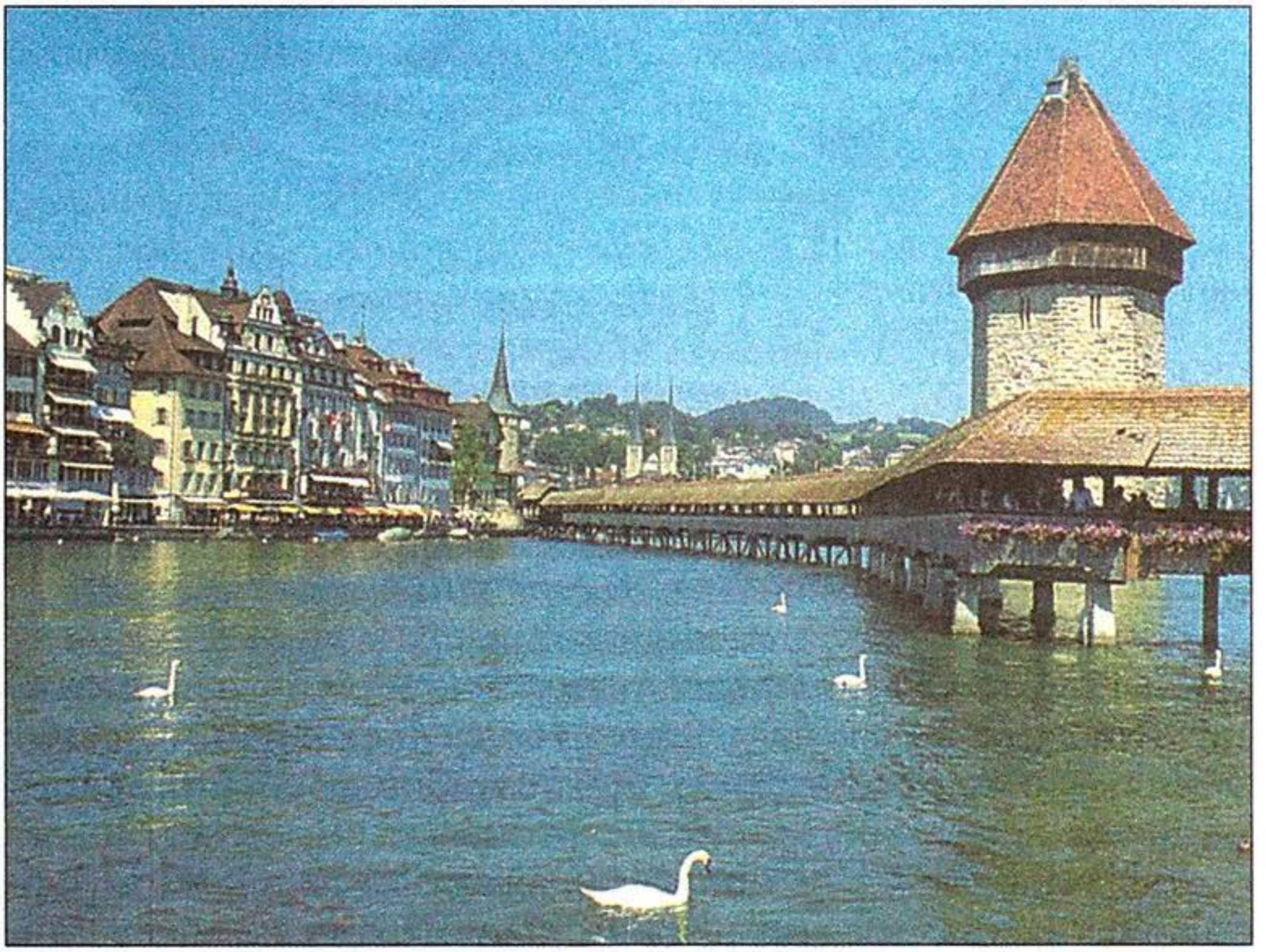

Люсерн, Швейцарія

2 — 3-1164

Наукова бібліотека Університету "Києво-Могилянська академія"

темі. Стабільність й повсякчасне пересування, поруч з банковим засекречуючим порядком продовжують прибавлювати капітал.

З розпадом Союзу, затуманені попередньою пропагандою, маючи під руками гроші, почали вкладати в закордонні банки достовіреного значення, переконані тим, що

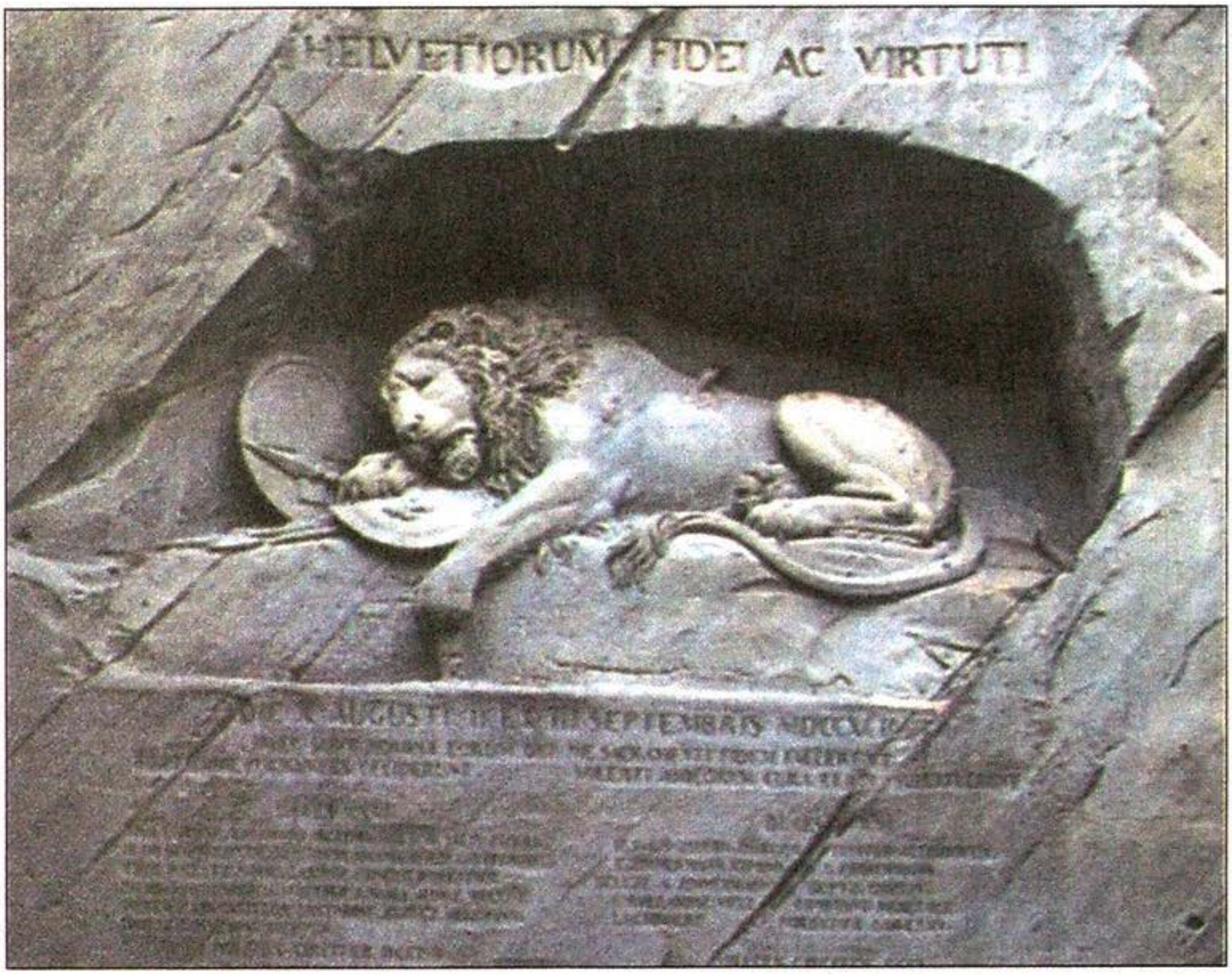

Монумент Лева. Люсерн, Швейцарія

в капіталістів насамперед капітал, а не міри його придбання. Країнам, як уже переконуються з достовіренним значенням банкового устрою, не потрібно грабіжницького капіталу.

Життєвих змін Швейцарія цілком не оминула. Мимохідь час, як та сила снігових обвалів, зрушив гірське населення до селищ й міст у долинах. Тому малий відсоток продовжує

попередній побут. Промисловість, туризм, банкова і урядова системи затруднюють працездатніх.

Підхід швейцарців до життя — це наполягання сприймати його доцільно, предметом правил природи, усвідомлених і незмінних. Випродукований годинник належно буде показувати точний час. Якщо стане треба відкрити і направити, — ті самі послідовні життєво-природні правила.

Красою Альп милувалися. Милувалися вершинами гір, покритих снігом, повитих де-не-де хмарами. Стрімкі схили гір підніжжям доторкалися вузьких долин.

Річки й озера, багато яких постало в Льодовий період, серед могутніх гір утворили своєрідну мальовничість, що вабить подорожуючих, де зимовий спорт на лещатах надзвичайно популярний.

Влітку багато приїжджає полюбуватися природою. Підйоми для лещатарів використовуються й в теплу погоду. На них підносяться на вершки, щоб засягнути велич краєвиду.

Ми зупинилися в Люсерні або, як на мапі також зазначують, Люзерн, розміщеному при озері такої ж назви. В таких містах центер міста й важні монументи обходиться пішки.

Кожний крок нагадував середньовіччя. Монумент лева, чудова камінна скульптура вдостоює швейцарську гвардію при французькому королівстві, прославлений покритий дерев'яний міст й пишно оздоблені доми в старому місті віддзеркалюють унікальність.

Після оглядин мали нагоду робити закупи, проїхатися човном по озері, розважатися швейцарським фолкльором, де в програму включають дуття на гірських трубах, що нагадує українських гуцулів на полонинах.

Розмістили нас ночувати не у великому готелі, а в поодиноких гостинних домах. Там ми змогли ближче приглянутися до життя пересічного громадянина країни.

Вже ранком 13 серпня вирушили в направленні до Луґано, швейцарської і італійської округи озер. Тим часом

звернули до гори Тітліс і, піднявшись по крутій дорозі, зупинилися в гірському містечку Енґелберґ.

Це містечко засновано на бувшій площині, де побіч потоком тече з гори вода чиста-чиста, як сльоза. Кожний камінчик виднівся на дні. Опускаючи руки у воду, відчувалося поєднання з матір'ю-природою в повній її величі серед гірських велетнів. Під виступом гори чоловік і жінка косили сіно косами, віковічним способом. Влітку худобу виганяють на випаси на полонини, а сіно в долинах і підгір'ях коситься й заготовляється на зиму.

Піднявшись на гору Тітліс, ті, що вперше бачили сніг, мали нагоду відчути його під ногами. Восьмилітня дівчинка Шерол з Зімбабві Південної Африки прийняла сніг за пісок, роззулася й побігла босяком, але відчувши холод, злякалася і почала плакати.

Місцевими різнорідними виробами наповнені були крамниці. Для пам'ятки найбільш купують стінні годинники з гирями, що кують час по годинах, властиві мешканцям Альп.

Територія Швейцарії невелика, але об'їзди гір, підняття і спуски збільшують дорогу. В минулому хребти гір переходили перевалами, щоб дістатися на другий бік, і лише відважні вибиралися в дорогу в несприятливу погоду. Згублених у сніговіях відшукували собаки, які можуть віднюхати людину в снігу. Собаками послуговувалися під час снігових обвалів, рятуючи лижників.

Найбільше лихо, скоєне сніговим обвалом, сталося в Альпах в 1916 році, де дев'ять тисяч вояків Австро-угорського війська засипано тонами снігу.

Історичною подією був перехід Альп блискучим фінікійським полководцем Ганнібалом, що приблизно двісті років перед Христом, хоч несучи великі втрати через холод, сніговії, сутички з ворожо наставленими племенами, з численним військом, з слонами, нагруженими тягарем, перейшов Альпи за п'ятнадцять днів. Він майже підкорив Рим.

Ми переїхали хребет Альп переїздом святого Ґотгарда з тунелею, яка піднімається посередині понад тисячу метрів висоти.

В Луґано відчувається приближення до Італії. Майже все населення італійськомовне сконцентроване в тій окрузі, де пальми є звичайним явищем, як засніжені Альпи.

Рим

Колись всі дороги вели до Риму, коли Рим був могутнім володінням. Нас вела цікавість до міста Ромулюса і Реміса, до вічного міста, яким уважається Рим ще до започаткування славетної імперії.

Заснування Риму оповито легендами. Багато виникло теорій, але міф, приписуючий заслугу заснування Ромулюсу і Ремісу, з наданою назвою засновника, прийнявся сприятливо, зазначуючи датою 21 квітня 753 року перед Христом.

Заснування Риму дало початок опанованню великих територій, запровадженню ладу між ворожо наставленими народами. Кожна імперія, підкоривши нарід, запроваджувала свій лад. Хоч той лад був виявом порядків, користь для підкорюючих мала першенство. В словах Юлія Цезаря: «прийшов, побачив, переміг» висвітлено ідею й мету тогочасного Риму — бути переможцем.

Римляни були майстерними будівничими храмів, споруд, амфітеатрів, мостів, доріг, аквадактів, деякі з яких після двох тисяч років збереглися на подив, збагативши світові надбання людства для використання народами.

Існування Римської Імперії в Римі прийшло до кінця 476 року нашої ери. Після подвижности другого століття з мільйоновим населенням Рим звівся до провінційного міста з менш ніж стотисячним населенням. Населення зменшилося набагато пізніше, а після навали інших народів місто було настільки спустошене, що зісталося цілком, як історія передає, спустілим.

Тим часом християнство поступово набирало сили. Поганські обряди і звичаї під кінець четвертого століття заборонено. Рим повернувся, під впливом Відродження, до пишности минулого, досягнув провідного релігійного статусу — образ столиці, став осередком католицизму, втілення моралі.

Історія цивілізації — це історія людей, що живуть денним життям в його повному вияві і роблять, як мислять. В основному висліді є вклад у суспільство, де приходиться знаходитися. Будова, мистецтво вказує на рівень розвитку, яким пройшла країна.

Вулиці Риму — вікно в минуле. Там перед очима переходить частинно стародавня історія, стверджуючи руїнами незрівнянну велич. Реконструкція міста поповнює уяву, пов'язуючи руїни з забудовами в часи Константина Великого.

Екскурсія Риму з місцевою провідницею обширно охоплювала найважливіші старовинні пам'ятки, починаючи з Римського Форуму — площі з численними руїнами громадських забудов. Відвідали Колізей, використовуючи можливість побути там, де колись відбувалися битви гладіаторів, а також на смерть прирікали християн.

Тисячоліття заснування Риму відзначали грами і видовищами з участю численною гладіаторів, що боролися один проти другого, та понад двісті різних звірів було забито.

Мовчазні руїни стояли, свідки страждань — потіхою римлян, нагадуючи присвоєну жорстокість й немилосердя. Жити чи не жити гладіатору, що програв, залежало від пальця імператора: догори — жити, вниз — смерть. Колізей містив 87 тисяч глядачів. Будову його започатковано в першому столітті християнства, коли християнство поширювалося.

Оглядаючи ґрандіозні релікти античности, збагнуто тиск тридцятих років XX століття, коли все скеровувалося на лад імперіалістичної могутности Риму; манія на величність, що сучасне не охоплює і не оправдує. Історія слідує з часом і не знає повороття.

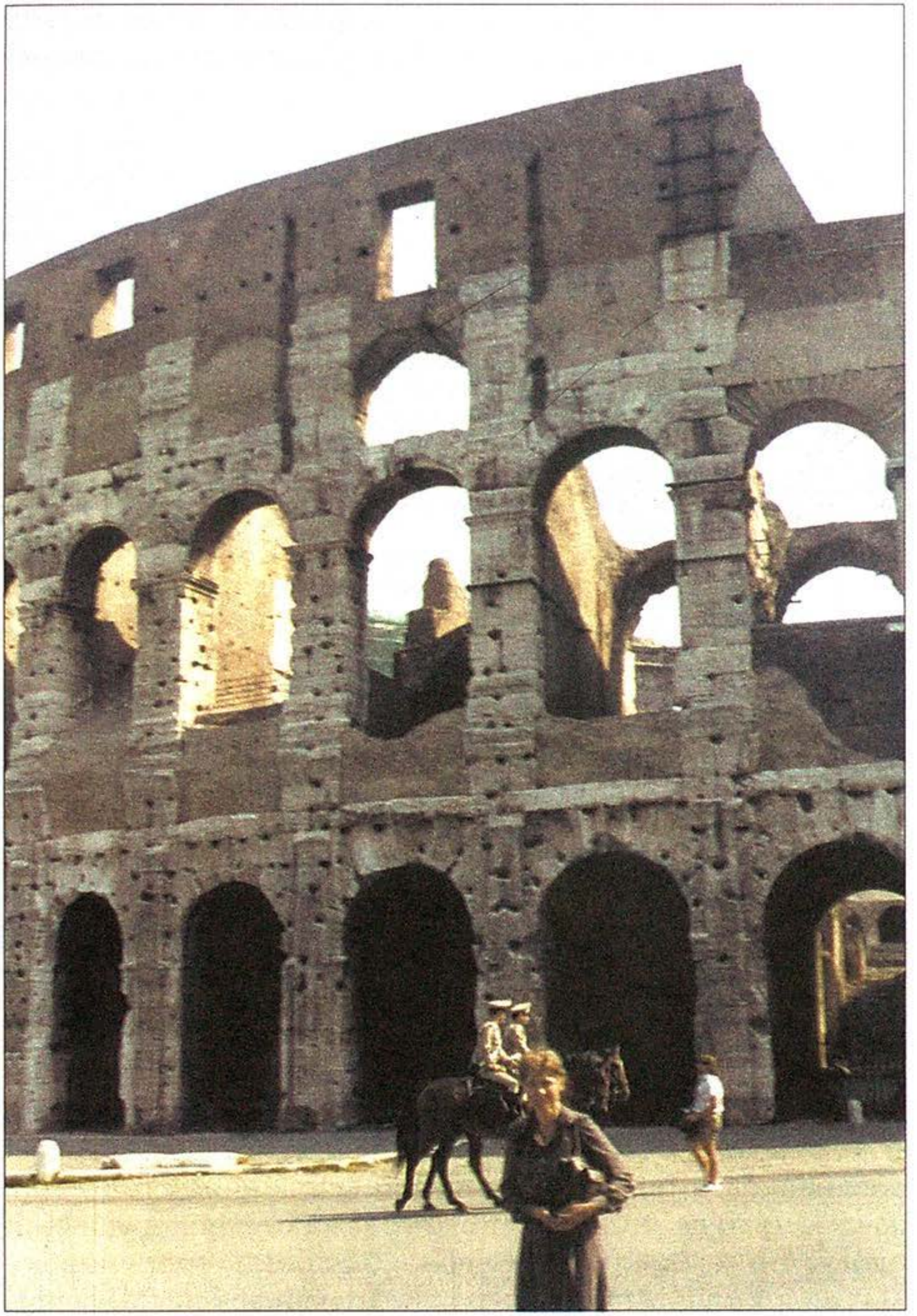

Рим. Біля Колізею

Пам'ятки християнства в Римі виявлені в будові храмів Божих. Найстарший з храмів — Базиліка св. Івана Латерана, будована 311 — 314 р.

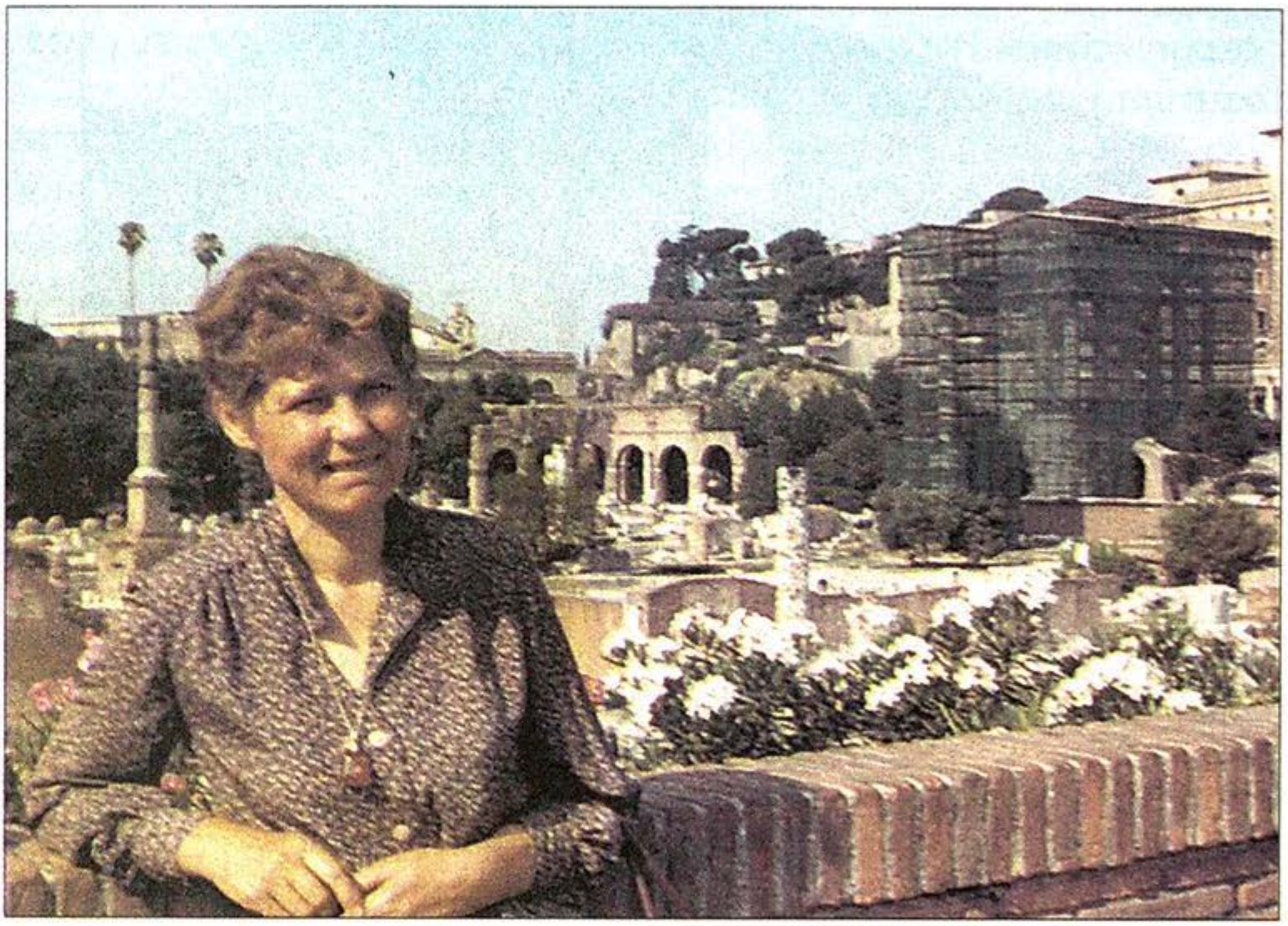

Рим. Пам'ятки-руїни Імперії

Базиліка св. Івана Латерана, св. Марії Маггіоре і св. Павла, хоч положені поза межами Ватикану, належать до його окремого володіння за угодою 1929 року, яка поклала кінець напруженню між державою і церквою.

Володіння Ватикану є обсягом 43 гектари, містить базиліку св. Петра, палаци Ватикану з музеями та чудовий парк, має свої поштові марки, гроші, радіостанцію й гвардію.

Ґрандіозною і надто вражаючою є Базиліка св. Петра, збудована там, де розп'яли св. Петра, на першспорудженій Константином Великим. Будова базиліки розпочалася 1506 р. під наглядом Браманте, а потім Рафаеля і Міхелан-джела, але завершення будови тяглося аж до 1626 р.

На площі, частинно округленій колонадами, збираються тисячі, коли послідовники св. Петра — папи періодично проповідують мир і братерство.

Систінська каплиця Ватикану, з неперевершеною красою майстерности розписів, з «Тайною вечерею» Міхеланджела є перлиною християнської спадщини.

Поїздка в Рим використовується на оглядини катакомб. Катакомби — це підземельні проходи і сховища, де в стародавні часи хоронили померлих. Християни з початком християнської ери, що жили в Римі, будували катакомби.

Вниз йдеться подекуди двадцять метрів, де найглибші катакомби-тунелі тягнуться кілометрами. Проходи надзвичайно вузькі, треба йти поодиноко. У стінах, у видовбаних площинах клали тлінні останки і закривали камінними або мармуровими плитами. Цілі родини хоронилися один поруч другого. Стіни й стеля прикрашені живописом.

В часи переслідування християни молилися в катакомбах, мали підземельні церкви. В катакомбах ховалися християни. Тільки ті, що знали проходи, находили скорий вихід.

В процесі свого існування Рим будувався і відбудовувався. Побіч старовинного Риму і Риму часів Відродження — сучас-

Площа і Базиліка св. Петра в Римі

ний Рим, вислід економічного оправлення, відограє значну ролю в дальшому розвитку життєвого стандарту країни.

Як більшість туристів, ми дотрималися звичаю, кинули по монеті в фонтан Треві, бо хто кине монету, той обов'язково повернеться назад, попрощалися з Римом — «вічним містом».

Флоренція

У серпневу пору, особливо по суботах і неділях, рух у містах сповільняється. Літню пору використовують, відпочиваючи на берегах моря. Без товплення оглядали знатні історичні пам'ятки. Навіть у той час Папа Римський виїхав у свою віллу на відпочинок і не показався у вікні у визначений час.

Отже ми були в Римі, але Папи не бачили, так як підпадає більшості. Проте, будучи в Римі, не оминули нагоди погоститися традиційною піцою — спеченим коржом, политим помідорним соусом, з м'ясивами, сиром й іншими приправами, запиваючи по бажанню вином під звуки італійської музики.

Італія благословенна кліматом, природою, родючими долинами, річками, омита морями, окрім півночі, що сприяло самозабезпеченню населення.

Сама околиця по дорозі до Флоренції віддзеркалює побут мешканців. Одначе в Італії, як вкорінені закони, землі належать патронам — власникам, а на землях працюють контандіни — робітники, заробляючи на прожиток.

Флоренція розположена на північ від Риму на головному шляху по обох боках річки Арно, береги якої поєднують мости. З прибіжних бугрів місто представляє картину незабутньої краси. Вежі палаців і дзвініці церков видніються здалеку, але купол прекрасної катедри св. Марії дел Фіоре домінує все навколо. Катедра символізує Флоренцію, як Собор св. Софії — Київ, Бранденбурзькі ворота — Берлін, Лондонський міст — Лондон.

Флоренція колись була самоуправляючою, і найбільш визначилася там родина Медичів, що була на чолі керма століттями.

Не лиш зокрема красою вирізняється Флоренція, але має велику значність у збереженні класичного мистецтва, що знаходиться в музеях і палацах, доступного бачити всім.

Флоренція

Можливо немає міста в світі, щоб мало стільки світової слави мистецьких надбань та архітектурної спадщини.

Міські бібліотеки наповнені мільйонами книжок, брошур, тисячами манускриптів, мап, листів, документів, дорогоцінними оригіналами.

Там жили і працювали генії колосального таланту: Міхеланджело, Рафаел, Леонардо да Вінчі й інші, відображаючи унікальність у мистецькій творчості, якою захоплюють покоління за поколінням.

В Флоренції народився визначний італійський поет Данте (1265 — 1321). Свій твір «Божественна комедія» написав італійською мовою, а не латинською, в якій літературні твори попередньо писали.

Флорентійські ремислові підприємства визначаються традиційними якісними виробами: ювелірними, шкіряними, домовим обладнанням, гончарськими, срібними, скляними приборами і прекрасами.

Конструктивне уформовування всіх виробів має певну відмінність. У кожній придбаній пам'ятці буде відчуватися надхнення флорентійців.

Приїжджих заохочують ювелірні виробництва, на показ старовинного способу видуття мистецького оформлення скла, щоб, безсумнівно, після показу туристи розщедрилися, купили собі щось на пам'ятку, а виробництву на користь.

Перед тим, що залишили Флоренцію, зупинилися в означеному місці, звідки засягається панорама міста, щоб взяти спільне фото групи з символічним куполом катедри й зберегти назавжди дивовижну красу міста.

Венеція

На восьмий день продовжували подорожувати по Італії до казкової Венеції, романтичного міста, яке полонить уяву мрійників подорожів.

Венеція — не звичайне місто. Замість вулиць має сітку каналів, де човни, що називаються ґондолами, мають водні шляхи, так само як таксівки й автомашини їдуть дорогами в містах.

Венеція прославилася своєю надзвичайною будовою: збудована на понад сто острівцях у лагуні — плесі затоки. Великий канал йде серединою міста з побічними каналами і поєднуючими мостами. Вулиці та провулки також пронизують місто, але водний шлях — найвигідніший і найскорший спосіб транспортації.

В старі часи місцевість заселяв племінний нарід Венеті, звідти дістала назву Венеція. Місто започатковано десь у п'ятому столітті, коли населення північної Італії шукало сховища від тевтонської навали. В сьомому столітті венеціани заклали республіку під керівництвом «доджа» — мирового судді. Венеція стала великим торговельним центром зі Сходу й до Сходу, стала могутньою силою в Середземному морі з територіями і колоніями.

Початки турецької інвазії, напади іноземців, італійських володінь, відкриття морського шляху на Схід спричинили занепад Венеції, і Венеція не змогла вже осягти попередньої

Великий канал Венеції з увіковіченою величчю архітектури

могутности. Як й інші італійські окремі округи, Венеція увійшла до складу об'єднаної Італії.

Архітектурно Венеція вважається одною з найчарівніших мистецтв. Міські забудови і оздоблення виявляють надзвичайні зображення досягнень. Палаци і церкви наповнені дорогоцінним мистецтвом славних живописців Венеції. Деякі палаци вельмож мають історичне та архітектурне значення, віддзеркалюючи славне минуле.

Площа св. Марка знаходиться в центрі і повсякчас відвідується туристами. Церква св. Марка і палац «доджа» — дві найважніші та надто вражаючі споруди. Увагу також привертає окремо збудована дзвіниця.

Венеція знаходиться в досить загрозливому стані від природньої стихії, а саме: підняття води, що дає повід розрусі міста. Порівняння старовинних картин при каналах і сучасний рівень води при тих же будинках приводить до висновку — вода піднімається. Розпрацьовується плян для уведення заходів стримати підняття води, щоб зберегти Венецію.

Століттями Венеція славилася скляними виробами, люстрами, намистами, кружевом, тканинами, які виставляли для набуття, сподіваючись, що без сувеніру, принаймі одного, туристи не лишать Венеції.

Австрія

З Венеції ми направилися в Австрію, назад через Альпи і дивовижний Бреннерський переїзд до міста імператорки Марії Терези, бувшої володарки Австрійської Імперії. Імперія правила великою частиною Европи, в її складі в один час була Галичина, західні землі України.

Не при в'їзді в Італію, не при виїзді прикордонна сторожа не спиняла і не перевіряла окрім в'їзду в Швейцарію. Здавалося Західня Европа не мала кордонів, тоді як Берлінська стіна відділяла Схід від Заходу.

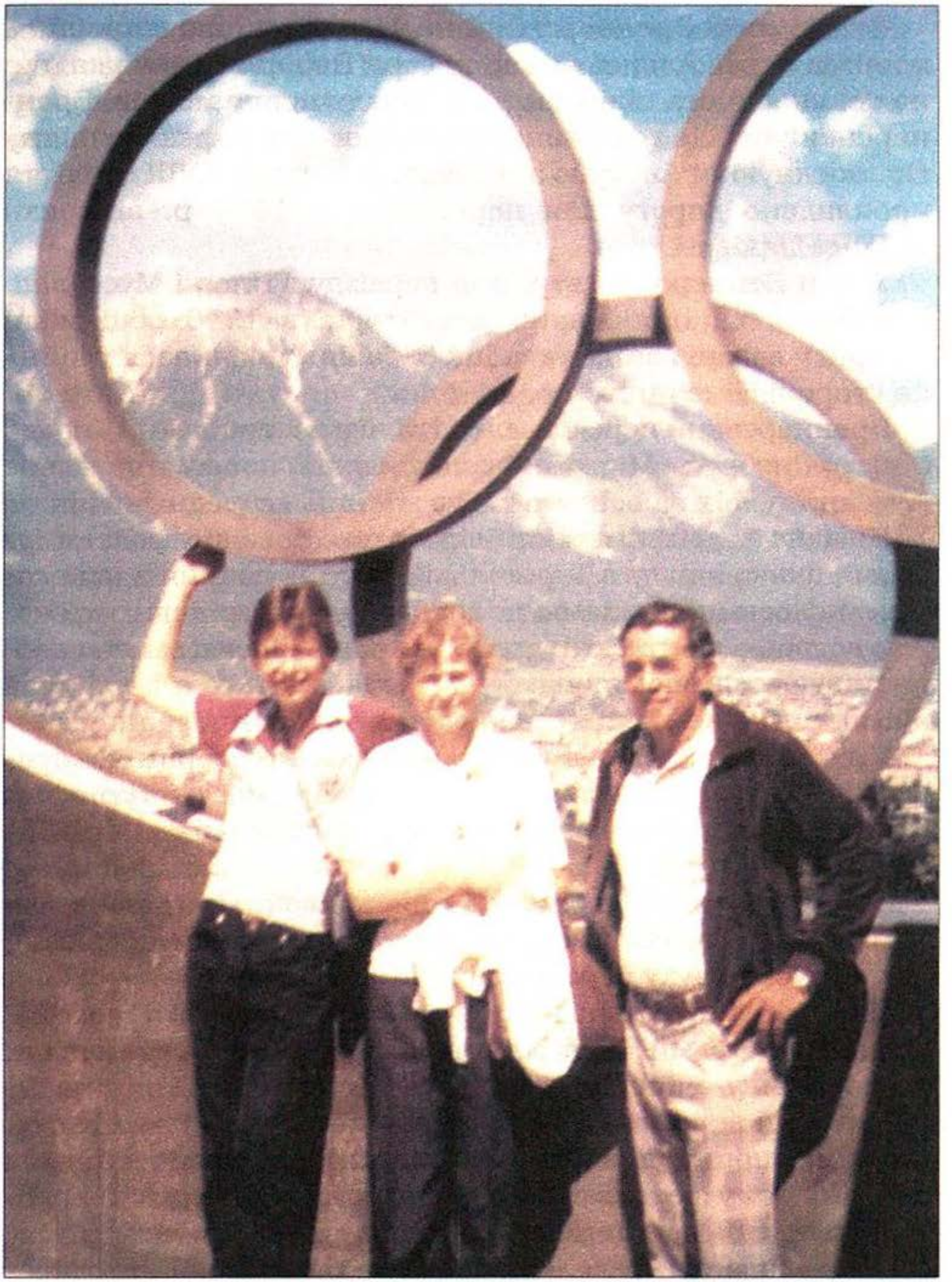

Інзбрук, Австрія. З сином Віктором

Століттями Бреннерський переїзд був найважливішим шляхом через Альпи, найвищі гори Європи. Не зважаючи на те, що висота підіймається понад тисячу метрів, Бреннерський переїзд є найнижчим перевалом через височину гір, поєднуючи Австрію з Італією. При кінці XVIII століття прокладено дорогу для переїзду, а в 1867 р. відкрито залізну дорогу.

У селі Беннеро, на вершині переїзду, Гітлер і Муссоліні, німецький та італійський диктатори, в 1940 році мали зустріч у вагоні і згодилися, щоб Італія включилася у війну на стороні Німеччини.

Бреннерський переїзд веде з Італії в австрійський Тироль і місто Інзбрук. Місто знаходиться на шляху, що єднає Німеччину й Італію. Інзбрук був знаний з середньовіччя.

Вигідне положення міста відограває поважну ролю в туризмі, пункт виїзду в Тирольські Альпи: в долини з випасами, сінокосами, посівами, де спадають гірські річки з прозорою водою, оповиті багатством природи. Гірські схили використовуються спортовцями на лещатах, і малі глухі села після століть незначности набули світового признання.

Літом і зимою, перед тим до недоступних вершин, зручно дістається щораз побільшуюча кількість туристів. Кожне мале село має механізовані устаткування — підойми для лещатарів.

В Інзбруку відбувалися олімпійські гри. При оглядинах міста, міських пам'яток не минаються спортивні осередки, де панує сила духу переможців у змаганнях.

Призначений готель в Інзбруку нагадував фортецю з масивними дверьми й широкими стінами, що затримували тепло взимку, а прохолоду влітку.

Тирольці затримали народні звичаї, народну творчість, народну ношу, відмінну від інших місцевостей, яку приміняють у фестивалях, концертових виступах.

Кольоритом мистецьких виступів захоплювалися глядачі на розваговому вечорі, бо дехто вперше, а багато востаннє мали нагоду розважатися тирольським фолкльором.

Білосніжна постіль і перина після довгої подорожі вабили. Втома перебирала. Глянувши з вікна на Альпи й доторкнувши ліжка, спочили на ніч. Наступна зупинка — Мюнхен, який нагадував пережиття війни і негараздів.

Німеччина

В поворотній дорозі до Лондону направилися з Інзбруку на Мюнхен, столицю Баварії, територіальну частину Німеччини. В році нашої подорожі приналежала до Західньої Німеччини.

Протягом історії Баварія перейшла різні фази урядування: була підлегла іншим управителям, також була королівством, входила в склад Німецької Імперії, навіть з наслідком Першої Світової війни виринула комуністична революція, яку придушено в протязі декількох тижнів. Після перемоги над Гітлером більша частина її належала до Американської Окупаційної Зони включно з Мюнхеном.

Рівнини Баварії вважаються житницею Німеччини. Окрім сільського господарства, добуваються копалини. Баварія славилася винами й пивом.

Під час війни привезених на працю з України робітників розміщювали по всій Німеччині. Так як Баварія була надзвичайно продуктивна в усіх ділянках господарства, потребувала значну робочу силу намісто баварців, які були у війську на фронтах.

Після закінчення війни верталися назад в Україну. Але багато свідомих українців залишилося в Німеччині. Вискочивши з німецького пекла, ухилялися від комуністичного пекла , надіялися виїхати за океан, іммігрувати в демократичний світ, де можна жити вільно, без страху й доброчинно працювати.

Баварія була післявоєнним центром українського таборового життя. В таборах ДиПі — переселених під самоуправлінням устаткували школи, лікарні, церкви, драма-

тичні гуртки, видавали часописи, журнали, книжки. Літературна спадщина 1945 — 1955 р. багата і цінна. Праці основувалися на особистих спостереіганнях, пережиттях, події висвітлювалися правдиво, не підлягаючи ні цензурі, ні утискам, без накинутих пролетарсько-революційних мотивів. Праці належать до окремої рубрики розвитку української літератури, яка могла лише розвиватися поза межами України в ті часи.

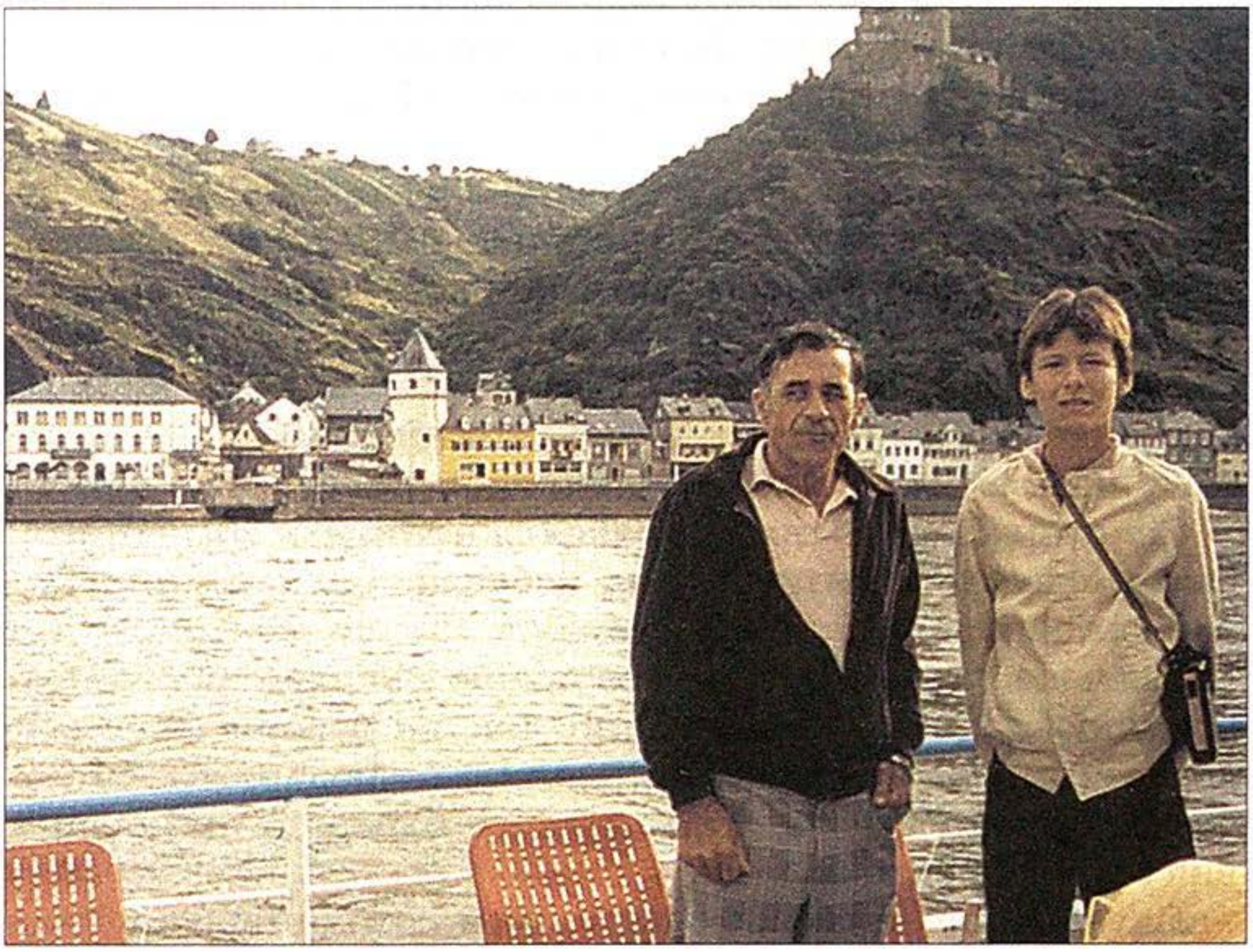

Поїздка по Рейну

Ті, що покінчали середню освіту, не гайнували час, вступали в мюнхенський університет, використовували навчання, набуті знання після виїзду в інші країни, країни сталого побуту.

Вільний Український Університет був діючий в Мюнхені. З діяспори багато закінчували університет заочно.

Неспокійні часи прийшлося переживати таборянам ДиПі. На початку організування таборів американці вважали країну народження — підданства національністю. Болюче невизнання — підлеглість комусь, не своїй землі. Виходило ті, що народилися на західніх землях до 1939 року, були поляками, чехами, румунами. Репатріації не підлягали, не мусили повертатися в Союз.

Вже тоді прикладали всі заходи, щоб обстоювати свою індентичність, свою національність. Навіть дехто, уродженці Бойківщини, подавали національність «бойко», оминаючи в паперах мати поляк, а країну Бойкенлянд. Американці не хотіли показати, що за Бойкенлянд не знали, ніяковіли і з скромности записували подані дані в перепустках.

Національністю не турбувалися тих, які народилися в межах Союзу до 1939 року. Приналежність підлягала мусовій репатріації за Ялтинською Конференцією, відбутою в лютому 1945 р., де президент США Ф. Рузвельт, прем'єр-міністер Великої Британії В. Черчіль і Й. Сталін ураджували закінчення війни й упорядкування після закінчення війни.

Уникаючи насильний вивіз, замикалися в церквах, як у Герсфельді недалеко від Каселя, та правили службу Божу. Діти і жінки стояли при дверях — перша лінія захисту.

Американці, віруючі в Бога й право людини, проти волі силоміць, а особливо з церкви, не спішилися надужити сили, тримаючи облогу, вдалися до головного штабу американських окупаційних сил. Головний штаб відмінив наказ, облога скінчилася, грузовики від'їхали, правда перемогла неправду, герсфельдці тріюмфували. В тому таборі перебував український історик професор Василь Дубровський.

Розв'язанню таких скрутних епізодів в багатьох випадках сприяли американські військовики українського походження, які, розуміючи вповні ситуацію повернення, запобігали відверненню насильної репатріації.

Таборяни переходили скринінґ — перевірку, просто на просто чистилище. На Англійській Окупаційній Зоні в таборі Гайденау після перевірки відкинутих прирікли вивозити в Союз, бо за Ялтинською угодою вони підлягали репатріації. Підігнали грузовики, але на той час з сусіднього табору з'явилися серби, які обстоювали сербську монархію, короля Петра, і стали в обороні тих, що мали вивозити. Англійці змінили думку, не завершили насильний вивіз.

Хоч репатріація з часом не загрожувала, позбавлені ДиПі статусу не жили в таборах, жили на приватках, як німецьке населення, маючи право на виїзд в інші країни.

По трьох роках перебування в таборах, під опікою Інтернаціональної Допомогової Організації, почали іммігрувати. Найбільше виїхало в Канаду і США. Кількість у таборах зменшувалася. Табори злучували. Всі працездатні виїхали, лишилися старші, недужі та багатородинні з малими дітьми. Німецький уряд перебрав опіку над тими, що з причин непрацездатности або інших причин не могли іммігрувати.

В Мюнхені зупинилися в самому центрі. Площа в ту пору була заповнена, здебільша туристами. Оглядаючи все довкола, очікували, коли годинник відіб'є дванадцяту годину дня. Годинник, творча каруселя на вежі, повертаючись, показує барвисті картини життя в дії вирізбленими ремісниками.

Находячись в місті, кожен старається зупинитися на площі, як відбиваються години, щоб побачити народотворчу майстерність.

Здавалося, вежа з годинником та решта забудов стояли віками без жодних змін. Але хто був там під час війни або опісля війни, не міг збагнути, що за короткий час місто не відбудовано, але наново збудовано.

Алліанти, бомбардуючи, зрівняли Мюнхен з землею, за вийнятком околиці. Подекуди лиш стояли хребти за-

будов, уціліли деякі кути та підвали, де ховалися під час бомбардування. Був камень на камені. Німці відбудували своїми силами, забуваючи за підвладну рабську працю навезених з підкорених країн, працю, яку вважали їм належною, належною арійцям, називаючи самі свою націю передовим народом. Неповоротньо пропало багато скарбів культурної спадщини на протязі війни, під час бомбардування.

Екскурсія включала Олімпійський стадіон, славну пивну, найбільшу в Європі з продажею страв для смачного полуденника. Наша група використала сприятливе устаткування, відсвіжуючись місцевим пивом. Баварське пиво експортується в різні країни поширено.

Життєрадісні, бадьорі баварці на різних уставлених розвагових фестивалях споживають черезвичайно неперевершену кількість ковбасок і пива.

Нацистську партію зорганізовано в Мюнхені. На чолі Адольфа Гітлера стала верховноправною, а Гітлер став диктатором. Перша спроба партії перебрати владу в 1923 році провалилася. Проте надія на сильного провідника, який мав би превернути до розквіту й попереднього добробуту країну, зазнавшого перед Першою Світовою війною, дала поштовх до створення могутньої машини за короткий час. Машина буревієм пронеслася в багатьох країнах, нищачи їх, приносячи катастрофальну розруху своїй країні, Німеччині.

Значною подією в історії було підписання Мюнхенського пакту. Велика Британія й Франція підписали на вимогу Гітлера — відібрати Судети від Чехословаччини, не давши Чехословаччині нагоди обстояти свої позиції. Німеччина для Чехословаччини виявилася не по силі іти в війну, й вона піддалася на вимоги.

Мюнхенський пакт підписано 30 вересня 1938 р. з датою 29 вересня 1938 р. Підписання Мюнхенського пакту, багато вірить, дало змогу Франції і Великій Британії мати додатковий рік для озброєння.

Виїжджаючи з Мюнхена, минали дві жінки, зодягнуті в простий сільський народний одяг, досить рідкісний бачити в такому метрополітальному місті.

Індустрію в часи війни спрямовували на вироби озброєння, позначалася недостача одягу й після війни. В Німеччині біля міста Каселя в селах ще носили старовинний одяг, що, мабудь, не змінявся протягом років, і мали зачіску — заплетену косу на вершку голови, перегинаючи її стовбчаком. А баварські шкіряні короткі штани й жекети не зношувалися скоро, постійно їх одягали.

Коли б придивитися до попередніх народних строїв Европи і всього світу, можна сміло заявити: мабудь, пишнішого не знайдеться, як український дівочий наряд. Дівчина в народному строї нагадує маківку. Та й козацький чоловічий одяг не гірший, принадливий кольоритом і простотою.

З приємністю провели ніч у Рудесгайму. Зорі висипалися в оксамитовій синяві, музика грала, неслася з кожної пивної, де розважалися в гурті до пізнього вечора.

Водними шляхами послуговувалися з праісторичних часів. Шляхи сприяли обміну речей, приладдя, незнаних виробів, запозиченню винаходів. Річками пливли далеко внутр країни, а багатьма випливали у відкриті моря й океани в пошуку поліпшення життя і обставин.

Рейн — одна з найважливіших рік Европи, центральна артерія внутрішніх водних сіток декількох країн, а також Німеччини.

Кораблі й баржі перевозять всілякий груз: вугілля, руду, зернові злаки. Для транспортації вживають пасажирні кораблі. Популярними стали туристичні кораблі.

Рейн славиться мальовничою красою, особливо між Майном і Бонном. На схилах видніються виноградники, піднімаються під гору терасами. Обробляються там виноградники вручну: виноситься удобрення самотужки й зібраний урожай у наплечних кошах зноситься.

Німці обробляли кожний придатний для вирощення клаптик землі. Але вже подекуди запускають ділянки

виноградників, перебирає природня рослинність горис-тий позем.

Скелі служили сховищами для вина. У видовбаних підва-линах температура унормована: не підіймається занадто влітку й не понижується зимою. Рейнське вино осягло світового одобрення. Поширенню розповсюдження вина, в значній мірі, прислуговувався Рейн, вигідний і недорогий спосіб доставлення.

Частинно Рейн пливе між стрімкими кручами. На кручах ще стоять залишки замків середньовіччя, нагадуючи часи, коли в замках оборонялися від нападів. Німецькі легенди і народна творчість пов'язані з річкою. Поет Гайнріх Гайне увіковічив легенду за кам'яний виступ у своїй поезії «Лоре-лай», звідки за легендою дівчина кинулася в воду, бо її зали-шив коханий. Вона, сидячи на вершку каменя, заманювала ніби рибалок у свої водяні нетрі. Тим часом, коли рибалки приглядалися, щоб побачити дівчину, небезпечна крута течія, підхвативши човен, розбивала його об камінь.

По дорозі до Амстердаму, перед зупинкою на ніч викори-стали нагоду поплисти Рейном, чудуватися прибережною красою, пологими виноградниками, руїнами замків, овіяних загадковими таємницями, приглянутися на вер-шок «Лорелая», прислухуватися до легендарного поклику дівчини.

Востаннє зупинилися в Німеччині в місті Колон, по-німецьки Кельн, старовинний важний порт і торговельний центер з славетною катедрою ґотичного стилю — доскона-лим архітектурним мистецтвом Північної Европи.

Будова катедри почалася 1248 року на місці церкви дев'ятого століття й тяглася сотні років, навіть упала в за-непад. Реставрація і повне завершення будови скінчилося в 1880 році. Того року велично відкрили катедру в присут-ності кайзера.

Колон славився церквами. Із-за численности церков місто називалося святим. Мало що лишилося з старого міста, з округи римських часів і середньовіччя. Знищено

бомбардуванням. Багато церков зруйновано, одначе катедра уціліла, не зазнала великих ушкоджень, стоїть на подив. Залишки відкопаної й схороненої римської мозаїки утверджують, що минуле залишається на сторінках історії: чи повне слави, чи лихоліття. Завжди приходять зміни. Відбудова Колону після останньої війни, в тій частині, поповнює історію міста будовами.

Голландія

Залишилося одну тільки ніч переспати на континенті Європи, а саме: в Амстердамі, в Голландії, країні Рембранта, тюльпанів, млинів-вітряків, дерев'яних колодок — взуття, до якого треба приспособитися, щоб не натерти ноги; воно вигідне тим, що не промокає, не стирається скоро, довготривале і дешеве, а до того деякі колодки гарно розмальовані.

Голландія — ліберальна країна до людських вад поведінки і дозволяє та уводить законодавчі різні послаблення, що в інших країнах уважаються карними.

Наш провідник Ру заплянував обійти декілька кварталів з дільницями «червоного світла». В тих кварталах пропонують послуги дівчата і жінки. Пізніше збиралися відбути спільну останню вечерю в міському вибірному ресторані.

Почав накрапати дощ. Наш провідник занулював обхід, звертаючи на несприятливу погоду. Маючи в групі підростків, як наш син Віктор, — ми згодом довідалися, — не схотів їх наражувати на легкої поведінки видовище. Він теж узяв під увагу наші консервативні погляди. Дехто вирушив в одиночку або по декілька осіб на розглядини Амстердаму.

На вечерю зібралися в ресторані з розкішним устаткованням, всілякими стравами до вибору і до смаку. Наші два австралійці, які завжди тяглися позаду в групі, ос-

танні виходили з готелю, на посадку в автобусі спізнялися, постійно їх підганяли, аж занепокоїлися при останній вечері, що подорож прийшла до кінця, а вони так хотіли бути разом і тішитися баварськими капелюхами з пір'ячком. Придбані капелюхи не скидали в останніх днях подорожі.

При таких вечерях відбуваються розвагові народотворчі програми. Репертуар програми, на жаль, не обмежився народотворчими виступами, як хотілося бачити, але включав загальнорозвагові точки.

Своєрідні забудови понад каналом в Амстердамі, Голландія

Англія

Останній день прийшлося провести в дорозі. Переїхавши протоку, знову опинилися в Англії, зупиняючись декілька разів, поки приїхали до Лондону.

На диво, нашу групу не розмістили в одному готелі, зокрема помістили в різних готелях, бо готелі в той час були заповнені. Нам призначив Ру переночувати в Кенсінґтонському готелі — Гілтон, славному околицею та високою ціною й першорядною обслугою, з магнетною карткою відкривати двері, з ніжно-кольоровими постелями, з багатими туалетними приборами.

Англійський сніданок: ковбаски, шинка, яйця, каші, печива, кава, чай, соки — коштував двадцять канадських доларів на особу того року. В тому готелі безсумнівно ліпше б пригодилася діета ніж намагання на їжу. Нам Ру зробив приємну несподіванку. Ніч у Лондоні після закінчення поїздки входила в оплату подорожі.

Використовуючи тиждень, призначений на Англію, вирушили автомашиною на північ до Лінкольна відвідати родину.

Англія — гучна країна, бувша імперія, яка ширила англійську мову скрізь, що майже вважається універсальною, територіально невелика. Моторизована транспортація уможливлює доступ до затишних закутин країни, незнаних, без поспіху і метушні в досить короткому часі.

Виїзд з Лондону спричиняє велике напруження з причин: однонапрямних вулиць, руху вперед по лівому боці, шаленої міської скорости , автомашини з перекладенням бігів, що в Канаді вважається механізацією минулого (від чого ми відвикли), необізнання міста. Завдяки точній географічній мапі з докладними позначеннями, виїхавши на головну дорогу, відчули значно відпруження.

Українці в Англії опинилися в індустріальних містах, де потребували безфахових просторобочих. Багатьом при-

йшлося працювати в копальнях. Там дехто і закінчив свій працездатній вік.

В Англії дбають за екологію. Насипані гори відходів від вугілля устеляють травою, навкруги зелень, а під землею добувають його.

Минаючи копальні, приходив на думку період перед останньою війною в Донеччині, в селах біля Волновахи, де селяни при владі нужденних і бідних — пролетаріату, яким мали належати рисурси й земля, добутого вугілля з Донецьку не бачили. Палили зимою середньовічними припасами: соломою, кураєм, саморобним кирпичем. Найякісніші поклади вугілля добували, вивозили, а де ніхто не знав, постачали в міста для промисловости Союзу, не постачали тим, кому належала земля.

В той керунок на північ до Лінкольну, далеко від Риму, просувалися леґіони римлян, прокладали дорогу тогочасної цивілізації, підкорюючи населення теренів Англії. В Лінкольні уцілілі залишки будов збережені.

Недалеко від Лінкольну ми переночували в родини, в зразковому селі сільськогосподарської округи Боттесфорді біля Скантopпу. Наступний день провели в Лінкольні. Один день також призначили на відвідини міста Йорку, звідки поширилися назви по попередніх володіннях Англії.

Туристичною атракцією, звичайно, як і в усіх старовинних містах, визначається прекрасна катедра. Приїжджі не минають святині, та як видно по стертому, майже з вибоями, каменю підлоги, століттями прибували туди паломники на прощу.

В катедрі на підлозі нагробні написи над криптами похованих там, які ще за життя відкуповували земні гріхи, щоб вікувати в небесному царстві.

Чим славніша катедра, тим визначніші постаті там спочивають. В соборі Вестміністра в Лондоні, де коронують англійських престолонаслідників, похована королева Елісавета Перша. Поруч неї спочиває шотландська королева Марія та інші. Поховані там також визначні англійські поети і письменники.

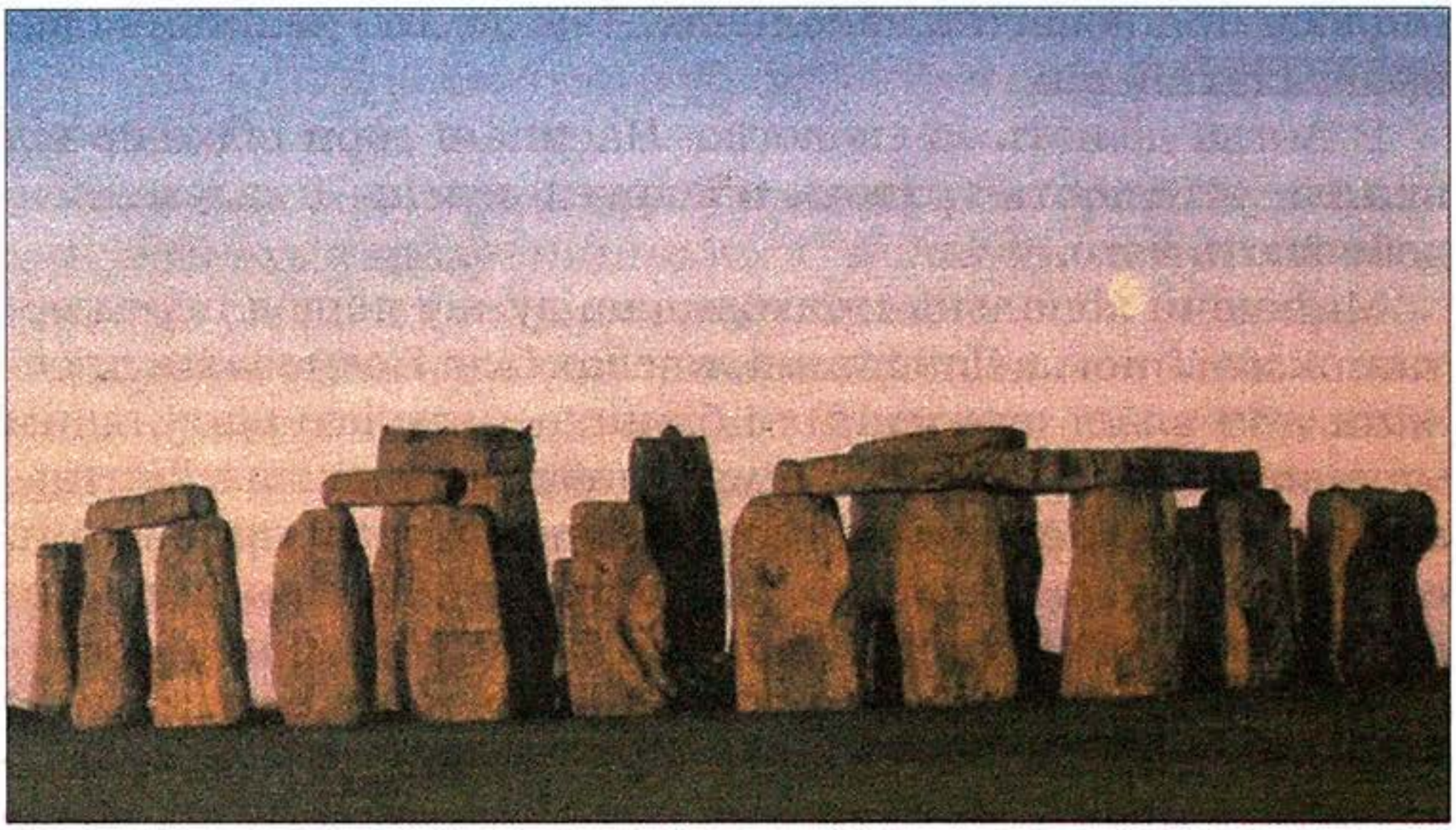

Загадкові моноліти Стонгенджу в Англії

Катедра в Йорку в постійному потребуючому стані реставрації. Щоб зберегти перлину святині з святинь потрібно великі кошти. Держава не спішиться покривати кошти направ, тому полягають на дар добродіїв, прихожан, туристів.

Зокрема, зберігають дільницю старих ремісників. Можна бачити, як жили і працювали в минулому. Майстерні незначного розміру з низькими дверьми, вказуючи на ріст людей, з малими вікнами, розміщені одна поруч другої.

У тих місцевостях закуповують посілості поза містом. Звідти доїжджають на працю до міст або мають апартаменти для перебування на протязі робочих днів. Використовують спокійне середовище, свіже повітря, плекають квіти, особливо рози. Поодинокі розкидані оселі нагадують хуторці серед барвистого кольориту квітів.

Після відвідин родини ще залишилося декілька днів для нашого розпорядження в Лондоні перед поверненням у Канаду. Жаліли, що, маючи нагоду побувати в Шотляндії в Едінбурзі, не використали її, не ступили на землю геніїв ху-

дожньої літератури: Роберта Барнса, Вальтера Скота, Роберта Л. Стівенсона.

Перший день при поверненні в Лондон присвятили поїздці до Віндзорського замку, одної з королівських резиденцій. Дорогоцінні самоцвіти королівства хороняться під старинним замком «Товер оф Лондон», найбільш охоронобезпечним сховищем в Англії, які можна оглянути в назначені години. Багата, сліпучої краси, скарбниця англійського королівства.

Позалондонські екскурсії, терміном на південя, переважно починаються ранком і вже пополудні, в залежності від особистого замилування, присвячується час на відвідини музеїв, палаців, державних установ. Безперечно не рекомендується оминути катедру св. Павла й собор Вестміністр.

Мадам Туссауд — музей воскових зображень-фіґур досяг високого рівня. Виставки постійно чергуються. Коли мають Сталіна, то Гітлер у відставці, чекає на свою чергу в сховищі. Королівська родина в повному складі поповнює і задовольняє цікавість відвідувачів.

Екскурсії включають передісторичні пам'ятки, які хоронять невідгадані таємниці сивої давнини. Стонгендж — передісторичний обрядовий монумент, будовою відмінний від европейських передісторичних монументів із зведених догори камінних монолітів, положений на Сальзбурській рівнині.

Деякі каміння вказують на схід і на захід сонця, й де появляються різні зорі. Припущення різні теоретиками щодо цілі споруди. Уважали Стонгендж за поганський храм — поклоніння богу сонця, але дехто тепер уважає Стонгендж за старовинну астрономічну станцію спостережень.

Оглядини Стонгенджу завершили нашу подорож. Наступного дня, залишивши Англію, приземлилися на материку Північної Америки, повертаючись додому в Канаду.

Подорож в Европу лишилася назавжди чарівним, милим, незабутнім спомином.

Жито

Жито в полі половіє,
Гнеться до землі,
Чом же знову не зійтися
Родині усій.

Прийти з поля, прибуть з міста,
З далеких сторін,
Посідати в рідній хаті
За родинний стіл.

Заспівати давню пісню,
Згадати дідів,
Згадать ближчих, згадать дальших,
Сусідів своїх.

Розійшлися скрізь по світі,
Як жито зійшло,
Половіло, вижидало
У гості в село.

Рік у рік зелене жито
Манить у село,
Думка лине, пригадує
Усе, що пройшло.

В Україні 1997 року

Людина буде продуктивно працювати, коли буде розвивати та вживати ресурси людського розуму; матиме політичну й економічну свободу, щоб можна поліпшити життєвий стан як одиниць, так і всього населення.

З провалом комунізму, напередодні запізнання з незнаним капіталізмом, в демократичній державній структурі, з вільною конкуренцією, відкритою торгівлею, необмеженою купівлею, приватизацією, пристосовуючись до життєвого побуту, використовуючи працю, старання й уміння, ініціятивою можна досягти належних успіхів або зіткнутися з непередбаченими невдачами.

В Україні протягом шести років починають схилятися до самочинности, самообезпечення, самодіяльности, переходячи з попередньої економічної системи, де керувала номенклятура, на систему індивідуального думання.

Поступ економії, з точки зору інших країн, позначається у певній мірі будівельним проспектом: виробничих устаткувань, торговельних комплексів, установ, житлових приміщень.

Київ перебудовується і відбудовується. На обрії міста видніються підйомні крани — будова йде, економія зміцнюється.

Попередньо ширилася побудова нових міст, розбудовували Сибір, а тим часом за фасадами головних вулиць Києва, устелених пишними каштанами, стояли забудови старших періодів в опущенні, не зазнаваючи фарби на вікнах і дверях, можливо з самого початку їх будов. Зісталися прекрасні споруди, що будував Ґінзбурґ. В час революції все його надбання пропало, і він помер у повному убожестві.

Відбудова набирає рівномірности. Побіч реставрації різного призначення споруд, відбудовується залізнодорожна станція в Києві, так само як відбудувалася морська станція в Одесі, які потребували конче відновлення.

Відбудовуються собори і будуються церкви по селах, де їх було знесено з лиця землі комуністичною системою. Часом одна церква на двадцять селищ у порівнянні одної церкви в одному селі в західніх землях.

Св. Софія — Національний Заповідник, архітектура і монументальне мистецтво Києва кінця X ст. — першої полови-

Подвір'я Собору св. Софії — 1997 р. Авторка з бандуристом

ни XI ст. під опікою держави, дозволяється лише 250 осіб на службах особливих і звичайно за дозволом. Дозвіл по потребі дається Київському Патріархатові.

Монумент перед Св. Софією, на могилі Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира з датою 1925 — 1995 оплатила держава. Стоїть він, як символ вільного духу української душі, українського народу.

Музейною частиною Печерської Лаври також опікується держава. Послідовні реставрації й утримання архітектурних та історичних пам'яток може лиш держава, тобто нарід. В Печерській Лаврі Київському Патріархатові при-

значено частину, але ще нижній коридор вживають монахи, що підпорядковуються російській церкві.

Ресторани швидкої обслуги дуже популярні. Але найбільшою популярністю визначаються ресторани МакДоналд. Навесні цього року в Києві два, заплянованo мати вісімнадцять. Щоб дістатися в МакДоналд, треба постояти в черзі. Це єдині довгі черги, де переважно чекає молодь, щоб поласувати котлеткою в булці або смаженою довгастою бараболею.

Маючи тепер доступ до імпортованих виробів, кияни ними захоплюються. Купують содові напитки і пиво з чужоземними ярликами, не беручи під увагу смак, міцність й менший кошт українського пива. Незаступимий як був, так і є український хліб, на який досить налягають у харчуванні.

Приватизовані помешкання знадвору позначаються встановленням нових вікон, віконних рам. Не знати, чи їх лишать нефарбованими, поки таки почнуть гнити за старим звичаєм, чи приймуться фарбувати, як належиться.

Відновлення помешкань буде поступати завдяки приватизації їх. Одначе незрозумілим стає для нових власників, що вони зобов'язані дбати не тільки за своє помешкання, особистою власністю, яку можуть продати, а спільно мешканці повинні дбати за еліваторами, коридорами, сходами і будинковою площею, обов'язково тримати чистоту для самих себе.

В Кіровограді від житлових похмурих одноманітних масивів тягнуться в степ родинні будинки з приваблюючою архітектурою з мистецькими виявами, властиві верстві, яка збагнула зміну і використала нагоду. Навколо городи, що чітко відокремлюються від сірих масивів, вказує на нову епоху і різницю між попередньою будівельною структурою й теперішньою, підкреслюючи бажання мати окремий кут, а не спільну частину суспільного життя.

Помешкання в багатоповерховому будинку ощасливлювало багатьох, які ждали й тіснилися в спільній квартирі роками. Нікому не приходило на думку загрозлива небезпека будинкам, збудованим на нетривкому ґрунті — плавнях

без належних застережень, де плавуном підмитий багатоповерховий будинок в Дніпропетровську пішов під землю на початку червня.

Европа не була колискою людства, але визнано Европа одна з найбільш творчих майстерень. Вживання европейського підходу, наслідків тисячоліть випробування, практичного унаслідування, навіть у незначних справах, дає позитивні наслідки.

Розвиток економії часом не полягає в державному стандарті, але від ініціятиви творчих сил. Поступ економічного стану зміцнює державний устрій, сприяє продуктивності, забезпечує існування держави. Добробут держави запевнений тоді, коли витрати не перевищують приходу.

Каторжною працею мільйонів поповнялася непродуктивність Союзу. Витрати перевищували продуктивність, що нарешті привело до розпаду останньої імперії — Совєтського Союзу.

В Союзі податкова система утримання державного устрію для робітників була невизначеною. Натомість кожний селянин відчував оподаткування з кожною літрою молока, що здавав, яйцями, відриваючи від малят.

З приватизацією й вільною конкуренцією податкова система змінилася для всього населення, унормовується. Увелися субсидії на помешкання у відношенні заробітку.

В селі Агафіївці Одеської области вже видано сертифікати на земельну частку з правом передання паю. Право на земельну частку дають тим, що працювали на протязі років, і надалі земля буде оброблятися. На землі можуть окремо господарювати або мати в колективно-господарському підприємстві.

Зроджується ініціятива в дбайливих осіб всюди по Україні. В тому ж селі Одеської области одиниці орудують 40 гектарами, тобто сто акрами землі; приватне господарство для їх приносить корисні наслідки.

В США вмішування держави до самоуправління земельного господарства засудили б, як інтервенцію людських прав, то самоуправління в Україні на шляху початків.

З реконструкцією економії й податкової системи затягається оплата робітникам, учителям і оновлення шкільних приміщень перед початком навчального року.

Не виплачення зарплати не значить, що робітники цілком працюють без жодного винагородження; за пра-

Могила Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира під стіною Софійського собору

цю платять хлібом, товарами. Одначе, так як вдосталь всього, закупи горожани воліють радше робити самі, мати вибір у закупах.

В Білозерському районі Запорізької области батьки зорганізували ярмарок, виручили гроші, закупили фарбу і будуть спільно братися до праці оновлення школи для своїх дітей.

Сумлінна дбайливість, при достатній постачі, запотребування, споживання кожного горожанина поліпшує життєвий рівень особистого життя, суспільства, укріплюючи державність.

* * *

Закріплення державної мови в Україні безпосередньо впливає на розбудову державности, на повне незалежне існування народу від сусіднього.

З вкоріненням мови привертаються культурні, історичні й характерні риси, що віддзеркалюють побут поколінь, надбання народу і його належне місце серед народів світу.

Мова — це душа народу. Вживання іншої мови і ставлення своєї на другорядне місце загрожує ідентичності й веде до самоліквідування.

Перед невдалим походом Наполеона Бонапарта на Москву російська знать широко послуговувалася французькою мовою, бо уважала, що їхня мова була мовою черні. Але після закінчення Наполеонівської війни знать привернулася до вживання своєї мови.

Поширюючи російську мову, ширилася зверхність російської мови, і мова поневолених народів ставала другорядною, мовою народних прошарків — селян. Зусилля поетів, письменників в жорстокій системі пролетаріату не зазнавало ніякого поступу, й не розвивалася таким чином мова.

З шаленим розвитком механізації, технології, досліджень російська мова стала домінуючою не лише в літературі, технічній, медичній й інших, але і в учбових закладах та державних установах, пов'язуючи все з залежністю від Москви. Російська мова була мовою союзної структури, структури, закритої за залізною заслоною, характерної російському народові, що ще за часів Годунова вважав, що в інші країни за московським звичаєм не підходить подорожувати особливо ще без царського веління. Натомість в Литовсько-українському періоді заохочували молодь користати знанням інших народів.

В XX столітті, коли доступ до світових знань більш і більш був доступний з непередбаченими віками досягненнями, корінна система міцніла, аж поки економічний стан зрушився, доля Союзу була засуджена на віджиття, на сторінки історії.

Наслідки інтенсивної русифікації століттями та особливо останніх декад у містах, включно з Києвом, не можна позбавитися протягом шести років державної незалежности.

Знання і вживання російської мови репрезентувало кращу працю, здобуття вищої освіти, гарну кватирю, при тому голубу мрію — відпочинок на лікувальному курорті, а для декого стати в ряди номенклятури, яка в сучасний час, згубивши працю, напередодні пенсії, уважає російську мову символом могутности Союзу, силою владних одиниць і зверхністю над масами.

Переведення навчання на українську мову, уведення мови в навчальних закладах і установах увінчується поступом. Ведення ділове в банках переходить на українську мову. До послуг мають дорадника, щоб улегшити перехід з російської мови. Одначе для декого поступовий спосіб здається досить повільним.

Молодь Києва здебільша володіє українською мовою, хоч багато послуговується російською мовою, як розговірною, але при зверненні переключається на українську, а неукраїномовні стараються принаймі вживати суржик — суміш.

В Києві заблудитися не можна, бо прохожі або проїжджі в автобусах і в метро радо допомагають дістатися на певний пункт. Навіть діти шкільного віку радо дають вказівки приїжджим. Міліція Києва ввічлива, старанно дораджує і тримає порядок.

Останній дзвінок — закінчення шкільного року 23 травня в Києві святкувалося урочисто випускниками середньої освіти й взагалі учнями різного віку, що скінчили навчальний рік.

Клясами учні з учителями прогулювалися по вулицях міста. Відгук їх розмов і мови в столиці серед зелені каштанів із залишком сніжного цвіту віддзеркалювали, як українська мова набирає чинности. Вона неслася голосно від нових поколінь, яким належить майбутнє, в руках котрих буде находиться доля українського народу.

Вулицею Січневого Повстання проходила кляса учнів віком десяти років. Наперед йшли хлопці. Один з них другому почав з захопленням розказувати вірш. Гордо і впевнено понеслися слова: «Вільна Україна! Московське плем'я...»

З уст школяря, молодого покоління звучало надхнене щиростю і любов'ю запевнення, що українська мова в народі, а народ з українською мовою нероздільний.

В селах Запорізької области або Одеської позбавилися російської мови, ніби та мова не керувала їхнім життям. Замість піонерів при школах мають козачат, вручають їм Козацьку грамоту, наприклад: «Вручення Колодязній Ользі про те, що на козацькому колі Новопетрівської школи вона посвячена в козачата і стане юнним громадянином Української духовної республіки і побратимом усіх волелюбних народів».

Натомість деякі керівні установи не йдуть ще крок у крок з укріплення державности, не реалізують вповні мову народу державною, як усі незалежні країни світу.

Хоч телевізійні передачі набирають ґрунту, схиляються до західнього формату, п'ятдесят відсотків передач відходить російською мовою, послуговуючи одну п'яту населення, а другі п'ятдесят відсотків, що передаються українською мовою, призначаються для решти населення. До того розвагову частину поповняють російськими романсами чи американськими співами й музикою, незнаними киянам, не зрозумілими для пересічного слухача.

Вражає, що на українській передачі продовжують інтерв'ю на російській мові з людьми, які прожили життя в Україні, працювали і пішли на пенсію, маючи досягнення у вибраній ділянці, оволодівши нею, а не мовою землі, яка їх пригорнула, країна, яка визнала їх громадянами.

В історичних сюжетах або коментарях необачно ще вживається попередня документація, навіть коли доступними є інші джерела. Дані про Українську Народню Республіку чи козацтво мусять бути висвітлені в правдивому світлі. Історія повинна відповідати насамперед дійсності.

Перебудова залізнодорожної станції в Києві зазнала не лише поправки, але змінено познаки й оголошення на українську мову, що зазнала також залізнодорожна станція в Дніпропетровську.

Черги зникли за квитками. Квиток можна набути без усяких ускладнень і того самого вечора вирушити в дорогу, а на ранок безпечно прибути на місце призначення, коли подорожується потягом на дальшу віддаль.

Хоч повільно, але позитивно поступає офіційність української мови. Одначе на потязі з Києва до Дніпропетровська прийшлося слухати російські романси, чужі тій землі, по якій котилися колеса, не узгоджуючи з словами Марка Вовчка: «Як щиро та не боячись сказати то, мабудь, кращих від українських пісень немає в усьому світі великому».

Тоді, як заповнилися реклямами телебачення і вулиці міст в англійській мові в Україні, позначається брак фонетичного вточнення. Так як українська мова має 32 фонетичні звуки і м'який знак, включаючи літеру ґ, проблеми немає, щоб кожна літера перекладу або вимова поповнялася в найточнішій формі.

Однак, не зважаючи на те, що українська мова має окремі літери г і ґ, переклад і вимовлення англійської мови характерні властивості російської мови, в якій бракує літери г і замість неї вживається літера х.

В додаток подається скривдження, як опускається літера ґ, вживають замість неї літеру г, наприклад: пишуть хот дог, коли має бути от доґ, що дорівнює англійській чи американській вимові. Як би звучали слова: гуси, гай, голуб з літерою х замість літери г.

Хоч українська мова має незначну кількість слів з літерою ґ — ґараж, проте в запозичених словах, а особливо у вимові чужоземних слів літера ґ стає істотньою, що Радянська Україна вважала непотрібною, щоб українську мову робити недостатньою. Навіть вимова прізвищ стає незрозумілою особам, до яких звертаються, часом звучить дивною.

Здавалося б, що за останні роки, принаймі у Львові, позбавилися б від впливів російської фонетики, але прояви бувшого навчання англійської мови в школах проникають. Літеру ґ або, як кажуть, тверду г уведено, а літеру г вимовляють як х — звук якої не характерний англійській мові.

У п'єсі «Мина Мазайло», забороненою союзною цензурою, читко висвітлюється різницю між українською літерою г і російською літерою ґ, підкреслюючи фонетичні властивості обох мов і їхнє відокремлення.

Вивчення чужоземних мов починається з вивчення звуків тієї чи іншої мови і не обмежується звуками навчальної мови в школах, а до того ще запозиченими.

Перші поселенці українські в англомовних країнах без навчання в школах зуміли оволодіти конечним знанням її, переймаючи розговірну мову, правільний вислів.

Чи бути українській школі в Криму?

Попередньо зверхність, а тепер постійне відволікання гальмує відкриття українських шкіл у Криму. Гальмується навчатися дітям на державній мові в межах держави.

Делегація жінок-матерів прибула на XIV ВЗУН з відозвою-плачем, шукаючи допомоги, як останньої дошки рятунку, допомоги відкрити першу українську школу в Криму, представити домагання, труднощі, постійні перешкоди протягом шести років. Їхнє гасло само вражало кожного делегата з усіх місцевостей України і діяспори: «6 років боремося за українську школу в селищі Приморському, Крим, місто Феодосія. Допоможіть!»

В скороченні звернення: в селищі Приморському, розташованому на березі Чорного моря, десять кілометрів від міста Феодосії і адміністративно підпорядковане місту, діє

дві російські школи, в одній з цих шкіл, єдиній у Феодосії, функціонують українські кляси.

Після референдуму, майже шість років тому, в одній з цих шкіл, батьки добилися відкриття українського клясу. З тих пір почалася війна. Майже кожного року, відкриваючи навчальний рік, доводиться батькам піднімати на ноги пресу, радіо, телебачення, звертатися за допомогою

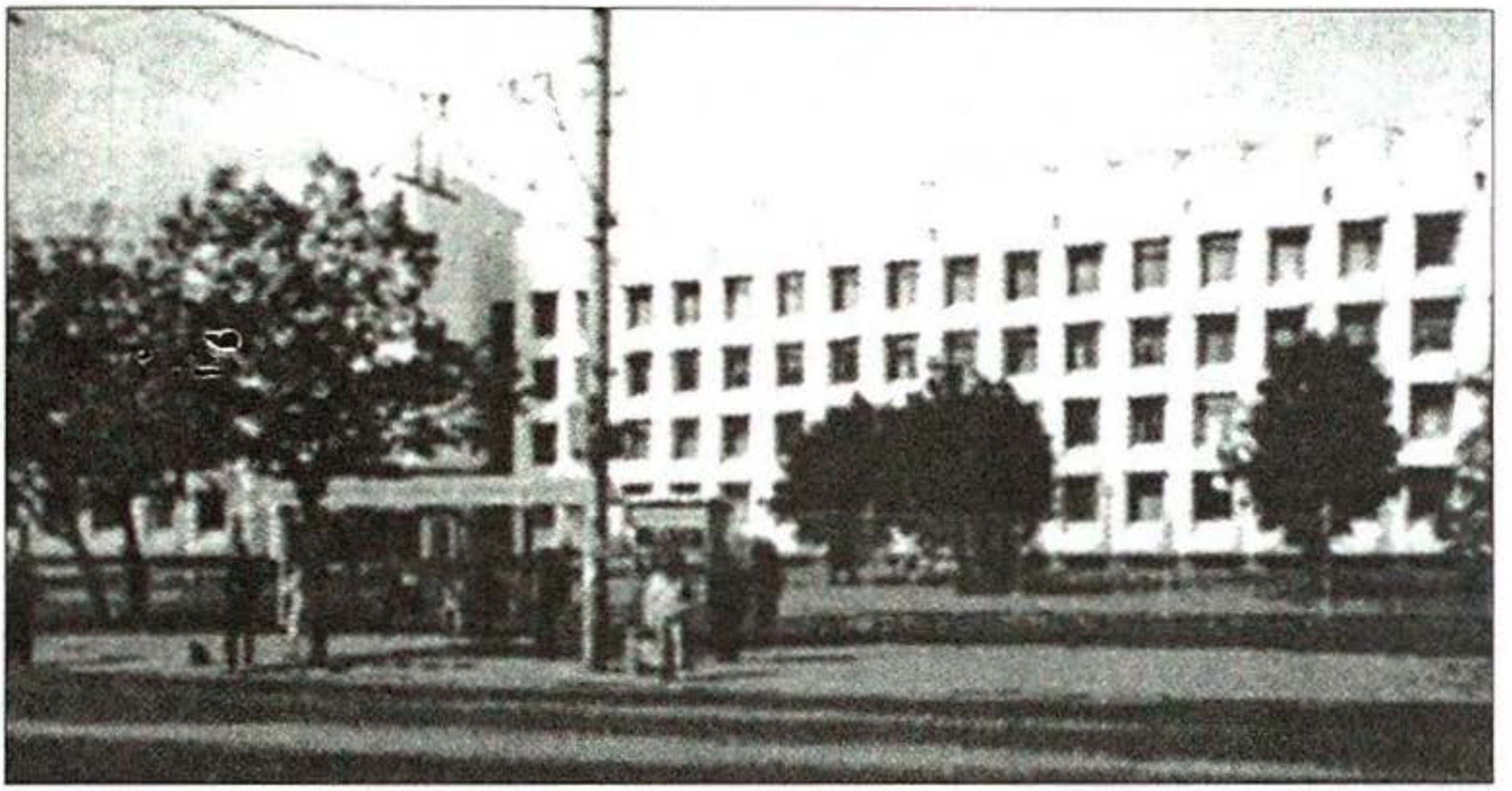

Будинок Інституту, де відбувався XIV ВЗУН, Київ, 1997 р.

до міністрів освіти Криму й України і до Верховної Ради, бо зазначують керуючі, беручи під увагу тяжке економічне положення країни, не вистарчає грошей на українські кляси, тобто на кляси державної мови. Учителька Олена Рудик запропонувала працювати безкоштовно, поки знайдуться кошти.

Важко з підручниками, бо тільки після скарг в Міністерство освіти отримуємо їх.

Випадково дізналися, що якийсь недавно добродій з Канади передав українським клясам на придбання підручників дві тисячі долярів, але російська адміністрація школи про те нікому не сказала і замовила собі на ті гроші компютор.

Наших дітей характеризують, як дуже слабких у навчанні й прогульщиків, які не хочуть вчитися. Учителям українських клясів доводиться витримувати психологічний тиск. Вони повсякчас знаходяться під загрозою звільнення з праці.

Делеґація з Криму на XIV ВЗУНі. На руках гасло «6 років боремося за українську школу в селищі Приморському біля Феодосії в Криму»

Тому діти і вчителі українських клясів перебувають у постійній напрузі. Єдиний вихід з цієї біди — вивести наших дітей з-під «опіки» російської школи. Потрібна українська школа!

Довгий час не могли знайти відповідного приміщення, але допоміг директор Феодосійського виробничого об'єднання «Море» В. О. Олійник. Приміщення, де містився дитячий садок, згодився передати під українську школу. Та міська рада категорично не згоджується брати приміщення на баланс міськвиконкому під українську школу, каже: немає грошей на школу.

А батьки і вчителі оббивають пороги, просять відкрити українську школу, першу в Криму. Але і від місцевого керівництва, завідуючого відділом освіти і від міністерства освіти Криму чуємо одне й те саме: немає грошей! Навіть дорікають: люди місяцями не отримують зарплатню, а ви добиваєтеся відкриття школи.

Ми з розумінням ставимося до економічних проблем у нашій державі, бо віримо, вони тимчасові. Але, коли вмирає мова і культура, то вмирає душа. Якщо держава не дасть своїм дітям повноцінної освіти, національного виховання, якщо ми втратимо своє коріння, — то наша держава не матиме майбутнього. Тому мусимо уже сьогодні дбати про своїх дітей — майбутнє України.

«25 березня у Феодосії побував міністер освіти Криму, позитивного рішення про школу знову не прийнято, знову «немає грошей».

То доки ж ми будемо бідними родичами в чужій хаті? Просимо допомогти!»

Голови батьківських комітетів українських клясів:

Г. Щеглова
Л. Міноцька
Л. Морозова
С. Білоусова
О. Рузайкіна

Учителі українських клясів:

З. Багатова
О. Рудник.

Звернення зачитано на XIV ВЗУНі. Вирішено підтримати домагання відкриття української школи в селищі Приморському. Як зазначив Святійший Патріарх Філарет на З'їзді, що треба відстоювати українську ідею — духову силу, яка об'єднує Україну.

Нехай Всевишній допомагає їм у їхній благородній боротьбі!

Не так російська меншина, як, радше сказати, сподівання відновлення керівних позицій, на яких базувався Союз,

протидіє повному розвитку української мови в школах. Послідовники тієї системи не хочуть усвідомляти реалізацію незалежности бувших республік, а саме: України, ограниченою горожанством однієї країни, з одною державною мовою, що стає необхідним для молодого покоління, щоб кожний, закінчивши школу, мав змогу бути заангажованим у державнім устрою.

Не зважаючи на крах своїх сподівань, затримуючи для себе працю й частку минулого, яке вже ніхто не воскресить, продовжують навчання своїх дітей на мові сусідньої країни, обмежуючи широкий вступ у державні вищі заклади, зіставляючи самі свою меншину без удосконалення мови, країни свого горожанства.

Навіть у попередній системі, коли українську мову, мову республіки знехтувано, — все ж таки для тих, що її знали і могли порозумівatися з всіма прошарками населення, було корисніше ніж одномовним приїжджим з території Союзу.

Мова — це засіб порозуміння. В суверенній країні, тобто незалежній, порозуміваються державною мовою. Без знання державної мови, в якій країні прийшлося б знайтися, відчуватимуться певні обмеження.

Вихідці з України керувалися пророчими словами Тараса Шевченка: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Ці слова властиві всім меншинам у країнах поселення, включно з Україною.

Світ

Чом не полинуть у мандрівку
Й життя у світі запізнать,
Як інші люди скрізь, повсюди
Дають раду на свій лад.

Країни є, що укріпились,
В житті добробут досягли,
Культурну спадщину плекали
І так проходили віки.

Їхня земля — не роздоріжжя,
Де з вітром орди пронеслись,
Була в затишші, хоч частенько
Війни з сусідами велись.

А по війні вони вертались
Назад до праці, будувать,
Надії в Бога не втрачали,
Веліли час не марнувать.

Хто час марнує, не будує,
Тим промарнує все життя,
Не лишить сліду ані тіні,
Назавжди піде в забуття.

Душа західнього народу
Зродилася з Христом святим,
Скільки паломників прямує
Віру втвердить в Єрусалим.

Паломники ідуть, як хрестоносці,
Щоб правду правдою здолать,
Наново душу осінити
І смерти таємницю відгадать.

З давніх давен люд у погоні
Блага наземні віднайти,
Проблиск життя у смерті бачить,
Так стеляться людські стежки.

Єрусалим, земля жидівська,
Земля Ісуса, християн,
Святою стала для Ісламу,
Для віруючих магометян.

Там Соломон кував закони,
Ісуса теж там розп'яли,
А Магомет піднявся в небо,
Три віри ряд по ряд ввели.

Терновий шлях Єрусалиму,
Прокладений як і Христу,
В боях вмирали і вмирають
За землю праведну, святу.

Загадку вічну піраміди,
Єгипет дав на подив всім,
А дехто ще тепер у хижах
Закріплює лиш рідний дім.

Та й греки ваблять, око манить,
Хто ту величність будував,
Де боги ділися з Олимпа,
Де дівся Зевс, що лад давав.

У Римі в тіні, в прохолоді
Ще «аве» Цезарям гряде,
Відвагу Риму, перемоги
Ехо з минулого несе.

Несе повсюди по Європі,
Де ліґіони колись йшли,
Ішли — дороги прокладали,
Не всіх вдалось перемогти.

На півночі шотландське плем'я
Стало в опору й нападать,
Римлянам, воїнам завзятим,
Стіну прийшлося будувать.

В Європі ґоти і варяги
Свої лишали теж сліди,
Вони так само, як римляни,
Навік в минуле відійшли.

Вітер подув і понеслися
В відкрите море, океан,
Вітрильники, повні надії,
Відшукувати чужий скарб.

До берегів причал зробили,
Христову віру понесли,
Під сонцем ясним нову землю,
Прийшли, для себе віднайшли.

У Новий світ шляхи проклали,
Просвіту й мудрість увели,
Знать не хотіли, що давно там
Цивілізації вмирали і жили.

Історія сама говорить,
Який народ там жив й творив,
Америка була вже знана,
Колумб лише туди доплив.

У джунґлях, зеленню порослі,
В розрусі пам'ятки стоять,
Стоять, минулим оповиті,
Нема кому їх шанувать.

Як видно час не марнували,
Назад не повернути, що пройшло,
На сивині, все підкоривши,
Творити стали наново.

І Новий світ розбудували,
Роки ідуть, і не пізнать
Того причалу, де доля вперше
Сприяла відкриті води подолать.

На побережжі в світі новім
Свободи символ майорить,
В обійми йшли її мільйони,
Вона усіх благословить.

Благословить «гнаних й голодних»,
Наводить спокій й тишину,
Правду ширить по світі всюди:
Не прямувать, не йти в пітьму.

І знов вода, бурхливі хвилі
Пливуть чим дальше в далечінь,
У поспіху несуться виром
Від берегів до берегів.

В безмежжі, в Тихім океані
Гаваї, земна благодать,
У райській зелені розкішній,
Ніби на якорі стоять.

Богиня Пеле там раює,
Ллє лаву полум'ям, огнем,
Музику хвиль, чари природи
Застерігала для племен.

А скільки дива скрізь по світі,
Не марнувалося життя,
Людині Богом даний розум
Використовувать знання.

Китайський мур, стіна велика,
Піднята там у давнині
Оборонять, не допускати
В межі грабіжної орди.

Розкидані монгольські юрти
Нагадують страшні часи,
Жорстоких вершників, їм у походах
Опори дати не змогли.

Просторий світ, не в силі всюди
Кинути оком і збагнуть,
Людські досягнення та велич
І дивовижність осягнуть.

Назад прилинути, втомившись,
І під могилою спочить,
Нехай козак встане з могили
Навчити волю боронить.

Він скаже, як колись боролись,
Життя за волю віддали,
Хотіли правду передати,
Впали в обійми тишини.

Він скаже час не марнувати,
Не вільно марнувать життя,
Буть на сторожі України,
Воля народу — ключ буття.

2000 рік

Двохтисячний рік — це завершення одного тисячоліття і започаткування нової ери, прояви воскресіння Христового для України; час, коли заторжествує добро над злом, правда над неправдою, виявиться кривда заподіяна деспотами двадцятого століття і сторінки історії відповідатимуть дійсности, висвітлюватимуть історичні події у правдивому чину, віддаючи пошану борцям за волю народу, засуджуючи поневолювачів.

Поїздка на Україну стає не менш цікавою, як поїздка в рік проголошення незалежности.

Піднявшись із попелища століть, без громадянської війни, без терору, без переслідувань, жорстокости, майже в декаду самобутности, Україна охоронила свою незалежність, зберегла територію, утвердила законодавство, прийняла власну конституцію, увела грошову одиницю, затвердила українську мову державною, здобула визнання й признання світу, як держава на шляху до демократичного устрою й вільного ринку.

Одначе не легко позбавитися унаслідованих психологічних наслідків рефлексів державної системи, основаної на масових терорах, висилках, голодоморах, творення з національних територій «родіну» для нової створеної сумішної спільноти — совєтського народу з зверхністю Москви і російської мови.

Ще в 1991 році, хоч Україна проголосила Суверенність, туристичні поїздки затверджувалися головним туристичним управлінням у Москві.

Чи завдяки гласності, чи комунізму з людським обличчям, який нібито вводили в дію, чи спонукувала економічна криза і потреба долярів залізна заслона піднімалася вгору, що дало нагоду багатьом повернутися вперше на землю їхнього кореня.

Відказати візу в'їзду, а візу давала Союзна амбасада, чи сканцелювати квиток на Аерофлот могли декілька днів перед від'їздом без жодних оправдань, то був уже прийнятий засіб відмовлення.

Але того ж року, використавши німецький літак до Франкфурту, звідти до Відня, а австрійський з Відня до Києва, задумана подорож здійснювалася. Всі подорожні напрямки в Україні залежали від урядового потвердження.

Київ, 2000 р. З приятелем-опікуном М. Колядином

В 1992 році розв'язалися туристичні союзні зв'язки. Візи набувалися на летовищі в Борисполі, не обмежуючи ні час, ні місяця відвідин. Українці стали господарями на своїй землі, приймаючи гостей з-поза меж країни.

Протягом наступних років діставалася віза в устатковано-му консуляті в Торонті по запрошенні. Візу також могло дістати туристичне заведення, яким користуються подорожуючі.

Час іде, з часом застосовуються інші способи. В двохти-сячному році віза діставалася на запрошення і без запро-

шення. Тільки треба було написати особисто заяву. В заяві подати намір і термін перебуття в Україні. Заяву складалося в консуляті або в уповноваженого представника подорожуючої агенції. За два тижні віза оформлюється.

Декого, хто народився в Україні й живе в Канаді або США, надзвичайно турбує зарахування їх до іноземців, що вони мусять, уродженці тієї землі, при в'їзду в країну підлягати уставленим законам як німці, американці, французи, англійці, маючи незречене підданство народження.

Мені також прийшлося писати офіційну заяву, щоб отримати візу. Пригадалося при тому писання листа до турецького султана, а особливо його зміст.

Домагання прав підданства України, маючи підданство іншої країни, може спричинити несприятливу ситуацію. Росіяни в свою чергу схочуть російське підданство, і Росія буде намагатися боронити права своїх підданих, буде мати право втручатися у внутрішні справи громадян країни.

Так само жодна країна, що має меншини, включно з Росією, не дозволить іншим країнам втручатися. Росія після розпаду Союзу намагалася добитися світових прав на захист росіян, її тобто підданих, у бувших республіках.

Українці в Канаді завжди дотримувалися засад державности країни свого народження або кореня своїх батьків і дідів. В сучасний час, коли Україна стала вільною державою, належиться підтримувати її підприємства фінансово.

Авіолінія Україна стала гордістю тих, що лише в мріях сподівалися летіти під блакитно-жовтим прапором й емблемою тризуба. Подорожуючі в Україну горнуться до свого рідного, послуговуючись українською авіолінією, тоді як багато летунських ліній будуть радо вітати пасажирів на своїх літаках з повними послугами й пошаною.

Український літак відлітає в Україну двохтижнево в понеділок й прибуває також назад кожного другого понеділка. Щоб використати українську лінію, найкоротша подорож мусить тривати два тижні. Маршрут вигідний для багатьох,

бо пересадок не включається, не потрібно блудити в таких летовищах, як Франкфурт і подібних, хоч літак і приземляється в Львові,— вигідно для пасажирів Західних земель. З короткою стоянкою літак направляється на Київ, сідає в Борисполі, міжнародньому летовищі.

В понеділок 8 травня 2000 року планова поїздка відбулася для багатьох. За вийнятком деяких пасажирів, подорожуючі здебільша говорили українською мовою.

При здачі багажу й реєстрації на літак представники лінії старанно дораджували.

Ресторан був закритий в той час, приходилося чекати в коридорі. Пасажири гуртувалися біля виходу на літак. До визначеного виходу зближалася також залога літака. Всім прийшлось ждати майже годину. Ждали терпеливо подорожуючі, ждала залога літака.

Залога вела розмову жваво, безперервно по-російськи. Пасажири стривожились, пішло замішання, думали, що згуртувалися біля виходу на російський літак Аерофлот. При наближенні представника української авіолінії вся залога включно з капітаном переключилася на українську мову. Стало зрозуміло, що призначення виходу не було помилкове, то російська мова збентежила насамперед і бентежила протягом очікування, бо при відході представника всі переключалися наново на російську мову. Здавалося їхнім безперервним розмовам не буде кінця.

Будучи на праці державної відповідальности, маючи летунські українські державні відзнаки, говорили на мові чужої держави. На диво всі обслуги на літаку й звернення капітана лунали чудовою українською мовою, гідною нашої держави, державної незалежности. При відході до літака ще подається «Львов — Кіев», фонетична зміна не подається «Львів — Київ».

На літаку подали два часописи: один в англійській мові, другий в російській. Кому давали ці часописи: українцям у Канаді, які зберегли українську мову?

На запотребування українського часопису мені відповіли, що українських часописів не мають і на таке питання відповіді не дають та навіть відповіді не мають.

Угощаючи напитками, звернули увагу, що мають українське пиво. — Але ж не тільки потрібно українцям пиво на українському літаку, — я зауважила.

Після зупинки в Львові, де більшість пасажирів висіло, літак продовжував маршрут до Борисполя.

Будинок на летовищі побільшено і приведено в порядок, хоч доїздом до будинку послуговуються ще автобусним транспортом. Але ні біля літака, ні біля будинку не було військової попередньої сторожі.

Сонце вітало приїжджих, пригортало теплом, все дихало весною, пишною зеленню, що чарівним килимом прикривала землю навкруги.

Митницю переходили скоро, формуляти виповняли перед контролею віз і паспортів. При переході мені заявили, якщо я не візьму їхню медичну страховку — асекурацію, мене не перепустять. Фірма «Міст» забезпечила мене асекурацією перед від'їздом. Мені твердили, іноземна асекурація не діюча в Україні, медичні потреби покриє лише їхня, коштом шість американських долярів.

Не хотілося входити в полеміку й залишатися при приїздному вході поки справа страховки не спростується з адміністрацією. Не знати, як довго прийшлося б чекати та занепокоювати знайомих, які вже очікували на мене. Страховка, пізніше мене повідомили, пропонується, і хто хоче бере добровільно, а не примусово.

Замітивши обурення, зауважили, що святкують день «победи» і мій серйозний підхід до справ у цей день ненамісний, в день відзначення роковин вітчизняної війни.

Привиди минулого охопили страхом мене, вразило захоплення перепусниці, яка неначе привертала минуле назад, цілком незнане їй, вже незрозуміле населенню, що сприймає життя як простий невідмінний спосіб існування, а не нав'язане індоктринування, передане батьками, діда-

ми як запобігаючий засіб, вразі система відновиться і кермо перейде назад у руки сподіваючих.

Коли прийшов розпад Союзу, західні дослідники комуністичної партії й псіхики його населення припускали двадцять років — період для народів позбавитися почуття підлеглости і визнання зверхности керівництва партії.

Але чи за наступні десять літ, бо майже десять літ уже пройшло, переборіться почуття меншевартости, відчується самовартність, візьметься приклад з третього світу: Африки, Азії, де кожен дбає за самобутність, воліє бути голим, голодним, лиш не мати зверхників на своїй землі й навіки позбутися чужого кнута.

Тоді як на українській землі існувала законодавча «Руська Правда», центральна Африка була недосяжна й незнана. І тут виникає питання: «Хто в кого повинен вчитися шанувати себе».

Ще на літаку було вирішено поговорити з урядовцями авіолінії, передати обстеження, щоб вони взяли недоліки під увагу, якщо їм залежить на успіху в майбутньому, бо пасажири з Канади, беручи авіолінію «Україна», безсумнівно хочуть відчути державну приналежність її робітників.

На летовищі в Борисполі зустрів мене довголітній приятель Михайло Колядин, киян, працівник при ділянці Верховної Ради України, який знає Київ, як долоню своєї руки.

Михайло Колядин — це людина позитивного наставлення, великого досвіду урядової системи минулих і сучасних часів; ознайомився з урядовою системою Канади, відвідавши країну декілька разів, зустрічаючись з широкими громадянськими й церковними колами українців; мав можливість приглянутися до розведення і вирощення культурних рослин, садоводства, схоронення, переробки та безпечного споживання продукції у свіжій чи переробленій формі, затвердженої державним відділом здоров'я.

Набутий досвід позначається в щоденному житті, поповненому дбайливістю, гуманністю, а особливо працьовитістю, що забезпечує матеріяльні потреби.

Участь у чищенні атомового реактора в Чорнобилі поглибило його духовні почуття, пережиття трагедії населення і наслідків у майбутньому, які будуть виникати й відбиватися на тому ж населенні, їхніх дітях, унуках.

Приїжджих вітали рідні, знайомі, дарували квіти. Не одна сльоза скотилася при радісній зустрічі. Радісна зустріч також була для одного канадця, що прибув у Київ, щоб зустрітися з молодою дамою. З цією дамою він запізнався

Бульвар Шевченка, оздоблений статуєю Лєніна-люципера. Травень 2000 р.

способом поданих нею інформацій, з метою міжнароднього знайомства, у виданню місячника.

Отже північноамериканських чоловіків чарують уявою, загадковістю, попередньою недоторканістю, тимчасовим захопленням молоді дівчата і жінки, які в свою чергу сподіваються бути ощасливлені увагою чужоземця, фінан-

совим забезпеченням та горизонтом Північної Америки, де багато мріють причалити.

Так як мова і спосіб переходу, виповнення формуляту для канадця були цілком незнані, прийшлося йому допомагати і навіть перекладати з англійської мови на українську при їхній зустрічі. Незнання мови не ставило перешкоди, вони керувалися почуттям.

Спокійно, без поспіху, без застережень, без страху, без нагляду розходилися приїжджі.

Травневий день легеньким подихом вітру пестив усіх на княжій землі, українській землі. Перед очима нараз пронеслася картина першого приїзду на Україну 1991 року, в цю ж саме пору року. Військова охорона повсюди. Зрушитися не можна було ніде, пильним оком наглядали над усіма і всім.

В пам'яті пронеслися звуки стрілецького маршу й українського національного гимну «Ще не вмерла Україна», якими мене і мого чоловіка вітали, під яких уся охорона і службовці зупинилися, бо такого самоправства в 1991 році не сподівалися. Не сподівалися і ми такого глибокого вияву від нашого тогочасного опікуна історика Петра Арсенича з Івано-Франківська. Доземним поклоном ми вшанували рідну землю.

Знайомий краєвид стелився навколо. Вже п'ятий раз пощастило побувати в Україні, вже п'ятий раз прийшлося їхати по цій дорозі. Здавалося, що навіть дерева, кожний кущик понад дорогою відчували пережиття та хвилювання моєї душі, хвилювання, навіки пов'язані з землею мого народження, мого батька, діда, прадідів.

І знову на обрії золотоверхий Київ, столиця Української держави, де відроджується корінь її народу. Наблизившись до бульвару Шевченка, погляд зістановився на статуї Лєніна. Статуя Лєніна втіляє наслідуваний страх живим, втілятиме страх ненародженим, так як втіляла страх мертвим, — найсильніший засіб повного підкорення й послушности.

Ідеологія його й уведені способи стали здійсненням найжахливішого терору двадцятого століття. Дехто ще переймається збереженням історії того періоду, — в часі існування людства краплиною в морі, залишаючи його сліди на виду, сліди жорстоких чекістів, багато з них були неграмотними, які віддано тероризували мирне населення, наповнюючи старі колодязі трупами.

Приписувати всю відповідальність за злочинства проти людства одному Сталіну було б виправдовуванням послідовної тоталітарної системи. Система підпорядковувала мільйони чильних виконавців у повному переконанні, що систематичне плянове винищування і примусова каторжна праця на засланні оправдує мету комунізму.

Коли приймається Михайло Грушевський першим президентом Української держави, Л. Кравчук — другий, Л. Кучма — третій, то чому статуї Леніна— основоположника комуни, на наказ якого знищено і окуповано Українську Народну Республіку, ще стоять, глузує його постать над українським народом.

Переїхавши Київ, направилися в село Березівку Макарівського району, де мої тимчасові опікуни жили. Минали села Мила, Мрія, Надія. Села своєю назвою свідчили про своєрідні властивости місцевого населення: прихильність, ніжність, сподівання, повіки зіставлених у назвах, де вони жили.

Березівка потопала в зелені, тільки дахи виднілися над верхів'ями дерев. Давно зникли солом'яні покрівлі, ліси, загати. Хати не біліють. Наново збудовані хати красуються цеглою, мають різноманітні зовнішні фасади, відмінні від призвичаєної уяви шевченківського села.

Спокій панував навкруги. Залишивши за обрієм Київ з високоповерховими забудівлями, автомобільним рухом, шумом, гамом, поспішністю, опинилися ніби в іншому світі, в іншій зоні перебуття. «Село! І серце одпочине...» відповідало дійсності. Навіть собаки не гавкали, хоч майже кожний двір їх має, щоб пильнували ворота — господу.

Господиня Галина Колядин зустріла нас з милою усмішкою, в її погляді проблиском відбивалися життєві мрії і надії. Вона народилася в цій місцевості, прожила роки в селі, любить спокійне життя, хоч господарство вимагає багато праці, і плянує надалі жити в Березівці.

При купівлі помешкання в Києві, декілька років назад, бо чоловік і доньки були пов'язані працею в місті, вона переконувала родину, щоб купувати помешкання на окраєні, в той бік до Березівки, позбавляючись метушні.

Доїзд з села до Києва приступний, як і вся транспортація в місті. Набувається пальне на станціях при трасі, подібно до всіх країн Заходу. Черги за пальним зникли, забули за їх так, як забули за баки, які декуди при дорозі продавали, або, вирушаючи в дорогу в багажнику возили з собою для безпечної поїздки.

Ті, що живуть у селах, якщо не мають своєї автомашини, послуговуються автобусом.

Від міського помешкання на вулиці Уборевича або на Чорнобильській зупинці, щоб скорше й вигідніше ніж в автобусі доїхати до метро, береться маршрутка — мікроавтобус. В такій маршрутці міститься дванадцять, часом шістнадцять осіб, але з стоячими буває деколи більше.

Маршрутки належать до приватних корпорацій. Маршрутка довозить до метро, проїзд коштує одну гривню, в деяких платиться п'ятдесят копійок, як у метро, в міській транспортації.

Канадський доляр у обміні виносив приблизно три гривні й п'ятдесят копійок. Отже проїзд за один канадський доляр вкладає сім поїздок по п'ятдесят копійок за одну.

Безплатний проїзд на державному транспорті мають учасники гашення чорнобильської аварії, ветерани, пенсіонери. Так як маршрутки належать до приватної власности, за проїзд платять усі.

Метром найвигідніший й наскорший доїзд особливо в центер міста. Там безупинно подають інструкції розміщен-

ня українською мовою,так само і назви зупинок. З центру міста в різні сторони ідуть автобуси без переповнень.

Таксівок також не бракує. Є властителі автомашин, які за меншу ціну пропонують ті самі послуги, вдодаток поповняючи своїм життєписом.

Вже на другий день у видавництві залагодилися справи. Того ж дня почали розшукувати головну управу авіолінії. Після запитів і вияснень, де продавалися квитки, й пізніше у відділенні туризму добилися нарешті до будинку керівників.

Справа вийшла досить складною. Заведено, увійшовши в будинок, вживати зв'язковий телефон 3665 і по телефоні представляти справу. Телефонічно до урядника на другому кінці лінії представлено справу, звичайно поверхово, без повних деталів, очікуючи виявити наочно спостереження.

Вислухавши уважно, він подав зв'язковий (внутрішній) телефон заступника урядника авіолінії 3577, який міститься в тому ж будинку. Нажаль, до заступника урядника не вдалося добитися. Телефон був зайнятий протягом 45 хвилин, на протязі яких телефонувалося протягом кожних трьох хвилин. Не дотелефонувавшись, повернулися ні з чим до помешкання.

Спостереження, що неймовірно збентежили подорожуючих, не були передані: російська мова всієї залоги авіолінії «Україна» на міжнародньому летовищі в Торонті; фонетично російська інтерпретація напису Lvov—Kiev замість української Lviv—Kyiv; засип російською пресою, брак української, хоч в Торонті, звідки відлітають, видається принаймі п'ять українських часописів, які радо постачать; нав'язання медичної асекурації при перевірці документів у Києві побіч міжнародньої, що виносить покриття мільйонової потреби.

* * *

Чи в Европі, чи в Америках, особливо протягом другої половини минулого століття міста зростали, розбудовували-

ся, населення збільшувалося. Розвиток і поступ технології ставав постачею праці.

Молодь завжди прагнула і прагне влаштувати своє життя в межах можливостей сприятливими: забезпечитися працею, помешканням, фінансово забезпечити матеріяльні потреби.

При розбудові кожне місто посягає на землі межуючих сел. В околиці Києва, побіч багатоповерхових житлових бу-

З всечесним отцем Тарасом Романюком, сином покійного Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира

динків, стоять сільські одноповерхові хати з присадибами: овочевими деревами, засадженими городами, огороджени-ми плотами, як острівці в морі хмародерів.

Київ розбудовується. Житлові комплекси, трохи більші або менші, посуваються дальше й дальше. Дістати помеш-кання в багатоповерховому будинку, — тепер можна купи-ти, — було колись мрією, а ще однородинне. Така думка притаманна ще й тепер. Щоб увійти в своє помешкання,

переходиться сиримиоблупленими коридорами, яких здається ніколи не торкала щітка, що не турбує мешканців. Не турбують мешканців природньо зарослі травою площі навколо будинків. Трава не коситься, хіба деколи косою. Тільки де-не-де хтось посадить квіти або якісь прикрашуючі кущики.

Учасниці концерту на майдані Незалежности

Натомість навколо сільських хат, як і раніше, господині прикрашують свою господу різнобарвними квітами, що починають цвісти ранньої весни і цвітуть аж до пізньої осени. А на городах дбайливі господині вирощують всяку городину для родини. Городина в погрібах схороняється до весни, поповняє потреби харчування.

Життя в селі пов'язувалося з землеробством, тяжкою фізичною працею, недоступністю всіх благ життя, які ніби-то стають доступними у великих метрополіях, але позбавляють сільського населення.

Сучасна доступна транспортація дає можливість жити в передміських селах, користуючись свіжим повітрям, насолоджуватися природою, використати простір і затримати працю в місті, поєднати все доступне в житті. Одначе використовування доступних можливостей не осягається за вийнятком деяких, як мої опікуни.

Не до Риму, колись могутньої держави, яка трясла Європою, Північною Африкою й частиною Азії, для українців, що діждалися повернутися в Україну після довгої відсутности, дороги ведуть у Київ, у центер міста незалежно скільки разів прийшлося вже побувати там.

Ранком у п'ятницю, 12 травня на майдані Незалежности — центру сучасности, де думка сягає в бувальщину, що стала фундаментом державности України, відчувалася певність незалежности українського народу, його можливостей і здібностей бути при кермі країни та її долі.

В уяві, ніби наяву, переходили періоди державности. Могутня Київська Русь мала законодавчу «Руську Правду» півстоліття перед славетною англійською «Маґна Карта», була европейською державою, нав'язувала сприятливі відносини з іншими королівствами, пов'язуючись з ними шляхом подруж. Анна Ярославна, дочка Ярослава Мудрого, шанується у Франції. Прийняття християнства 988 року зміцнило тогочасну Київську Русь.

Козаччина, в'їзд Богдана Хмельницького в Київ, скріпивши вільний дух українського народу, виявила волю народу на своїй землі.

Не менш значний період в історії українського народу був період, що почався з упадом Царської Росії, установленням українського уряду — Центральної Ради. В 1920 році внаслідок інвазії включено землі в склад комуністичної імперії, в складі якої бездержавність продовжувалася до проголошення суверенности 1990 року й закріплення її проголошенням незалежности 1991 року. В цьому 2000 році завершується дев'ять років правоправного, не від кого не залежного існування.

Постійне протистояння проти тоталітаризму твердить, як підкреслив член Народнього Руху В. Яворівський, відвідуючи Канаду: «Нам хребет не зломили, тільки пригнули і ми його при першій нагоді виправляємо».

Історія висвітлює світлі періоди українського народу, підтверджуючи завжди його приналежність до народів Европи. Сучасна українська держава вступила в XXI століття вільною незалежною одиницею на міжнародньому рівні, демократичною державою.

Стратегічне положення України між Азією і Европою відіграватиме важну ролю в стабілізації бльоків впливу в майбутньому.

Територіально Україна займає друге місце в Европі; межує кордонами з Білорусією, Польщею, Словаччиною, Мадярщиною, Молдовою, Румунією, Росією; з 50,5 мільйонами населення за поданою статистикою 1999 року. Уставлені кордони стали державними кордонами і не включають етничні кордони українського населення поза їх межами, що знаходиться майже в кожній межуючій країні й підлягає законам тих країн та рахується їхніми піддаными.

Віяло прохолоддю на Хрещатику. Крамниці не були ще відкриті, тільки подекуди біля вітрин приставали відвідувачі столиці, так як я, щоб духово насичитися, відчуваючи під ногами землю, сходжену мільйонами синів і дочок, які клали на жертвенник життя в боротьбі за її волю.

Позаді тишину пронизала українська мова, ніжна, привабліва, ніби колискова. Я зупинилася. Без жодних вагань, підступивши до їх, нав'язалася розмова. На думку прийшли слова, виголошені на похороні Тараса Шевченка: «Душа душу знає».

Віталій і Марія Бажан з Чернігова, несподівані співбесідники, старалися передати особисті хвилювання, біжучі труднощі утвердження державности, а особливо української мови й висвітлення історичних подій, а саме: козаччини, щоб наступні покоління знали, що вони нащадки

відважного славного народу, минулим якого мусять гордитися й обстоювати його, як свою спадщину.

Будучи попереднього року в санаторії у Вінницькій області, в самому серці України, де перейшов Хмельницький, його поразив склад бібліотеки: чотири полички українських видань 1972—1980 років, а решта все в російській мові: книжки, часописи, окрім міських видань часописів.

Там же в екскурсії включено відвідини різних усипальниць. Пам'ятки українського козацтва не згадувалися. Сам екскурсовод висловлював супротивні наставлення щодо Чечні. Козаки на тій землі, змоченій їхнію кров'ю, не удостоїлися пошани. Пам'ятників козачих просто не бачив.

З наболілим серцем, повернувшись з санаторії, В. Бажан написав листа до І. Драча в справі бібліотеки, часописів, екскурсії.

В квітні 2000 року В. Бажан дістав відповідь з Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, підписаний головою комітету І. Драчем, де зазначено: «Передбачається, що новостворений Державний Комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення діятиме у напрямку зміцнення національної інформаційної сфери, сприятиме розвитку вітчизняного книговодства та українському духовному відродженню».

Рим не збудовано в один день. Відродження повної української державности буде залежати від поступу. Поступ почався, продовжується і буде продовжуватися.

В Чернігові з понад тридцяти шкіл три були українські. Перехід на українську мову починається з початкових шкіл, з часовим переходом старших кляс.

Найвигідніше для іноземних відвідувачів остановитися в гостинницях у центрі Києва, а саме: недалеко від Хрещатика або на самому Хрещатику, звідки можна навіть пішки обійти сучасні державні установи, крамниці, історичні пам'ятки, собори і церкви унікального архітектурного мистецтва, своєрідного українському народові.

В святих храмах віддзеркалено любов до Бога, вшанування Його заповідей, миротворче наставлення до свого ближнього, — всі властивості українського національного духовного існування, сила якого переборювала всі лихоліття.

Готелі в центрі міста мають оплату міжнароднього рівня. Ціни встановлені в гривнях й американських долярах. Гривнями платять горожани, а американською уставленою валютою платять іноземці. Наприклад, в готелі «Дніпро» оплата за одну добу для одної особи виносить 152.00 доляри, а за двохмісний виносить 201.00 доляр.

Для громадян оплата значно менша. Інші готелі мають нижчі ціни. Хоч громадяни України мають нагоду користуватися зниженими цінами, для пересічного громадянина країни ціни недоступні, й перебування в таких готелях зістанеться мрією.

Тимчасом під увагу треба брати не ціни уставлені в найкращих готелях світової слави, але ціну, доступну тим, які відвідують Київ і в майбутньому плянують відвідувати, щоб з причин недоступної оплати готелі не пустували, а самі оплачувалися.

Готель «Москва» пустує, потребує реставрації. Збудований на горі, своїм фасадом домінує площу. Побіч його будинки з прекрасною архітектурою стають зовсім непомітними.

В обідню пору в п'ятницю ж, 12 травня відбулася зустріч з урядником готелю «Москва» Анатолієм Моргуном. При обіді присутні: Анатолій Моргун, Андрій Моргун, його син, працівник при Верховній Раді, отець Тарас Романюк, син бувшого Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира, й Михайло Колядин, мій супроводник, у дружній атмосфері заторкували демократичний устрій, до якого Україна мусить пристосовуватися, щоб уключитися цілковито в демократичну систему, беручи під увагу добробут громадян країни.

Суть полягає в тому, що добробут країни послідує з зміцненням держави, а сильну державу будує ніхто інший

як горожани її. Нарікаючи на недоліки держави, горожани нарікають самі на себе і на свої недоліки, на свої недотягнення, на свою неспроможність збагнути обов'язки вкладу в розбудову держави, бо сила в їх самих.

* * *

Кияни свій вільний час вечорами в неділю, в погожу літню погоду, проводять на вулицях міста. Найжвавіший гурт пішоходів на площі Незалежности й Хрещатику, де заборонено автомобільний рух по неділях.

Пішоходи снують вздовж і поперек по Хрещатику від одної крамниці до другої, перекусюють у ресторанах, охолоджуються пивом, содовими напитками, морозивом різних виробів.

Хрещатик належить пішоходам. Крамниці відкривають після десятої години ранку, а деякі закриті, мають вихідний. Продавці ждуть на покупців. А скільки пересічний громадянин тратив часу, хоч і мав гроші, в повсякденних чергах та в застояннях черг. З браку постійних недостач потреби ніколи не задовольнялися. Інколи дехто нарікає, плаче за минулим, нібито минуле застукає в двері, і вони, вибрані, знову будуть мати все, а населення по-старому буде маринуватися в чергах.

В неділю, 14 травня, на площі відбувався концерт. Між німим спостерігачем подій, фасадом готелю «Москва» й нововідкритим «буржуазним» МакДоналдом гуртувалися глядачі.

МакДоналд запахом американських котлеток і завареної в товщі паличкової бараболі приваблював киян. МакДоналд загув, як вулик. Там у прохолоді, в чистоті з ввічливою обслугою можна сісти в середині й надворі, дати відпочинок ногам.

Під час мого перебування в Києві МакДоналд став місцем перепочинку, підживлення, відсвіження холодною «кока колою», до якої тягнула вже звичка.

Відпочиваючи одного дня, захопила розмови учнів шкільного віку. Вони по двоє, під проводом учителів, прохо-

дили, направляючись до центру площі. Школярі, і від них лунала українська мова. Не тільки мене вразила поодинока розмова, але сама земля під їхніми ногами напевно затремтіла, тремтіння якої злилося з моїм глибоким почуттям на княжій землі, «на нашій праведній землі».

У травні відзначали 55-річчя перемоги над німцями, яке проповідують єдиним, істотнім — невмирущою світовою подією всього людства. Відзначенням події вертаються дум-

Країна рад відійшла на сторінки історії, але культ обожнення її героїв був наявним у травні 2000 р. на Хрещатику в Києві з написом: «Вони і сьогодні на передовій»

ками до російської імперіалістичної ідеї — єдности народів. Над єдністю і рівноправністю народів зверхність Москви, що було жорстокою дійсністю, часи, коли люди боялися своєї тіні, як сам Сталін ніби сказав Черчілю, що закріплення союзної влади привело до знищення двадцяти мільйонів населення. Вони зісталися безіменними, хоч вони були сини і дочки тієї самої землі, як ветерани «вітчизняної війни».

Козацька доба, козацька держава мала численні, обороняючи землі, втрати в постійній боротьбі з поляками, турками, москвичами. Ні згадки, ні пам'ятників. Скільки в сучасний час знає, що на козацьких кістках будувався Ст. Петербурґ, змінена назва щонедавно з Ленінґраду.

Сучасний уряд визнає, як історичний факт, Українську Народну Республіку, але за тогочасні втрати і жертви переслідувань не згадує.

Відвідуючи Канаду в 2000 році, Борис Тарасюк, міністер закордонних справ України, оприлюднив трагедію голодомору. З голоду повмирали з його роду. Вмирали з голоду в кожному роду.

Розбудова Сибіру безплатною каторжною працею потребує визнання й признання.

Воїни УПА й ОУН полягли в нерівній боротьбі, борячись проти червоних і німців, їхній статус ще не уточнений.

Одначе під час відзначення роковин вітчизняної війни виставили на Хрещатику бувших заслужених союзних героїв з лозунгом: «Вони і сьогодні на передовій». Багато дечого можна розуміти під таким кличем, але найяскравіше слова передають: вони, герої, і сьогодні на передовій у війні захисту Союзу на землі Української держави.

Ті герої під проводом маршала Жукова, зайнявши Велику Білозірку від німецького окупанта, вигнали всіх чоловіків, — очевидці передали, — без зброї в наступ на передову, і вони опинилися на вогнепальній лінії німців на протележному бугрі й політруків ззаду. Отак гинули тисячі.

Учасниця XV збору ОУН поділилася зі мною спогадами своєї бабусі. Бабуся оповідала, як з зміною окупації, визволенням від німців Дніпром за водою пливли не в один ярус, у більше ярусів жертви населення.

За штурмування Берліну заплатили смертю на наказ Маршала Жукова сотні тисяч, тоді як алліанти вижидали неминучої капітуляції без жодних втрат війська. Нагородження медалею Жукова, коли архіви доступні, слава чи глум?

Побіч жорстоких розправ, мордовень, голодів: 1920 р., 1932—1933 рр., ґулаґів, розправи в часи «вітчизняної війни» та післявоєнні мусять бути вписані на сторінках історії кро-

Глибокий вислів В. Сосюри у зверненні до Батьківщини. Київ, Хрещатик, травень 2000 р.

вавими літерами, щоб запобігти та не допустити злочинні дії й акти проти миролюбного населення, вшановуючи всіх, що з причин устрою комуни загинули, бо вони правдиві герої української землі, і їм належиться честь і шана.

У стрічках поезії В. Сосюри поруч героїв висловлено ніжні почуття й переживання нашої Батьківщини, а не «родіни», яка з любов'ю і сльозами схиляється завжди покровом:

«Ніщо не потривожить мертвих прах,
Тут навіть вітер тихо-тихо лине,
З любов'ю і сльозами на очах
Схилилася над ними Батьківщина».

Друга Світова війна понесла величезні втрати, не одного, а багатьох народів. Не єдинство народів Союзу, але народи европейських країн і США спільно спричинилися до перемоги над німцями. Землі Европи вкриті могилами, там спочивають воїни, що віддали своє життя у боротьбі проти поневолення одної системи народу інших, здійснюючи найбільш гуманну мету людства.

* * *

Синє небо. Золотоверхий Київ. Собор св. Софії. Хід мимоволі спиняється. Скільки таємниць з життя людей криється всередині й назовні собору. Собор визнано архітектурною спадщиною.

Собор репрезентує думку, історичну й моральну відповідальність та прагнення українського народу, що в пам'ятний день 22 січня 1919 року в перші роковини появи IV Універсалу Центральної Ради — проголошення самостійної України, висловив Актом З'єднання всіх українських земель волею, віками розділеного народу.

З чотирьох рогів Софіївської площі з минулого доходили звуки Універсалу про Акт Злуки земель:

«...Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народна Республіка.

Од нині Народ Український визволений, могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо і щастя її люду».

Наново ніби з дзвіниці собору задзвонили дзвони, а з Печерська загриміла гармата. Багатотисячна маса з сльозами на очах приймала Акт Злуки земель. Ідея української незалежности — це альфа і омега.

Проголошенням IV Універсалу фактично касувалося Переяславську угоду 264 роки пізніше, виявлено духову суверенність.

Хоч навала всякими способами старалася стерти всі сліди, саме повітря тремтіло від проголошення актів 1918—1919 рр. Чуйні сини і дочки українського народу зберігали їх у своїх серцях, жили ними, а для українців поза межами України акти були й зісталися «святеє святих». Щорічно відзначали роковини по всіх закутинах світу, чекаючи, поки настане час ці акти будуть займати своє заслужене місце на сторінках історії.

Золотоверхий Михайлівський Собор у Києві

Собор св. Софії відбудовується. До могили патріарха Володимира зроблено тимчасовий вузенький прохід для відвідувачів. На протилежному боці красується велетень — Михайлівський собор, який, як звернув мені увагу проїжджий в автобусі, Омельченко підняв із попелища на славу народові.

Біля входу до брами поруч вписано: «Тепер настало спасіння і сила, і царство Бога нашого, і влада Христа його.

Бо скинений той, хто братів наших скаржив перед нашим Богом. Собор Архангела Михаїла і Небесних сил. 1998 р.»

Відбудова собору, зруйнованого в 1936 році комуністами, почалася 1996 року і закінчилася в 2000 р.

В неділю, 28 травня 2000 року, в День Києва відбулося освячення Михайлівського Золотоверхого Собору.

Президент України Леонід Кучма, голова Верховної Ради Іван Плющ, прем'єр В. Ющенко піднесли ікону Патріархові Київської Руси-України Філаретові. Михайлівською площею блискавкою нечутно пронеслося пророцтво: «Чи ми діждемось Вашінґтона».

І 5 червня 2000 року від Михайлівського Собору до собору св. Софії, де створено моноліт найсильнішої традиції державної України, від Білла Клинтона 42-го президента США, наймогутнішої, найбільш впливової держави світу невмирущі слова Тараса Шевченка: «Боріться — поборете» пролунали.

У 80-тих роках у селах України почали брати на облік тих, хто мав у хаті портрет Т. Шевченка. Яке лихо їх спіткало б, не знати. Союз розпався, а спадщина Тараса Шевченка скристалізувалася.

Звернення президента США Б. Клинтона до населення України

Дозволте мені подякувати представникам вашого уряду, що прийшли зі мною сьогодні, — заступник голови Президенської Адміністрації Роговий, міністер Закордонних Справ Тарасюк. Дякую посаднику міста Омельченку й Патріарху Філарету та всім достойним представникам уряду України, які приєдналися до мене і міністра Потуги, мого дорадника Національної Безпеки, наших двох амбасадорів для корисного дня нарад.

Дякую всім, що зібралися тут цього чудового дня. Я маю честь знову бути в Києві, прибути до колиски української

Президент США Б. Клинтон у Києві. 5 червня 2000 р.

культури, вшанувати давнє славне минуле України і сказати, що Америка буде стояти поруч вас у боротьбі за вільне квітуче майбутнє.

Тут на історичному й прекрасному майдані, можете бачити тисячу років. Перед мною чудовий собор св. Софії, збудований князем Ярославом у XI столітті. Позаді мене прекрасний відбудований монастир св. Михаїла, збудований його внуком, з надзвичайним собором збудованим після того, як я був тут. Поміж їх статуї святих Ольги й Андрія, Кирила і Методія доказ ваших надзвичайних і культурних досягнень.

На жаль, нарід, що створив і плекав ці скарби, зазнав великих страждань. Я мав честь покласти вінок квітів біля пам'ятника мільйонів, які загинули від насильного голоду тридцятих років.

Україна витривала гнобителів, які забирали ваші землі, забороняли ваші книжки, морили голодом ваших дітей, винищували ваших письменників, кріпостили ваших робітників, плюндрували ваше мистецтво, крали вашу родючу землю і навіть забороняли вам говорити за трагедію голоду.

Сьогодні гнобителів немає. Пропав Сталін. Пропали нацисти. Совєтський Союз пропав. Росія створює нове суспільство. Але ви, населення України, ви ще тут, сильніші чим колись. Ви забираєте землі, об'єднуєте ваших людей, відроджуєте вашу культуру й виховуєте ваших дітей у свободі і демократії. Ви здійснили палке бажання ваших предків. Ви будуєте вільну суверенну і незалежну Україну.

Я знаю ви зустрічалися з розчаруванням, і ваші мрії не завершені. Ви маєте ваш голос, але можете питати, чи це має дійсний, позитивний поштовх? Ви маєте свободу, але можете питати, чи це приведе до кращого майбутнього?

Я прошу вас приглянутися навколо себе. Від Литви до Польщі, Чехської Республіки, тих, що вибрали вільне суспільство, приступні ринки, як ви, розпочали з жертвування, але завершили успіхом. Я не переживав, що ви переживали. Я американець, не українець. Я не можу розказувати вам, як будувати ваше майбутнє. Але я вірю в це: я вірю Україна має найліпшу нагоду за тисячу років збагнути волю і добробут.

Ви поступаєте. Президент Кучма спромігся затвердити сильний бюджет, був поштовхом у розпрєділенні населенню землі, у реформації державної бюрократії, у приватизації нових діловодств згідно з міжнароднім стандартом, він призначив сильнодіючого прем'єр-міністра. Але, друзі мої, ви також мусите бути сильними провідниками. Ви мусите заохочувати уряд. Ви мусите перестерігати Раду. Ви зобов'язані будувати вільну й заможну Україну. Не зраджуйтеся. Продовжуйте боротися. Боріться — поборете.

Будуть перешкоди. Я знаю дехто в Україні бажає знеохотити чужоземні інвестиції; вони протиставляться вільному ринкові. Такі думки відійшли з минулим. Звертаюся, подивіться на світ сьогодні. Народи з найвищим стандартом життя, найліпшим забезпеченням, найменшими злиднями є з вільним ринком демократії. Люди, які ведуть торгівлю, ведуть капіталовкладення один з другим.

Комунізм пропав в Україні, але повна приналежність до вільного ринку і демократії ще не виграла. Якщо ваші діти жадають здійснення

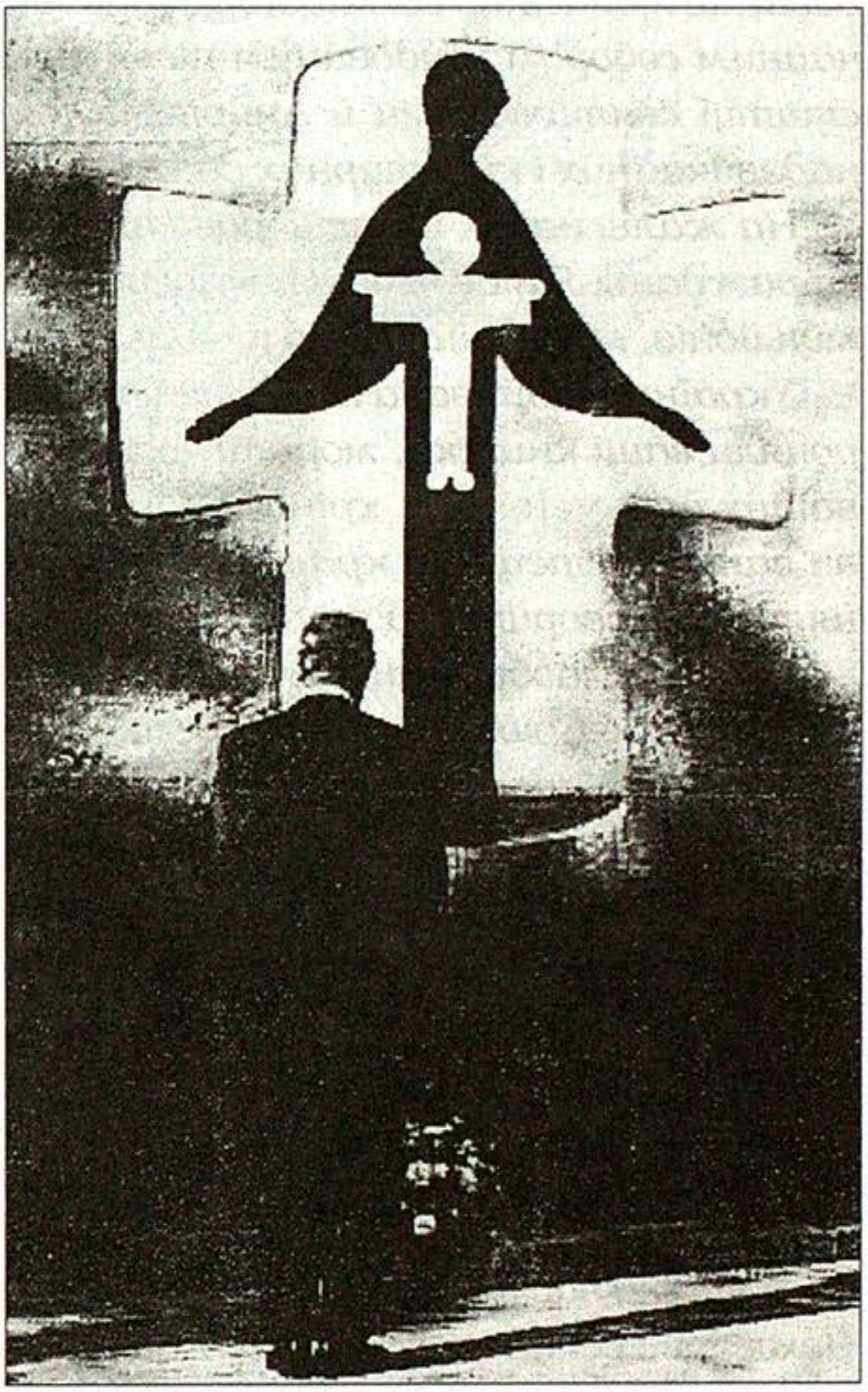

Президент США Б. Клинтон поклав вінок до монумента мільйонних жертв голодомору 1932—1933 років перед зверненням до населення України 5 червня 2000 р.

мрій, це мусить здійснитися. І знову прошу не піддавайтеся. Продовжуйте боротися. Боріться — поборете.

Америка потребує сильну заможну і демократичну Україну, як партнера. Разом ми спромоглися, щоб цілий світ був безпечнішим від риску нуклеарної війни. Наші воїни служать разом з відвагою і гордістю в миротворчому покликанні. Ми можемо багато більше зробити разом. Ми можемо досліджувати межі досліджень і космосу; побільшити наші спроби охоронення оточення, поборювати недуги, переборювати тероризм; сприяти демократії, заможності й миру. Ці спрямування на передодні всіх країн і ніяка країна не може досягти цього сама.

І знову я кажу, зустрінемо їх разом. Ми не можемо зраджуватися. Ми мусимо продовжувати боротися. Боріться — поборете.

Америка вірить, що Україна має право на місце між націями Европи. Ніхто не може відберати це право від вас. Ми відвертаємо намір, що східні кордони Европи є західні кордони України. Звичайно ваше майбутнє, ваш вибір. Але ми можемо й ми будемо тримати двері до черезокеанського демократичного суспільства відкриті для України.

Україна має потужність мати успіх у світовій інформаційній епосі: сильні університети, освічене суспільство й партнери, що бажають бути поруч з вами. Ви потребуєте дотриматися курсу і пожвавити хід. Просувайте економіку, зміцнюйте закони, сприяйте відповідальному суспільству, сприяйте вільній пресі, збудьтеся корупції. В Україні є пословиця: «Той, хто спізниться на годину, буде рік доганяти». Населення України, використовуйте цей момент тепер для своєї нації й своїх дітей. І повторюю востаннє: боріться — поборете.

В соборі, навколо мене я бачу минуле України. На обличчях молоді перед мною, я бачу майбутнє України. Це є майбутнє повне надій. Ви затримали свою мову, вашу єдність, вашу мрію незалежности протягом тисячоліття. Ви маєте все, щоб збудувати майбутнє ваших мрій. Ваші батьки боролися з тиранами, щоб допомогти вам осягти волю, щоб ви і ваші діти жили в мирі. Америка — ваш приятель і ваш партнер.

Ще раз дякую вам, що прийшли бути зі мною сьогодні. Ще раз заявляю — Америка завжди буде з вами. Хай Господь Бог благословить вас. Слава Україні!

Транскрипт Білого Дому.
«Новий Шлях» — субота 17 червня 2000 року — Канада.
Переклад з англійської мови.

* * *

Зведення наново соборів, церков, що знищила комуна, реставрація уцілілих, які стояли в повній розрусі, вживалися як склади, музеї атеїзму, — відроджує віру в Бога, перемогу добра над злом, відроджує та поповнює духове життя, скріплює мораль, а з тим повертає церковні звичаї, переплетені традиційними народніми обрядами, переданими з давень-давень, відображуючи глибокі палкі почуття населення, віддзеркалюючи унікальність, властиву національній одиниці.

Переймаючи властивости іншого народу, втрачується спадковість, спадкоємство свого походження.

Викорінюючи віру в Бога, викорінювалося все унаслідування традицій, моралі, творилося нове суспільство на окреслених основах, основах союзної «родіни», а не батьківщини, внаслідуваної від дідів і прадідів.

Джордж Вашінґтон, перший президент США, писав: «Розум і досвід не дозволять нам сподіватися, що народне наставлення може бути перевищуючим у недопущенні релігійних основ».

Українська земля карбувалася, нарід підлягав Польщі, Москві. Землі Української Народної Республіки у Версалю, Франції, чужі розривали і приділяли іншим державам. Закріплення українських земель у Союзі вирішено в Ялті чужими під час Другої Світової війни. І так були засуджені виконувати волю чужих.

Будь-яка приналежність — це до певної міри залежність. В Україні в час сучасної повної незалежности спадкова церковна зверхність наявна і діюча в храмах, підлеглих Мос-

ковському Патріархатові, де мусять дотримуватися всіх побожних заповідей московської церкви, включно з заповіддю: «по всі віки проклинати у всіх православних храмах гетьмана Івана Мазепу».

Коли в наших історичних святинях в Почаєві та Печерській Лаврі припадають перед московськими наставниками, як не в голос, то в душі, виконують за-

Поділ, Київ. Перед пам'ятником Григорію Сковороді

повідь, виголошують московську анафему на землі, що їх годує, перед нащадками, в обороні яких став гетьман Іван Мазепа.

Виринає думка, чи при посвяченні Свято-Успенського собору предстоятель московської церкви Володимир не прилучив увесь уряд України, послідовників Мазепи. Вони

ж керуються тією самою ідеєю, за яку його відлучили від земних церковних благ.

В бувшому жіночому монастері в церковиці «Введення Присвятої Богородиці» розповсюджують чудотворність ікони Присвятої Богородиці. Ця ікона знаходилася під склом для збереження. Одначе на склі нібито з'явилося відбиття. Скло з відбиттям зняли й поставили поруч ікони.

Як молящі приступають до відбиття ікони, їхні очі мимоволі мають наповнятися сльозами. Чим людина більш згрішила, тим сльози будуть котитися у більшій мірі.

Розповсюдженням такого чуда церкву хочуть зробити правовірною, притягти мирян, збільшити прихід.

В церковиці відправа переводилася в старослов'янській мові, жодного сумніву не було, церква підлягала під московське урядування.

З чудотворної ікони взялося фото. Миттю з'явилася розлючена монахиня. Криком в російській мові заявила за заборону брати фото, хоч ніде не було за заборону напису. Вона кістлявими пальцями, лементуючи, вчипилася в руку й силоміць у святому місці потягла мене до чергового ігумена Ігнатія, бо в його належало питати дозволу.

Пильно вислухавши її, ігумен заявив, що забороняти запізно, як усе зроблено. Монахиня, не відступаючи, наляглала, щоб забрати фільм і його спалити. Але ігумен навіть не підняв голову.

Не легко було вирватися від неї. При скиненні її руки, направилися в двері, щоб не набиратися гріху. При дверях стояв священослужитель і благословляв рукоположенням виходячих з церкви.

Накладена анафема на гетьмана І. Мазепу хвилювала й хвилює наш нарід майже триста років. Читко, звернувшись у цій справі до священослужителя, який дивовижно, без жодних труднощів перейшов на українську мову, хотілося упевнитися в діючій силі цієї церкви в Києві.

За словами священослужителя справа анафеми стоїть перед самим Богом. Єдиний Бог знає, хто заслужив на таке

відсунення, а хто не заслужив. Турбуватися в цій справі не потрібно, то робили тогочасні люди, а для отаких мирян, як ми, ліпше справу цю лишити в спокою, тобто виходить, лишити анафему діючою.

Землю, на якій він стоїть, — я заявила, — боронив гетьман; вона стала вільною державою, основаною на тих са-

Києво-Могилянська Академія

мих засадах, засадах незалежности, і чи він особисто робить якісь заходи в справі анафеми.

Священнослужитель заключив розмову тим, що він безсильний, нічого не може вдіяти в цій справі. Розмова прийшла до кінця. Благословення його я не удостоїлася. На фото з Богородиці на склі виявилася ззаду постать тієї самої монахині, яка ненастним оком пильнувала всіх і все.

Найбільш церков на Подолі. Автомобільний рух на Подолі помірний. Майже в повному спокою на площі споглядає Сковорода, проповідуючи згоду.

Церковна згода буде виявляти духову згоду священства і віруючих. Дуже тяжко, майже неможливо переконати переконаного, коли торкається справа релігії.

На Подолі церкви належать до Київського Патріархату, Московського Патріархату; там знаходиться автокефальна церква, греко-католицька церква, старообрядська.

Під Московський Патріархат підлягають церкви, які були діючими й лояльними під час комуністичного періоду і так вони зісталися.

Могилянська Академія була і буде у відновленні символом української національної гордости та назавжди зістанеться твердинею з плитою на зовні будинку нової епохи:

10 квітня 1996 року останній представник військово-морського політичного училища вийшов з території Києво-Могилянської Академії назавжди. На фронтоні цього будинку залишено мозаїку, як символ доби тоталітарного режиму. Хай це стане пересторогою нащадкам — будьмо мудрими, щоб не повторилося це безпросвіття.

Президент НаУКМА.

* * *

Істотній пульс нації — це її спадкова мова, якою творилися традиції, літературна і культурна спадщина. З культурною спадщиною, переданою лише усно, самодержавність нації не завжди досягається.

Імперіалістичний устрій придушував й викорінював унікальні властивості народів, поширюючи мову імперій. Багато мов зникло з ужитку, перебрали інші мови.

Ірляндці, — переважаючий склад населення кельти, — протягом сімсот років охороняли свою мову. Переодами відродження мова зісталася в Ірляндії, але не осягла позиції державної мови.

Шотляндський нарід, хоч мав свою старовинну мову, вживає англійську мову з відмінностями у виговорі й висловах. Сильні традиції й завзятий дух спадкоємної стійкости, хоч перебралася чужа мова, увінчався успіхом.

Населення в Пірінеях, баски, входять у склад Іспанії і Франції. Нарід цілком відмінний від іспанців. З тих причин, що, окрім схоронених своєрідних звичаїв, їхня мова відмінна і неприналежна до інших мов Европи, злиття з іспанцями й французами не сталося, вони затримали свою ідентичність й шаленний незгасимий дух боротьби за відокремлення. Боротьба продовжується ще тепер під назвою організації «ЕТА», яку вважають терористичною, бо баски застосовують крайні методи, щоб досягти мети.

Плем'я Наваго в США своєю мовою унеможливило розшифрування коду радіокомунікації в час Другої Світової війни. Послуговуючись ще ідіомами, висловами, знаними тільки тубільцям цього племени, військові таємниці передавалися безпечно.

Турки принесли мову з Центральної Азії; вона діюча з впливами арабської мови, але арабська мова лишилася мовою корану мусульманської віри.

Лепи Північної Европи: Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії походженням більшість урало-алтайських народів. Отже, мова лепів відмінна від країн, до яких вони належать. Здебільша релігійним обрядом приналежні лютеранської або греко-католицької церкви. Одначе ні мовою, ні традиційними звичаями не змогли об'єднатися в одну одиницю.

Північна Америка перейняла мову колонізаторів — англійців, у канадській провінції Квебек — французів. Центральна й Південна Америка також перейняла мову колонізаторів: іспанську й португальську. Туземне населення послуговується рідною мовою в своєму оточенні. Розвиток тубільських мов не може поступати вперед, як урядові мови і мови учбових закладів.

Українська мова в складі Російської Імперії та Союзу зазнала жорстоких переслідувань. На сторінках всесвітньої енциклопедії знаходимо: Росія в XVII столітті була на найнижчому щаблі европейських кляс з кожної точки цивілізованого життя й мала досить незначний ефект у Континентальній політиці. Населення Росії було непись-

менним, священство лінивим і відсталим. Поліпшення суспільного життя не уводилося, жінки находилися в суворій самотності й віддаленості. Поведження всіх кляс було до незбагнення грубим і брутальним. П'янка вважалася національною вадою, перевищуючи загальні навички. Несправедливість, підкупство, зухвале хабарство підмазувало управління. Ремесло і торгівля не розвивалися. З причин довгого спілкування з татарами і Константинополем дворянський двір був більш азіатським, ніж европейським. Виглядало, що стан країни зістанеться без змін. Росія, додержуючись своїх варварських напрямів й забобонів, зіставалася сторонною країною для цивілізованої Західньої Европи, аж поки не сів на престол Петро Перший, який почав уводити реформи.

Реформи ніколи не мали впливів на характерні риси, проявами характерних жорстоких рис заповнені роки тиранства, які терпів український нарід.

Починаючи з Петра Першого Москва читко дотримувалася принципу: «Хочеш знищити націю, знищ її мову».

Проте послідовні наполегливі відродження не дали мові загинути, хоч утиски не сприяли належному поступу, як у державних народів.

Члени Кирило-Мефодієвського Братства каралися за мову. Шевченкові пророчі слова: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» — проклали шлях, яким слідувала свідома верства українського населення, що старалася вкладом праці, жертвенністю зберегти рідну мову, збагатити її літературною творчістю, думою, піснею.

М. Хвильовий, А. Любченко й десятки тисяч інтелектуалів, об'єднаних спільною ідеєю самобутности, впали жертвою червоної імперії. Плянове знищення бандуристів комуною — це було не придушення, а викорінення думи і пісні та поповнення духової прогалини частушками, балалайками, гармошками.

Народне мистецтво не ширилося, не допускалося. Святого Миколая, опікуна дітей, перевернули в діда Мороза без духового почуття або морального надхнення спадкоємця.

* * *

За українську думу і пісню згинув Володимир Івасюк. Його пісня стала невмирущою, рушійною силою для нових молодих талантів. Навіть у цьому 2000 році в Львові російських шовеністів, майже після декади незалежности України, не покидає думка позбутися назавжди української думи і пісні, — знищено Ігоря Білозіра, квітучий талант.

Так як українська й російська мови належать до слов'янських мов, найбільш загрозливий засіб приречення на асиміляцію не придушення, але влиття в російську мову, — повна русифікація без повороту, а ще в епоху масової комунікації: способом радіо, телебачення, телекомунікації, преси, в набутті вищої освіти, у відбутті військової повинности, де ділянки очолювала російськомовна вершина.

Наслідки безперервної русифікації відчуваються на вулицях Києва і великих міст України, де проблема переходу мови з російської на українську виявляється наявною. Мешканці центру міста були російськомовні, численність росіян і ті, що уважали російську мову мовою еліти. Після приватизації помешкань зісталися так само російськомовні поза рамками праці, яка вимагає знання державної мови.

Вживання української і російської мов у Києві віддзеркалює процес змін. Тоді як в минулому російську мову укріпляли в статус загальної державної мови в республіках, а інші мови, так само й українську, вважали розговірною мовою селян, то в сучасний час українська мова стала державною, а російська мова переходить на розговірну мову в побуті меншини.

* * *

Україна в 1964 році нараховувала приблизно 45 мільйонів населення. В 1999 році дійшла до 50,5 мільйонів. За 35 років приріст всього збільшився на п'ять і пів мільйонів, тоді як Київ за той самий час збільшився вдвоє. Тепер Київ містить 2,6 мільйонів мешканців.

Звичайно, столиця не подвоїлася природнім способом — приростом, збільшилася вона призначеним підселенням, яке охопляло ділянки управління і безсумнівно було російськомовне. Всі міста не обійшлися без того самого поповнення, тому перехід з бувшої керівної мови на сучасну державну мову, чи це буде українська мова, литовська, естонська чи мови бувших республік, посувається не належним ще темпом, але певним.

Бульвар Шевченка в Києві. У супроводі «гаврилівських курчат, найкращих курчат України»

І так травневого дня біля Арсенального метро гуртувалася група учнів. Учителька давала їм інструкції поїздки українською мовою, так само говорили теж учні. Це були діти мешканців Києва. Багато з тих мешканців, напевно, не передбачали такої зміни в навчанні.

На вечірніх новинах 10 травня подано, що в Криму добилися здавати шкільні іспити російською мовою, так як навчання проводилося на російській мові за вийнятком декількох українських шкіл. В 1997 році жодної української

школи в Криму не було. Робилися заходи, щоб відкрити українську школу в Приморському.

В програмі новин захистниця російських шкіл завзято зазначила, що в конституції України подано правозахист мов меншин. Населення всіх країн у меншій або більшій мірі має меншини, але чи мова цих меншин, маючи право на правозахист, стоїть на рівні державної мови країни.

Знання державної мови в країні поселення побіч спадкової мови, якою кожна одиниця дорожить і зобов'язана плекати, нікого не обтяжить; вона прокладе дорогу в морі чужого оточення до урядових керівних позицій і уможливить бути чинним у будові державного устрою, якраз може мати добродійні впливи щодо збереження їхньої ідентичности.

Навіть індіани на своїй віковічній землі не в силі ні канадців, ні американців, ні країни Південної Америки заставити поставити їхні мови на рівні державної мови.

З яких причин, — це стосується кожного, що уважає російську мову правовірною в бувших республіках, мати її на правах державної мови.

Цьогорічний дозвіл у Криму здавати іспити російською мовою не розв'язує мовне питання шкільництва, тільки на деякий час відкладає неминуче.

Вулицями Києва в погожу погоду приємно пройтися, використати нагоду приглянутися до пішоходів, проїжджих, автомобільного руху; зайти в крамниці, дещо купити на пам'ятку; прислухатися до продавців, покупців; влитися в гурт денного руху, спостерігаючи зміну останніх років.

До змін ще не належить застосування фонетичної вимови англійської мови, вживаючи українську абетку, яка охоплює всі звуки англійської мови. Ще далі послуговуються російським чужомовним способом фонетичного перекладу, обмежуючи правильну вимову, в деяких висловах надаючи, цілковито не навмисне, мильне обурливе значення.

Для мовознавців у цій галузі важним і невідкладним стає спростування недотягнень, коли торкається чужоземних мов й дипломатичних зв'язків, де англійська мова переважає.

* * *

На початку травня на передньому фасаді Верховної Ради, як і попередньо, красувався серп і молот — символіка виконавчого способу надзвичайної жорстокости. В Сумах, повідомляли в часописі, під нічним покровом прибрали статую Лєніна. На другий день п'ятдесят осіб вимагали вернути їхнього кумира назад.

Символіка може мати різні перспективи. Для населення, що зазнало тиранство, зістанеться вічним пострахом; для молодого покоління буде реліктами минулого, для їх незнаному і небажаному; для бувших відданих тій ідеї — божеством, бо для їх нічого іншого не лишилося.

Вибір президента Леоніда Кучми є яскравим доказом, доказом голосування проти попереднього режиму, бо національне покликання його невиразне. Вибір президента Російської Федерації вказує також на протиставлення російського народу, хоч він у минулому мав зверхність.

Вулиці в центрі міста чисті. Проходить повсюди ремонт, прибирають і замітають навколо. Міліція не марнує час, виконує свої обов'язки, знімає плити з автомобілів, поставлених у забороненій зоні.

Попередньо всюди вешталися військовики, міліція, але тепер на вулицях їх не видно, приходиться звертатися до ближчого прохожого в розшуку правильного напрямку, щоб не зблудити й скорше дістатися до визначеного місця.

Кияни ввічливі, услужливі. На звернення відповідають українською мовою, особливо в крамницях та базарах, бо наявним стає продуктивність і постача перевершує потребу. Кожен хоче збути свій крам.

В деяких крамницях зістався старий спосіб обслуги: випис квитанції, заплата в касі, вручення закупу. Три зупинки при закупі, замість одної, де продавщиця одна справляється з продажою. Старий спосіб не тільки ускладнює продажу чи закуп, марнує час покупця, з затрудненням більше персонажу тратять на доході, підприємства при

вільній конкуренції втрачують стабільність, приходять до неспроможности вести комерцію.

Прийшовши від вулиці Січневого повстання, хотілося перейти увесь Хрещатик, а вже сісти на автобус на бульварі Шевченка і проти крамниці Україна взяти маршрутку й таким шляхом закінчити денну екскурсію у вівторок, 16 травня.

При поїздці особливо автобусом можна зустріти свідомих громадян, які висловлюють, на їхню думку, недотягнення щодо повільного закріплення державности.

Приватизація зростає день у день, нібито не помітно, даючи змогу забезпечитися матеріяльно, прагнути до ліпшого вигідного життя.

Думка про рівність, про розділення прибутків працюючим і немічним не гасне. Людське стремління бути рівними в усьому, бути забезпеченими висловив уже в п'ятому столітті старої ери Пітагорас, філософ й математик. Створення такої общини від часів Пітагораса до тепер не здійснилося.

Тяжко дивитися старшим, що в похилому віці, пропрацювавши все життя, попередня система — ненаситлива потвора звела їхнє життя на ніщо, без жодного забезпечення лишила на ласку нової Української Держави, яка, спираючись на ноги, з кожним подихом несприятливої хвилі в закріпленні вільної думки й відповідальности, намагається йти поруч демократичних країн.

Рух на бульварі Шевченка неймовірний. Коли взяти під увагу всі недомагання, висловлені при заторканні економічного рівня: низької платні, великих податків, державою неоплачених відпочинків та оздоровлень, неплатного навчання, вільного проїзду на державному транспорті, постачі безплатної енергетики, то виходить вистарчає грошей тільки на прохарчування. Звичайно б автомобільний рух не збільшувався, але зменшувався та цілком мав би зникнути.

У полуденну пору наскільки бульвар Шевченка забитий, що пішохода швидкість рівняється руху автомобілів. І тому в русі позастрявали автобуси. Прийшлося йти поруч закритого

розреклямованого середнього транспорту з написом: «Немає кращих, як гаврилівські курчата». Від початку бульвару аж до самого кінця гаврилівські курчата посувалися разом зі мною.

З університету виходили студенти. Цікавість насторожує вухо до мови майбутньої виховничої, урядової, економічної, медичної верстви — студентської молоді, в руках якої буде майбутнє країни.

Групи студентів жваво розмовляли. Більшість українською мовою. Чути було російську, мову напевно походження, мову навчання в початкових школах.

Собор св. Володимира відкритий. Миряни, помолившись, виходять під звуки ангельського читання св. Письма. В прохолоді біля собору приємно перепочити, відсвіжитися морозивом, набратися сили та далі продовжувати маршрут.

Йшлося аж до кінця бульвару в супроводі гаврилівських курчат, де рух розходився, скорість збільшилася, гаврилівські курчата підсилили швидкість і зникли з виду.

Ждати на маршрутку не прийшлося. Місця були вільні. З приємністю, сидячи, примічалися відмінні архітектурні споруди, хотілося запам'ятати кожну вулицю, кожне перехрестя, усмішки на обличчях, зберегти все, як милий спомин, який з часом буде нагадувати дивний сон.

Зісталося тільки перейти площу. На площі житлового будинку розважалися малі діти. Дитяча українська мова неслася в прозору синяву. Не усвідомлюючи, не розуміючи, вони відроджували рідну мову, мову дідів і прадідів. Київ був український.

* * *

Україна може пишатися зеленню, тоді коли багато країн світу мають пустелі. В час довгих посух населення страждає, засоби прогодування обмежені при надзвичайному приросту протягом останнього півстоліття.

Зелень природньо очищує повітря, природні насичення. Забрудження атмосфери індустріальними відходами й транспортовими нагромаджується. В індустріальних

країнах ідуть заходи очищення відходів, щоб мати більш сприятливе оточення і не потопати в чаді.

Найбільш терпить населення перенаселених метрополій з великим автомобільним рухом без очищувачів. Відповідальність забрудження довкілля зобов'язує кожного мешканця не спричинюватися до його піднесення. Завдяки співпраці в цій ділянці планета буде належним місцем прожиття.

Потреби енергетики спрямували до більш чистішої нуклеарної постачі, обмежуючи вугільні засоби продуктивности. 1986 рік, рік катастрофи в Чорнобилі, насторожив країни Европи, бо вітер, піднявши радіацію, ніс її непомітним смертельним ходом.

Радіація нанесла короткотривалі й життєтривалі негативні загрозливі наслідки для людей, тварин, земельних посівів.

Іванківська лікарня обслуговувала перших, що зазнали ушкоджень. Два дні причину ушкодження приписували пожежі. За десять днів перейшло 600 осіб.

Влада не ставилася прихильно до запропонованої зовнішньої допомоги, відвертаючи особливо американську допомогу, американський експертизм.

Так як Росія застерегла правонаслідство СССР, вона повинна нести відповідальність за спричинене затруєння земельних просторів та затруєння населення, яке заслужило на відшкодовання. В обороні потерпілих чи в чорнобильській зоні, чи в ҐУЛАҐах мусить зайняти тверду позицію Українська Держава.

Спадковість союзної системи і недовір'я відобразилися у відверненні допомоги в перші дні несподіваної катастрофи підводного човна «Курск», де загинула вся залога в 2000 р. Уточнити причини катастрофи під час маневрів зможуть лише тоді, коли піднімуть човен і досвідчені знавці устійнять, не опираючись на розповсюдження Росією про зудар чужоземного підводного човна з «Курском».

В один час колорадського жука вважали співпрацівником американців. Школярі йшли і збирали з картоплі

жуків. Чим більше зібралося жуків, а не знань, тим оцінка повищувалася. Так вишколювали кадри.

Без вкладу капіталу інших країн Україні, визисканій попередньою владою, тяжко справлятися з повсякчасним загрозливим страховищем — радіоактивністю, наслідком аварії, яке вчасно треба запобігти, щоб оминути будь-які найменші непередбачення, маючи насамперед життя людей на увазі, як пріоритет.

Европейський Союз, НАТО дають змогу країнам, що були ізольовані та позбавлені використання світових знань, досягнень, досвіду, скористати з спільної співпраці й тим підвищити стандарт життя країни.

Кемал Ататурк, перший президент Турції, обраний 1923 року, використовуючи досвід і знання цивілізацій, старався творити европейську країну, а не країну Сходу. Протягом десяти років Турція перейшла повну трансформацію.

Черпаючи знання цивілізацій, обміном думок, втіленням спадкової козацької відваги поповниться трансформація до повної державности України.

Пуща-Водиця 2000 року

У п'ятницю 19 травня прибували делегати і гості на XV Великий Збір Українських Націоналістів у Пущу-Водицю, оздоровчий табір в околиці Києва, який безсумнівно будувався для інших потреб й інтересів, з іншою метою, а головно для вищої сфери.

Повні цвіту каштани, мовчазні свідки минулих часів, схиляли пишні гілля над приїжджими, прислухалися до чарівної мови їхньої землі, скарбу української нації, де перед тим хіба дехто деколи обмінювався рідним словом.

Оздоровчі табори, курортні заведення для населення, що не мало спроможного спрямування до поліпшення матеріяльного стану, були найвищим досягненням, бо вірили в підкріплення здоров'я відпочинком з лікарським наглядом, чим глибоко перейнялися всі прошарки населення.

Не для населення на Україні будувалися і плянувалися такі устаткування, а для партії та її поплентувачів. Селяни, працюючи в поті чола від світанку до сумерку, не удостоювалися і не сподівалися удостоїтися відпочинками на таких оселях.

Протягом Великого Збору позамісцеві переживали в призначених будинках й кімнатах, а кияни на ніч від'їжджали додому до Києва. Сполучення до Києва вигідне і зручне.

Праця розпочалася вже в п'ятницю. Відбувся з'їзд Всеукраїнського Жіночого Товариства ім. Олени Теліги, яке було створене в серпні 1993 року з метою збагачення жіночого руху в Україні національною ідеєю. Головним завданням Товариства — це поширення його діяльности і впливу на всі верстви народу.

Створено організацію в 15 областях, у решті йде підготовча організаційна праця. Голови обласних організацій

Пуща-Водиця. Травень 2000 р.
Представники Західньої і Східньої діяспор на XV ВЗУНі

Київ. Пуща-Водиця. Травень 2000 р. Зліва направо: Марія Гоголь (Івано-Франківськ, Україна), Лариса Скрипникова (Карелія, Росія), Наталя Литвиненко (Мурманськ, Росія), Василь Світальський (Зелений Клин, Росія), Лідія Демчук (Бельгія), Ольга Метревелі (Грузія)

входять до координаційних рад, створених при обласних держадміністраціях, що дає їм змогу засягти першорядно інформації та впливати на вирішення справ щодо жінок.

Організації мусять бути зареєстровані, щоб входити в координаційні ради. Деякі осередки ще не зареєстровані, потрібна вплата на реєстрацію.

Голова Товариства Ольга Кобець вітала делегаток, голову Національної Ради Жінок України Ірину Голуб, присутніх з західньої і східньої діяспори й гостей.

З'їзд відбувся успішно. Делегатки, повні поштовхуючого надхнення, повернувшись назад, візьмуться до відповідальної праці на користь народу і країни.

В суботу і неділю 20 — 21 травня відбувся XV Великий Збір Українських Націоналістів з участю 238 делегатів й 75 гостей.

Програма подає погляд організації, позиції в міру зрозумілого знання, що відповідає Українській державі, її закріпленню. Організація, зазначено, не вимагає більш чим французи в Франції, німці в Німеччині, англійці в Англії, бути з країнами партнерами, не підпорядковуючись.

Не лише західня діяспора була репрезентована, але й східня, країни, бувші в складі Союзу.

В Російській Федерації після розпаду СССР неросійські народи перетворилися в меншини включно з українцями. Вони шукають і поповнюють свою ідентичність.

Нарід, що зберігає свою мову, історичну спадщину, збагачує її, творить етнічну, тобто національну одиницю. В своїй незалежній державі прокладає шлях, включаючи українську діяспору, поселених у інших країнах з їхнім численним вкладом, не виключаючи в сучасний час культурну самобутність меншин. Піддані русифікації з різних причин також входять у склад меншин.

Культурна спадщина будь-якої нації утверджує її державність. В будові Української держави і сильного суспільства мова мусить набирати неперевершину силу.

Зустріч з делегатами й гостями завжди буде діючим впливом на формування світогляду й відносин.

На Зеленому Клині, віддаленому і майже недосяжному для більшости, за словами Василя Світальського українські поселенці, з яких місцевостей прибували, так і називали поселення: Полтавка, Чернігівка. Обсаджували садиби садками, як на Україні. В старших чути мову, душа ще жевріє, але з багатьма час зробив своє, асиміляція бере верх.

Національно-культурна автономія Республіки Карелія у зверненні віддзеркалює свою національну приналежність. Це діти висланих на Соловки, діти тих, що спасалися від голодомору.

Шановне панство! Дорогі друзі, земляки!

*До Вас звертаються українці Карелії. Людям всього світу знайоме слово «**Сандармох**». Це урочище в лісах Карелії, де в прокляттих 1937—1938 роках сталінськими катами було знищено декілька тисяч людей всіх національностей. Там загинули біля 500 українців. То були люди — цвіт нації, гордість нації. Серед них:*

Письменники — Поліщук Валер'ян, Атаманюк-Яблуненко, Ірчан Мирослав...

Професори — Грушевський Сергій, Зеров Микола, Зозуляк Петро...

Міністр освіти Директорії — Антон Крушельницький та його сини Богдан, Остап.

Голова Першого Уряду Директорії — Чеховський Володимир.

Режисер — Лесь Курбас.

Та багато інших славних синів та дочок нашої України.

Світла їм пам'ять!

Наша громада має мрію, поставила собі мету зробити повні списки всіх українців, страчених в Сандармосі, розіслати ці списки по місцям проживання до їх арешту. А потім на місці їх поховання поставить пам'ятник з їх іменами.

Будемо вдячні всім, шановні панове, за допомогу на цю Божу справу.

Виконуюча обов'язки голови НКА
Українців Карелії
Л. Скрипникова

Лихоліття 1937—1938 років відображено в поезії О. Мишина, яка подається в українському перекладі.

САНДАРМОХ

Скажеш слово Сандармох —
І тридцять сьомий рік згадаєш,
Сосен зойк, землі самої
Тяжкий стогін відчуваєш.

Присуд один — вести на розстріл, —
Міцний угроблючий Союз, —
Рядом — карел і українець,
Фін, росіян і білорус.

Їм будуватьсяя, стіни класти,
Співать, родить, сади плекать.
Кати трудилися, і влада
Сліди старалась затерать.

Одначе Бог сліди ті бачив,
Хоч виказав не скоро нам,
Сандармох стає наявним,
Відкривши правду всім серцям.

Влада уведеним терором
Суд завершила над собою,
Хоч рухнулося, ще до цих пір
Править долею самою.

Ліс від пострілів заглух,
З катів вини не можна зняти,
І щоб біду знов не зазнати —
Вічно Сандармох всім пам'ятати.

Українське товариство у Мурманську відзначило 10-ліття існування.

В Грузії заснували українську школу ім. М. Грушевського. Прагнуть збудувати церкву й зберегти вселюдські цінности шляхом законів Божих.

Представники східньої діяспори з сторін Російської Федерації хвилююче висловлювали надзвичайні уболівання за схоронення мови поза межами України, нав'язання тісних зв'язків, бо ціль єдина, потрібно працювати, помагати Україні.

В Литві українські громади укріпляються, дітей навчають української мови, розвивають народні звичаї, народне мистецтво.

Присутні, звідки б вони не були, їх єднала одна мета — укріплення державности. Праця для добра України не виконується в рамках Верховної Ради, обласних і районових рад, учителів, виховників; праця важна кожного, хто працює в інтересах держави та досягненні національних ідеалів. З кожним закінченням навчального року досягаються, хоч декому здається повільні, поступи у вихованні молодого покоління в українському дусі, що прямуватиме демократичним шляхом.

Після довготривалого деспотизму оборона прав людини мусить застерігатися, щоб ніколи в майбутньому не позбавляли свободи, висиляли з корінної землі на каторжні праці за лише підозріння проблиску національної свідомости, за природнє стремління бути господарем в своїй хаті.

Читким прикладом й пересторогою для всіх наявно стає відбуття 25-річного присуду в місцях позбавлення свободи й життєвий шлях Петра Самофала, 1923 року народженого на Київщині, засудженого військовим трибуналом військ МВД Київської области, і документальна характеристика, подана з датою 18 січня 1972 року з печаткою Мордовської АССР — переклад:

«Горожанин Самофал П. А. за період відбуття міри кари в місцях позбавлення свободи з 21 лютого 1948 року по 21 лютого 1972 року характеризується таким способом: працював на різних роботах, до поручених робіт відносився недобросовісно.

Участь у спільному житті не приймав. По характеру спильчивий. За допущення нарушення уставленого порядку наказувався дисциплінарним порядком.

Проведені політично-виховничі мироприяття не відвідував. В побуту вів себе неправильно».

За розпорядженням лікаря 1972 року був направлений в дім інвалідів й звільнений з поправчо-трудового заведення з сумою тридцять п'ять рублів.

Зміна в процесі життя проходить за зміною найбільш у світових досягненнях людства планети. Під зовнішніми і внутрішніми впливами міняються державні структури.

Українське Товариство. Мурманськ, Росія

Уведення сприятливих змін і приспособлення шляхом демократії зміцнює державу, ставить її на рівень поступаючих з часом країн світу.

В демократичній країні, на шлях якої стала Україна, делегати і гості з усієї України, представники західньої і східньої діаспори з достойним головою ПУН Миколою Плав'юком відображували свою спільну приналежність у «вільній новій» родині, вшановуючи доземним поклоном матір-Україну.

* * *

Два тижні минуло, час прийшов лишати Київ і пишні каштани, які приваблювали і чарували білим, рожевим, червоно-малиновим цвітом.

На летовищі в Борисполі, де заглушували чужомовні «пісні і пляски», вияснювали службовці, що вони говорять українською мовою, як до них звертаються по-українськи, — решта по-російськи, навіть зверхні урядники до працівників говорять російською мовою.

Все неначе застосовують навпаки. Всюди говорять насамперед державною мовою, принаймі на державній праці, і переходять на іншу мову, коли державна мова не зрозуміла особі, яка звертається по потребах.

Полет у Канаду закінчився без посадок. Деякі з залоги мали зміну. Замість капітана уже звертався командир до пасажирів.

Знову засипали пасажирів російськомовними виданнями, зазначаючи, що часописи дають безкоштовно і вони користуються нагодою. Вимовлялися, от лінія банкротує, немає за що придбати необхідні речі, а не купувати українські часописи.

На заувагу, що в самому Торонто видається декілька українських часописів, окрім тих, які видаються в Україні, і часописи можуть постарчать видавництва, така дана відповідь: «Постача російської преси залежить від керівників».

Не на російській пресі буде залежати тривалість підприємства, а на подорожуючих. Безсумнівно, деякі

пасажири бувають російськомовні, для них на їхній мові потрібний часопис, так само, як постача україномовних часописів обов'язкова для українців та ще й на українському літаку.

Подавати російськомовні часописи, видані в Києві, з твердженням, що вони друковані українською мовою; вимовлятися, що з причин невдосконалення української літературної мови послуговуються російською та репрезентувати українську авіолінію на міжнародньому летовищі чужоземною мовою просто не личить.

На основі знань розговірної мови дістається праця при державних заведеннях. Розвиток і поступ літературної мови буде залежати від мовознавців. Процес повного утвердження державної мови в Україні ніхто нічим не спинить. Все йде вперед, а не назад.

Розвиток туристичного сектора, найбільш прибуткового в світі, й його успіху буде залежати в усуненні недотягнень. Спеціяльно для зауваг подорожуючих міжнародні летунські фірми дають для виповнення формулят, щоб збагнути потреби пасажирів та увести їх у дію для забезпечення й продовження їхнього успішного існування в майбутньому.

* * *

Пригорни мене до себе,
Пригорнешся й ти,
Так нам доля постелила,
Щоб зійшлись шляхи.

Усміхнуся я до тебе,
Усміхнешся й ти,
Серця радістю наллються,
Разом будем ми.

Чом нам радість не ділити
День у день завжди,
Жити в парі, вікувати,
Як зійшлись шляхи.

Сестра

Ти йшла вперед поспішним кроком,
А за тобою я, мала,
Роса нам ноги омивала,
Пісня нас тішила дзвінка.

Там степ до обрію стелився,
У полі маки скрізь цвіли,
Чебреця пахощі неслися,
Неслись по хвилях ковили.

Неслися степом й понеслися
У далечінь, у чужину,
Ми часто думкою вертались
В минуле, в казку чарівну.

Разом ми сонце зустрічали,
За обрій зникло — спати йшли,
Призначену ділили долю,
Не зчулися, пройшли роки.

Ти не поволі поспішила,
Лишаючи мене одну,
Дитинства пісню пригадати,
Веселу, радісну, гучну.

Пішла б у поле і шукала,
Щоб чарів-зілля принести,
Ходила б дні, ходила б ночі,
Якби могла я їх знайти.

«Там, де Ятрань круто в'ється»,
Заспівати б нам удвох,
Пісня хай полине степом,
Де колись росли разом.

З Канади в Сполучені Штати Америки

В п'ятницю 5 квітня 2002 року в Південному Онтаріо в Канаді ранок був погожий, хоч хмарний. У весняний час у цій місцевості погода мінлива, особливо цього року. Сніг стопився навіть у заглибинах, але температура не піднімалася.

Дорожній рух посилювався, накопичувався на перехрестях з кожною зміною світел. П'ятниця — робочий день. Спішилися до праці. Школярів підбирали навколо до школи. Шкільні жовті автобуси, як кульбаби між зеленню, виднілися поміж автомашинами і грузовиками.

Горожанам Канади в'їзд до Сполучених Штатів Америки доступний двадцять чотири години денно різним способом доїзду. Туристична поїздка автобусом в столичне місто Вашінґтон, під час розквіту дерев та відродження природи після зимового сну, мала відмінну перспективу. Кожний подорожуючий мав звичайно свій своєрідний намір, сподіваючись використати призначений час — чотири дні й повернутися додому задоволеним, маючи на увазі: жити кожним днем, мріяти за завтрішній, учитися з пройденого.

Нас двоє долучилося до групи в Стоні Кріку, околиці Гамільтону. Подорожуючі були з Південного Онтаріо: Оша-ви, Торонта, Гамільтону, Сант-Кетеренсу, Ніаґара Фаллс й Форт Ірі — останнього пункту від'їзду.

Так як початок квітня переважно не відпусткова пора з праці й шкільний навчальний рік ще не скінчився, група складалася з емеритів — осіб, що відпрацювали життя, виростили дітей і маючи спроможність і бажання побувати у Вашінґтоні, використати нагоду вперше цього року помилуватися вишневим цвітом, яким славиться Вашінґтон, побіч оглядин історичних пам'яток, державних установ, музеїв, меморіалів всесвітнього

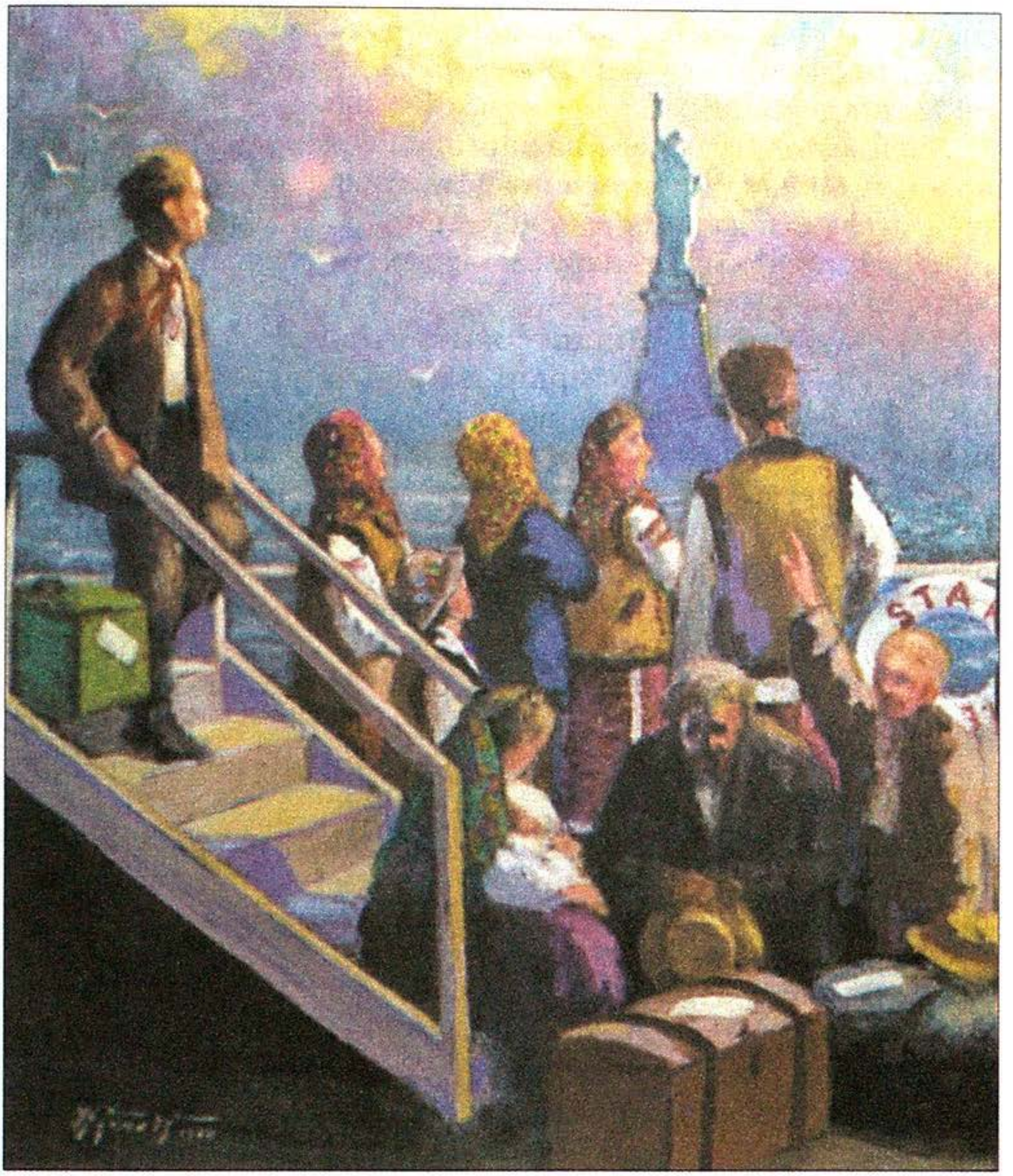

«Нові горизонти», картина І. Кучмака до століття Української Еміграції до США. На горизонті видніється статуя «Свободи»

значення й величі; бути в осередку сучасної економічної, військової, політичної могутности і великої напруги після терористичного летунського нападу 11 вересня 2001 року й знищення торговельного центру, де згинули тисячі, та ушкодження Пентаґону — бастіона оборони держави.

Людність світу пересягла шість мільярдів наразі і постійно зростає. Мільйони учнів вивчають географію й історію, линуть думкою в оповиту майже легендарною уявою землю, де ніби все можна мати, набути, осягнути, досягнути, ставши лише на континент.

Задовільний стандарт життя залежить від довголітньої наполегливої праці, відповідального життєвого наставлення і обов'язкового відчуття приналежности, яке гордо відчувають американці.

Переїхавши Великий Велланд канал, наближувалися до Форт Ірі, переїзду кордону. Великий Велланд канал поєднує озера Ірі й Онтаріо, які входять у склад Великих озер Північної Америки, найбільшого резервуару прісної води на суходолі, обходячи Ніаґарський водоспад, поєднуючись з святого Лаврентія морським шляхом й виходом в Антлантичний океан.

Канал тягнеться 27 миль, приблизно 45 км. Озера Онтаріо й Ірі поєднувалися з 1833 року. Сучасний канал відкрито в 1932 році. Багато українських іммігрантів працювало на будові каналу. Після закінчення будови осіли в цій місцевості, набуваючи земельні уділи, овочеві садиби або встатковуючись на інші праці, засновували громадські і церковні організації.

Протягом десятків років переїзд кордону був дружнім обміном слів, тепер же вимагають засвідчення горожанства: народження в Канаді або підданства з особистим фотом. А для перевірки грузовиків встановлені прилади пересвітлення.

Після перевірки паперів прикордонниками опинилися на американській території штату Ню Йорк, який майже нічим

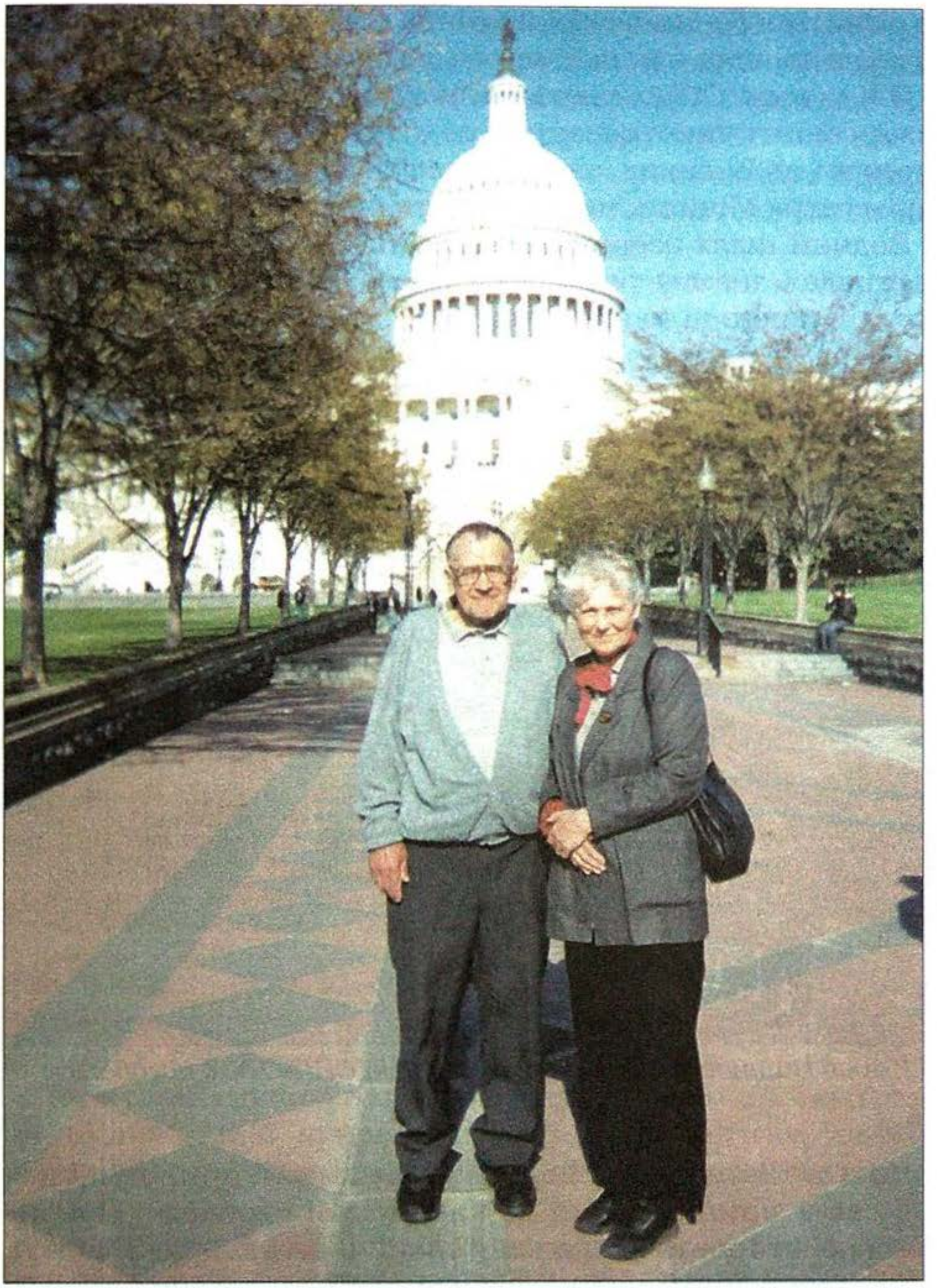

Капітолій — найвища законодавча установа США

не різниться від межуючої провінції Онтаріо. Лиш подорожні познаки в милях, а не кілометрах нагадували, де знаходилися.

З Канадою США мають найдовший дружній кордон від вод Антлантичного океану до вод Тихого океану суходолом, через води Великих озер: Великого, Гурон, Ірі, Онтаріо, окрім озера Мічіґан, яке цілковито положене в США.

Водний шлях озерами з самого початку віднайдення їх відогравав значну ролю в торгівлі й транспортації руди, вугілля, пшениці та інших товарів.

Парад Вишневого цвіту у Вашінґтоні США 2002 р. і обеліск Вашінґтона

Навіть Ніаґарський водоспад, чудесний природній подив світу, приналежний до канадської сторони і американської сторони. На далекій півночі штат Аляска межує з Канадою. Включаючи межі Аляски, спільний кордон тягнеться 8893 км.

З початком колонізації континенту перше англійське постійне поселення Джеймс Тавн засновано 1607 року. Штат Ню Йорк був один з 13 британських колоній, які, поставивши опір, декларацією, підписаною делегатами в Філадельфії 4 липня 1776 року, постали вільними й незалежними. Декларація Незалежности вважається основоположенням Сполучених Штатів Америки.

Війна тяглася шість років. Британці не змогли подолати опір. В останній битві 1781 року британці піддалися Джорджу Вашінґтону. В 1783 році в Парижі, столиці Франції, підписано угоду визнання Незалежности Штатів.

Кожна бувша колонія діяла як незалежний штат-держава. Після затвердження-ратифікації конституції штати об'єднано в одну державу США, Джорджа Вашінґтона одноголосно вибрано президентом. Федеральний уряд утворено з представниками кожного штату в Конґресі.

Перший перепис населення відбувся 1790 року, начисляючи 3.929.214 осіб включно з африканцями-неграми.

Кількість штатів зростала. Кожний прилучений штат позначався зіркою на прапорі. Американці заселяли нові землі на заході, на їх осідали поселенці, витискаючи тубільців на несприятливі терени кліматом і дичиною, від якої залежало прохарчування племен.

Згодом після постійних несамовитих шаленних сутичок прийшлося урядові відводити земельні резерви для індіянів, де ще й тепер вони живуть, наслідуючи свої народні звичаї, схороняючи мову предків, шануючи понад все природу в майже триста мільйоновому довкіллі на корінній, але вже не їхній землі.

Території скуповувалися, відкриваючи нові поселення. Від Франції куплено центральну частину, долину річки Міссісіпі, від Іспанії Флориду, долучено південно-західні терени.

В 1867 році США відкупили Аляску від Росії за сім мільйонів двісті тисяч долярів. Так як Аляска віддалена і в той час ресурси не були розвинуті, американці думали, що

державні гроші потрачено марно. Але віднайдення золота і багатства інших мінеральних покладів, з стратегічною обороною важливого значення були доказом найціннішого закупу для будь-якої країни. 1958 року Аляску признано сорок дев'ятим штатом, а Гаваї стали п'ятдесятим штатом 1959 р.

Протягом дев'ятнадцятого і двадцятого століть тридцять сім нових штатів долучено до оригінальних тринадцять штатів з поширенням території.

Американці потерпіли великі втрати в Громадянській війні 1861—1865 років. Загинуло понад шістсот тисяч населення. Одна з найважніших причин, що привела до війни, це був розділ країни на дві частини цілком з іншим способом життя і думання.

З вибором президента А. Лінкольна 1860 року населенню Південних штатів здавалося, що їхній спосіб життя, який вони хотіли затримати, а саме: затримати невільництво африканців-негрів, опинився в загрозі, й одинадцять Південних штатів відділяючись створили Конфедерацію.

А. Лінкольн вихід з Юнії вважав не належним. Північні штати воювали, щоб привернути відлучені штати назад у злуку. Вони мали більші ресурси поповняти потреби війни, ніж Південні штати. Південь, Конфедеративні штати згубили війну.

Війною утверджено, що штат не має права відлучуватися від Сполучених Штатів. Раз Сполучені Штати утверджено, кожний штат частину незалежности відступив керівному урядові.

Відчуття приниження іноді ще й тепер випливає, бо спроба бути суверенними не вдалася. Сполучені Штати Америки постали наново, як одна держава з зростанням гордости горожан.

Від онтарійського прикордонння до Вашінґтону розраховується на десять годин їзди автобусом при унормованому русі, без сповільнення, перешкод, звичайно доро-

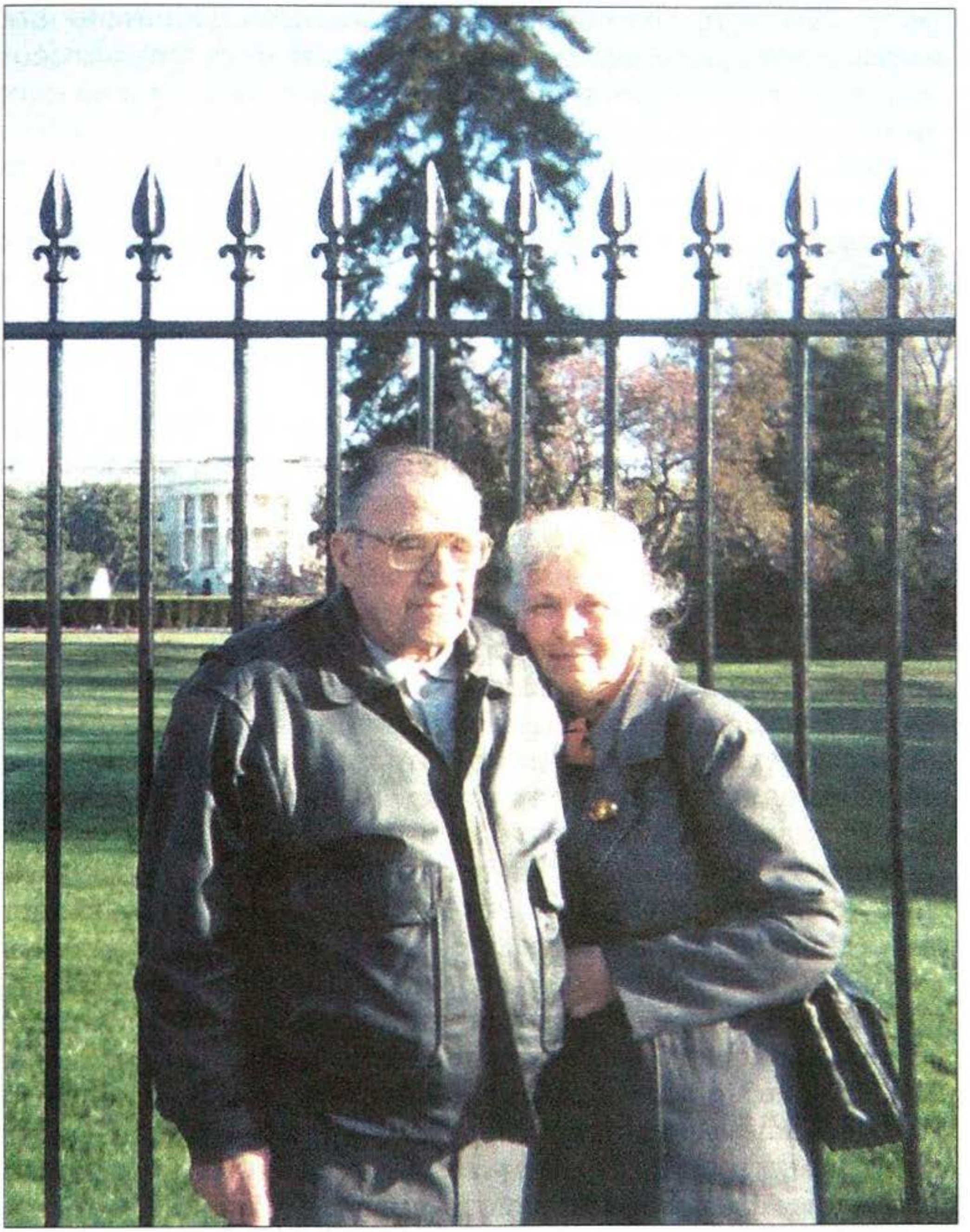

На фоні Білого Дому у Вашінґтоні

гами найбільш спрямованими в той напрям, з об'їздами міст і поселень, головними дорогами, прокладеними для улегшення транспортації, де переїздні мости пристосовані до околишнього руху, використовуються при в'їздах і виїздах.

Чотириста п'ятдесят миль, приблизно сімсот п'ятдесят кілометрів, охоплювало багато різних теренів: приозер'я, долини, гори, лісосмуги, поля. Виноградники стелилися понад озером Ірі. На початку двадцятого століття в тих місцевостях вирощували побіч винограду овочі, доставляючи їх залізницею у великі міста. З роду в рід землі передаються і таким чином унаслідуються.

Так як овочі й різні сорти винограду, доступні протягом року, доставляються з Південної півкулі, схороняють їх способом схоронення температурою, запобігають гниття, — виноградний урожай використовують у приготованні соків, повидлів, а в основному з винограду роблять різні вина.

Ґрунт і підсоння сприятливі для вирощення винограду по обох сторонах побережжя: американського і канадського. Виноградники пристосовують до машинного зібрання урожаю, обтинання й проріджения галузи, що в минулому річно робили вручно. Постійно приходять зміни в плеканні виноградників.

В штаті Ню Йорк розвинуте сільське господарство. Кожний уділ землі чи більший, чи менший — це окреме господарство приватної власности, з забудівлями, де живуть властителі. Земельні уділи внаслідують, купують, продають. Родинна власність в деяких послідовних родах сягає понад двісті років, а буває й довше, як і в інших штатах.

Штат Ню Йорк славиться видатним містом Ню Йорк. Ню Йорк вважається центром торгівлі, виробів, громадських і суспільних гуртувань, розваги і туристичним центром, а в основному славиться біржою — живчиком економії.

Якраз цей центер був основним замахом злодіяння. 11 вересня 2001 року летунським нападом знесено два хмароде-

ри — вежі, де загинули тисячі невинних людей. Знесено торговельний осередок.

Немає міста в світі, де б можна спіткати стільки різного національного походження мешканців, як у Ню Йорку.

Місто Ню Йорк було володінням Голландії й називалося Ню Амстердам, тобто Новим Амстердамом. Коли англійці підкорили голландську колонію 1664 року, то переіменували на сучасну назву. В Ню Йорку Джорджа Вашінґтона затверджено першим президентом.

Підложжя центру міста — масивний камінь, тому будували найвищі хмародери в світі, які мають безпечний і сильний фундамент, справляючи велике враження з літака, припливаючого до берега корабля або обстежного пункту.

Статуя Свободи в гавані, дарована Францією 1884 року, репрезентує американський дух волі й свободи для всіх. З табльом в одній руці, з піднятим смолоскипом у другій вітала іммігрантів, що шукали кращої долі, вільного релігійного ісповідування, рятувалися від тоталітарних утисків.

Тисячі українців слідували шляхом іммігрантів. Майже в кожному великому місті США засновано українську громаду, заложено українські церкви, друкувалася й друкується вільна преса. Українська діяспора діждалася, щоб перед Об'єднаними Націями в Ню Йорку маяє синьо-жовтий прапір, прапір Незалежної України.

Віддаляючись від озера Ірі, їхали в напрямі до Пітсбурґу в штаті Пенсильванія. Пенсильванія — одна з найзначніших індустріяльних гірницьких штатів. Там виробляють більш заліза і сталі, ніж дебудь у США. Пітсбурґ навіть називають містом «сталі». Штат також багатий на поклади вугілля.

Багато історичних подій відбулося на її території включно з підписанням Декларації Незалежности і Конституції Сполучених Штатів. Пенсильванія визначалася політичною і релігійною свободою.

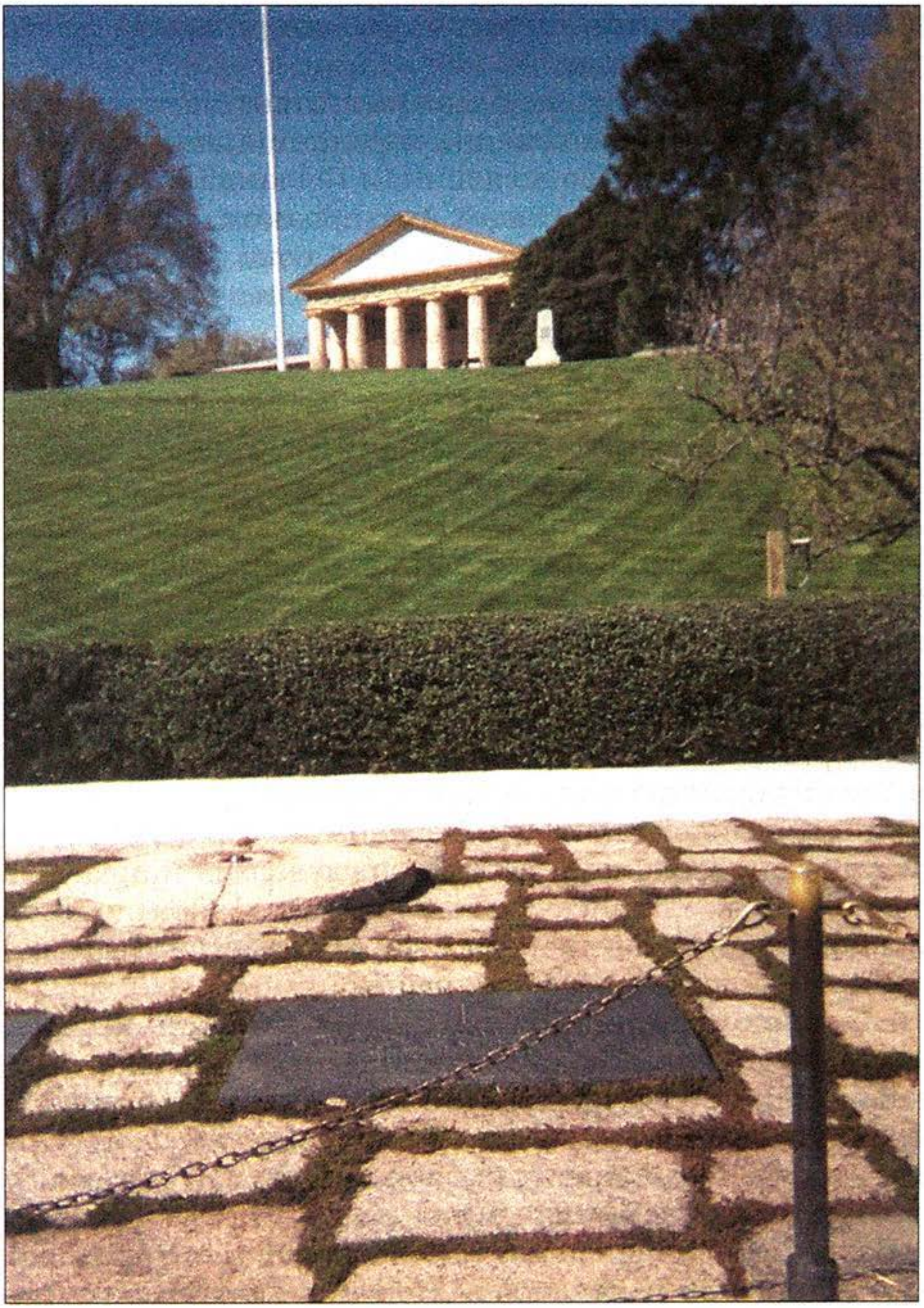

Дім генерала Конфедеративних військ Роберта Е. Лі. Внизу — могила Джона Ф. Кеннеді з палаючим вогнем

Після відкриття копалень та розбудови міст, з початком XX століття приїжджали на працю з Італії, Польщі, українських земель. Багато залишилося, але дехто, заробивши гроші, вертався назад, устатковуючи родинне життя ліпше на землі своїх предків.

Пенсильванія — гористий штат з прекрасними долинами, річками, які сходяться біля Пітсбурґа і творять «золотий трикутник». Пів штата має родючі землі, де процвітає землеробство. Подекуди колись орні землі, лишені облогом, перебирають їх природні зарослі.

Чим дальше віддалялися від Канади, тим більше сподівалися теплішої погоди, розвинення листя, де-не-де вже бачити цвіт. Весна спізнилася. Температура тривала біля точки замерзання. У заглибинах на зелених шпилькових деревах подекуди білів сніг. Зривалися легенькі сніжинки і виром проносилися, підхоплені вітром. Сніг перейшов у дощ. Посіріло навкруги. Направа дороги сповільнила поїздку на годину.

Між нами і Вашінґтоном був штат Маріланд, декілька годин їзди. Штат Маріланд уходив у склад основоположних штатів США. Англійці були першими поселенцями, передовою найбільшою групою. Більшість з них належали до римо-католицького віроісповідування, а не до офіційної англійської церкви, тому з причин релігійної свободи їхали на поселення. Згодом багато французів, німців й інших европейців також з тих самих причин прибували з Европи.

В 1632 році англійський король дав графу Балтімору великий дар — американські землі, що включали Маріланд. І опісля послідовно почали осідати на тих землях колоністи, які привикли до вигідного розкішного життя. Вони будували величаві особняки, орудували плантаціями, мали невільників негрів на послугах, дотримувалися англійських звичаїв, улаштовували пишні святкові прийняття.

Початкові поселенці уточнили, що населення різного віровизнання може визнавати свою релігію без страху і

переслідування. Закон утверджено понад триста років тому.

Маріланд розділений затокою з Антлантичного океану. Побережжя тягнуться по обох боках затоки, яка судноплавна і населення завжди використовувало водний шлях. Місто Балтімор славилося будівництвом кораблів. Тепер є портом торгівлі.

В затоку цю впадає річка Потомак. На річці Потомак знаходиться Округа Колумбія — Вашінґтон, столиця Сполучених Штатів Америки.

У Вашінґтоні, в самому місті, готелі повсякчас майже переповнені, особливо коли відбуваються якісь відзначення або конференції, а в столиці календар переважно заповнений різними імпрезами. Береться, безперечно, під увагу ціна перестою. Отже, туристам здебільша приходиться остановлюватися в готелях у приміській околиці, які не тільки не переповнені, але коштом більш доступні.

Нас розташували в готелі в штаті Вірджінія, що міститься на протилежному березі річки від столиці.

Доступ з Антлантичного океану, родючі землі Вірджінії сприяли колонізаторам, починаючи з заснування Джеймс Тавну 1607 року англійцями, лондонською групою, якій дано привілеї заселяти велику частину земель Нового Світу.

З впровадженням вирощення тютюну колонія розросталася, а за сто років властителі земельних посілостей — плантацій з невільницькою робочою силою — негрів в східній Вірджінії жили, як заможні і титуловані роди в Англії.

Вірджінія була одна з провідних колоній в опорі проти Великобританії. Багато битв проходило у Вірджінії в боротьбі за незалежність. 19 жовтня 1781 року британський генерал, лорд Корнвалліс здався Джорджу Вашінґтону в Йорктавні у Вірджінії.

Протягом Громадянської війни Вірджінія була полем бою. Столиця штату, Річмонд, була столицею Конфедерації. У Вірджінії прийшлося здатися також головноко-

мандуючому військ Конфедерації Роберту Е. Лі в 1865 році, що привело до закінчення Громадянської війни. Вісім президентів США народилося у Вірджинії, включно з першим президентом Джорджом Вашінґтоном.

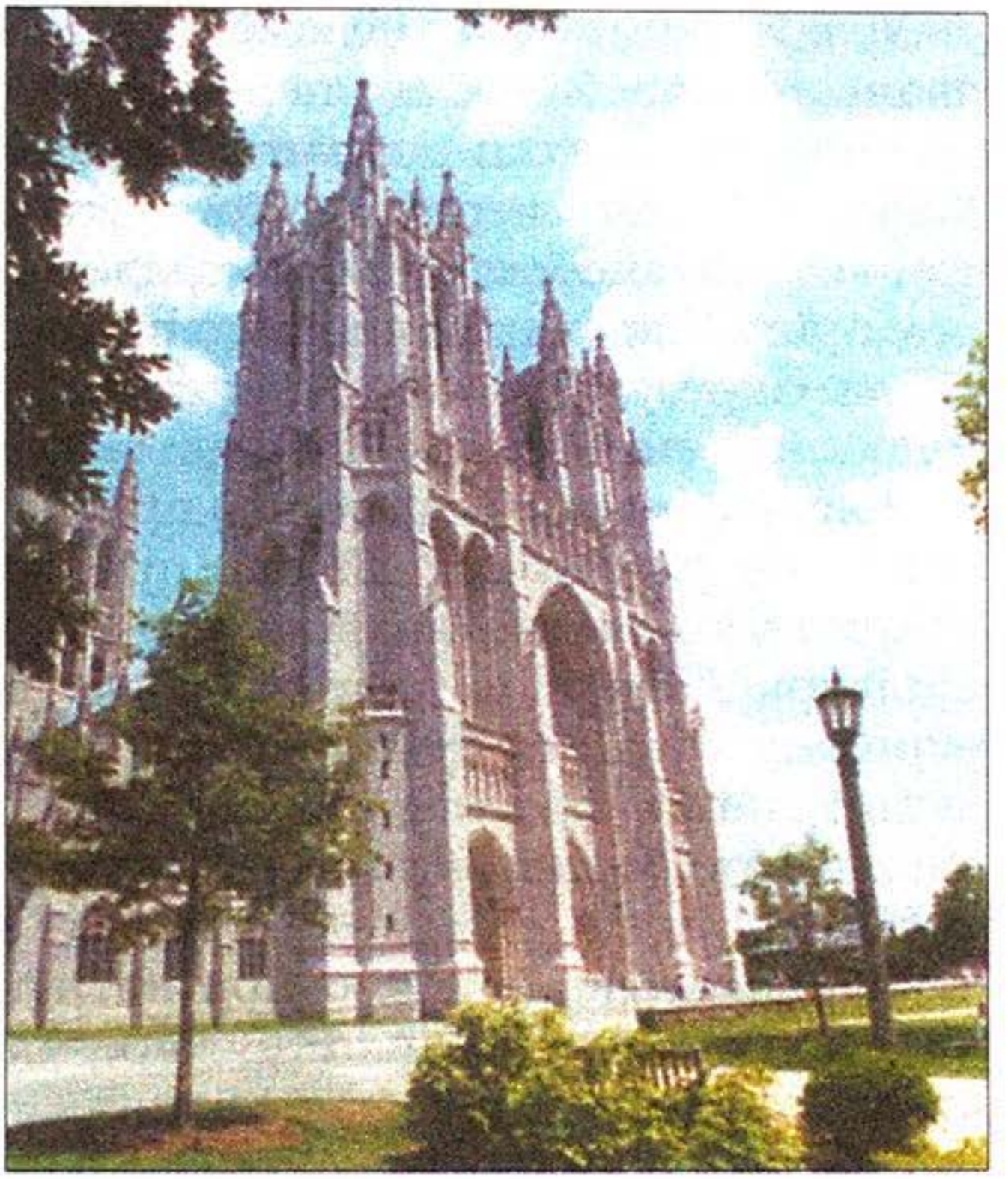

Національний Собор св. Петра і Павла

Місто положення столиці США було уточнено, і пляни уведено в дію 1790 р. Засновники штатів прийшли до заключення, що буде ліпше, коли столиця держави не буде територіально пов'язана ні з одним з штатів.

Маріланд і Вірджінія відступили участки землі над річкою Потомак. Неспроможність здійснити вповні оформлені пляни французького архітекта П. Л'Енфанта, столиця декадами була розкиданим багнистим містом. Навіть територію Вірджінії повернуто назад, так що Вашінґтон зістався викарбуваний з штату Маріланд і охоплює десь шістдесят дев'ять квадратних миль, приблизно 115 квадратних кілометрів. Місто розположене на всій площі.

Столиця Вашінґтон не належить до жодного штату, а є окремою Округою Колумбія. В межах Округи існувало окреме місто Джорджтовн до 1895 року, але з того часу стало частиною столиці.

Урядування міста підлягає федеральній юрисдикції. Названо столицю в пошану першого президента, і в 1793 році Джордж Вашінґтон поклав наріжний камінь з північного боку Капітолія американської державної законодавчої установи. Одначе місто не було урядовим центром аж до 1800 року, рік після смерти першого президента. Коли говориться за Округу Колумбію, чи за Вашінґтон, то на увазі мається те саме.

З часом плянова поступова розбудова надала столичному місту велич й світове признання. Парки, плеса, класичного стилю архітектура, монументи, меморіали віддзеркалюють унікальність американців — непереверщену гордість бути синами і дочками своєї країни, які вшановують основоположників, будівничих і тих, що загинули в боротьбі, захищаючи права і гідність інших народів.

Білий Дім — резиденція президентів являється найстаршим державним будинком. Всі президенти, окрім першого, жили там під час свого урядування.

Основоположна будова була з сірого каменя. В 1814 році в час війни США з Великобританією Білий Дім захоплено й спалено. Лише зовнішні стіни стояли. Резиденцію відбудували і, щоб не видно було знаків пожежі на камені, стіни пофарбовано білою фарбою. З тих пір резиденція знана, як Білий Дім. В Білому Домі відбуваються офіційні прийняття провідних представників чужоземних країн.

Архітектурною масивністю і своєрідністю, положенням на горбі справляє найбільше враження і зістається назавжди в пам'яті Капітолій — найважніше верховне законодавче управління в США. Капітолій збудовано на горбі, визначеному Джорджом Вашінґтоном з допомогою П. Л'Енфанта, архітекта, що розробив плян розміщення міста.

Протягом багато років будувався Капітолій і перед тим, як будову скінчено, спалили його британці, так як і Білий Дім в час війни 1814 року.

Капітолій відбудували. Пізніше його поширено і зведено величавий купол, завершений статуєю свободи. А навколо обширний парк приваблює мільйони відвідувачів мальовничою зеленню і красою.

Для американців Капітолій став предметом гордости, зазначаючи, що немає в світі установи, де б вибрані представники країни могли застерігати демократичні дискусії, права меншин, фундаментальні громадські права громадян. Капітолій — це символ американців, який віддзеркалює силу і кволість.

Як привід в уяві, грандіозний білий купол Капітолію підноситься понад деревами при кінці, де збігаються вулиці міста, пригадуючи зобов'язання і приналежну відповідальність. Ніяка будова, навіть і Білий Дім, так тісно пов'язані з життям американців. Там вибрані представники ухвалюють закони в узгодженні з конституцією. Важні історичні події відбувалися й започатковувалися в Капітолію. Військовики, достойні й визначні особи промовляли там.

У Вашінґтоні сконцентровано майже всі керівні органи управління. Так як у робочі дні в місті збільшується скупчення, доїжджають з околиць на працю, то найкраще використати для оглядин історичних пам'яток суботу й неділю.

На суботу шостого квітня був заплянований парад фестивалю Вишневого цвіту. Того ж дня, переїхавши Потомак, в'їхали в столичне місто держави п'ятдесяти штатів, територій, Округи Колумбія, масштабом третій по величині в світі (після Росії й Канади), досягаючи триста мільйонів населення, наймогутнішої, найбільш впливової, стабільної країни XXI століття.

Вашінґтон потопав у вишневому цвіті, відзначаючи дев'ятидесяті роковини отримання три тисячі двадцять дерев у 1912 році — дар від посадника міста Токіо дружині президента, першій леді Гелен Тафт, символізуючи дружність Японії і США.

Японці вирощують понад чотириста різновидностей квітучих декоративних безплідних вишневих дерев з пересічною тривалістю сорок років.

У Вашінґтоні лиш декілька: з білим цвітом, ніжно-рожевим, яскраво-рожевим і подвійним цвітом.

І хоч місто пишається найдавніш придбаними й найбільш величними японськими вишневими деревами, одна-

Меморіал ветеранам Корейської війни

че місто Макон у штаті Джорджія вважається столицею Вишневого цвіту. В Маконі знаходиться двісті сорок тисяч вишневих дерев.

Цвіт ніжною привабливою красою зазначує прихід весни. І коли зів'януть пелюстки і опадуть після короткого розквіту, необхідно, сповільнившись, виявити вдячність, бо пригадується річно збагнути дорогоцінний дар життя.

Двохтижневий фестиваль Вишневого цвіту відзначають концертами, змаганнями, гостинами, садженням дерев і величавим парадом. Річно фестиваль згуртовує біля ста тисяч людей. Парад проходить по вулиці Конституції і починається після дев'ятої години ранку з парадними оркестрами з різних місцевостей країни, з барвисто прикрашеними посуваючими платформами, з мистецько-виконавчими групами. Байдуже яка погода: дощова, соняшна або пронизлива холодом, — парад проходить.

Цього року виконавці великого цирку Барнум і Бейлі взяли участь у параді. Акробати, клоуни, циркові тварини розважали глядачів. При цирку були виконавці з Росії. Декілька груп з Південної Америки вирізнялися образотворчістю народнього мистецтва.

Для туристичних автобусів призначаються стоянки під час параду. Хто поспішить, той зостановиться у вигідному місці, недалеко від встановлених лавок, звідки парками поєднувалися Білий Дім, монумент Вашінґтона і Капітолій. По обидва боки парку, що називається «Мол» і веде до Капітолія, положені будинки — музеї Смітсоніан Інституції.

На параді прийшлося перемерзнути. Не передбачалася аж така холодна погода. Хоч вітер пронизував, здавалося з усіх боків, учасники параду продовжували хід. Але в автобусі після закінчення параду перегрілися і вирушили, кожен зокрема, оглядати комплекс музеїв. В Смітсоніан Інституції знаходиться біля сто п'ятдесят мільйонів експонатів, охоплюючи розвиток і досягнення на нашій планеті.

Смітсоніан Інституція рахується одною з найважливіших заведень у столиці з попереднього століття й сучасною архітектурою будинків. З поповненням історичних і дослідчих надбань Інституція побільшується.

Устаткування заведення знань і досліджень веде початок від основоположної добродійної пожертви Джемса Смітсона (1765 — 1829) англійця, який ніколи не був в

США. В честь його названо комплекс. Прах його перенесено з европейського континенту в 1904 році до столиці, до каплиці при головному вході до Інституції. Окрім експонатів різних цівілізацій, діяльність включає наукові дослідження і їх публікації.

При вході до музеїв застосували обстеження електронними шукачами, не минають сумок, як на летовищах, щоб запобігти непередбачену несподівану небезпеку. В будинках унормована температура, можна відпочити, використати устаткування, підкріпитися їжою і дальше продовжувати оглядати надбання народів.

Неділя, сьомого квітня, призначалася на екскурсію міста з місцевою провідницею, яка долучилася до нас біля залізнодорожної станції.

Сонце піднімалося на прозорому небі без жодної хмари. Зелень пробивалася на деревах. Декоративні дерева кольорувалися різними відтінками весняного цвіту, красувалися поміж сірими стовбурами й гіллями дерев, що вижидали тепла, щоб пуститися оксамитовою зеленню природи. Контрасти зими і весни виднілися на кожному закруті.

Перша зупинка — Білий Дім, резиденція сорок третього президента США, Джорджа В. Буша. Тоді як минулому на екскурсійному порядку включали візітацію до Білого Дому, то тепер, з причин минулорічного нападу, доступ досить обмежений. Вулиці, якими попередньо посувався численний рух, позагороджувані цементовими бар'єрами. Переїхати або оминути їх не можна. Поліція й охорона навиду повсюди.

Туристам дозволяють підходити до залізного паркану, звідки через придворний парк кожний бажаючий бере фото на фоні Білого Дому для пам'ятки.

В неділю також закінчували відзначення фестивалю Вишневого цвіту змаганням бігу. Уникаючи скупчення руху, виїхали з центру міста на національний цвинтар Арлінґтон.

Зелені косогори Арлінґтону зберігають спочилих воїнів кожної війни, в якій брав участь американський

нарід. Понад двісті сорок п'ять тисяч приналежних військових службовців з родинами спочивають на приблизно двісті сорок п'ять гектарах, на землі Вірджінії, на протилежному боці річки Потомак проти меморіалу Лінкольна.

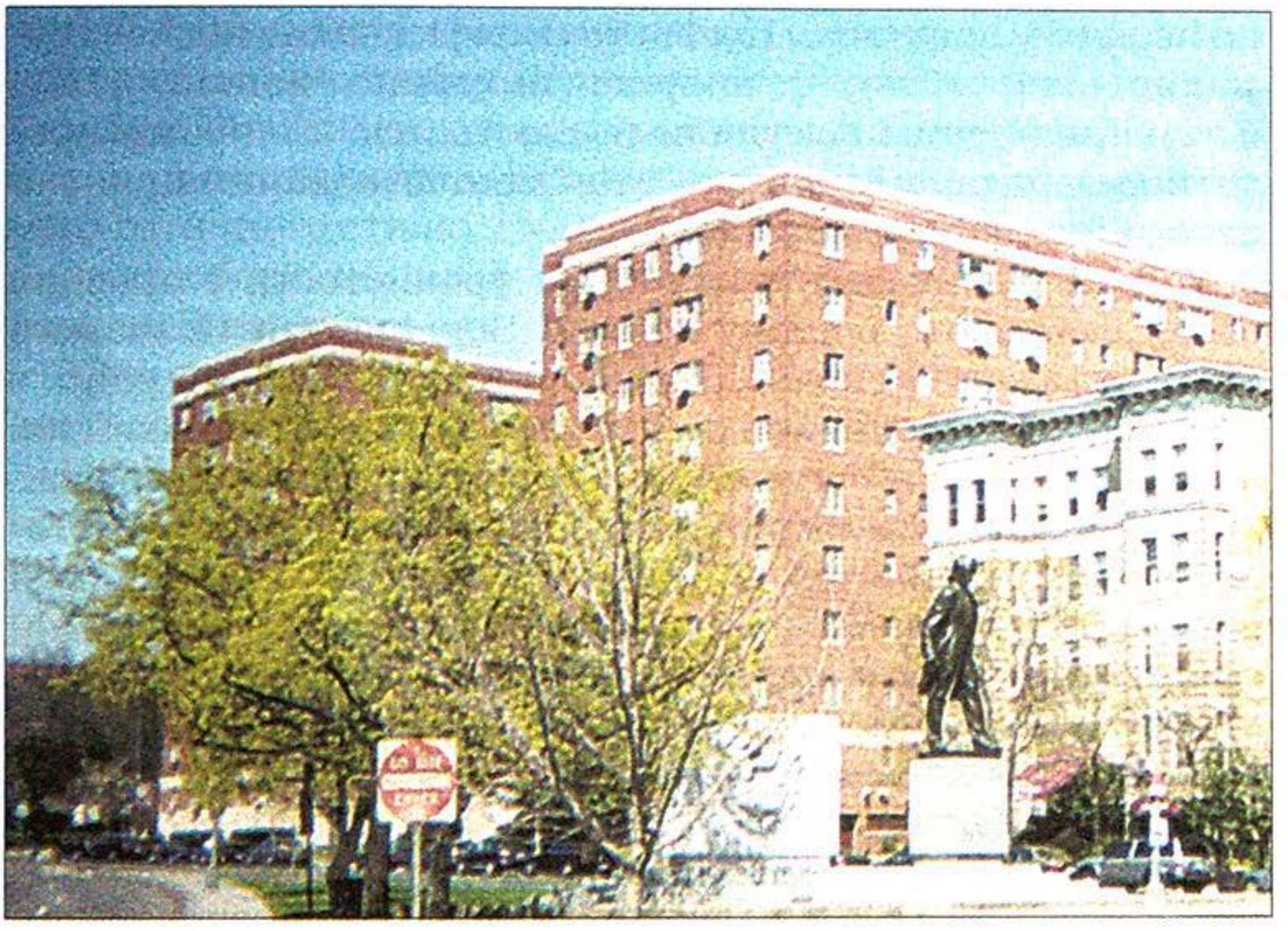

Пам'ятник Т. Шевченку у Вашінґтоні

Тижнево майже по двадцять осіб хоронять. Похованих на цвинтарі пов'язує спільно покликання служити для своєї країни. Для кожного, не дивлячись на рангу, заслугу або незнаному воїну належить місце почести.

Ґранітні й мармурові пам'ятники відображають течії американської історії, починаючи з Громадянської війни й охоплюючи відтоді напливаючі воєнні конфлікти. Із далекої Кореї і джунґлів Віетнаму останки ветеранів привезено до цього святого місця.

Пам'ятники постійно миють — білі однакові, щоб затримати їх у належному стані. Певні вимоги вставлені щодо прав поховання там.

На найвищій точці видніється відусіль реставрований до попередньої величі дім генерала конфедеративних військ Роберта Е. Лі і наслідників дружини Джорджа Вашінґтона по першому подружжі. Посілість сконфісковано під час Громадянської війни, і вперше поховано вояків США. Наслідники судом відсудили посілість, але згодилися продати федеральному урядові, і так започаткований цвинтар став військовим меморіалом.

В Амфітеатрі відбуваються всі урочистості, і провідні особи складають пошану воїнам. Біля могили Незнаного воїна, одного з тисячів згинутих у Першій Світовій війні, з написом: «Тут спочиває в почесній славі американський вояк, знаний тільки Богу», стоїть день і ніч почесна сторожа.

Поруч поховані в криптах незнані воїни Другої Світової війни, Корейської війни і Віетнаму. Два президенти спочивають там: В. Г. Тафт і Джон Ф. Кеннеді. Під піднесенням бугра, на якому положений особняк, горить вічний огонь на могилі Джона Ф. Кеннеді, а на його брата могилі, убитому також, поставлений за його бажанням тільки білий хрест.

При похованні протягом тижня в будні дні прапір спущений, а в суботу і неділю піднятий. Коли ховали жертв Пентаґону, то прапір був спущений в суботу і неділю, що значило кількість убитих була значна.

Пентаґон — декілька поверхова величезна споруда, пов'язана з Вашінґтоном, центральний осередок оборони США, збудований під час Другої Світової війни, — займає велику поверхню з гектарами травників довкола та стоянкою для автомашин працівників.

Лише підйомні крани пригадують за минулорічне нанесене ушкодження терористами. Завдяки відважним пасажирам на четвертому літаку, які завчасно подолали нападників і літак розбився в Пенсильванії, як припису-

ють, Білий Дім уцілів, не зазнав зловмисного пошкодження.

Вулиця, що йде повз Пентаґон, закрита. За звичаєм, квіти складають, вшановуючи забитих, цілком на другому боці дороги, віддаленої від будинку.

На найвищому піднесенні Округи Колумбія стоїть величавий храм — єпископальний собор св. Петра і Павла готичної архітектури. Собор збудований у формі хреста, лише з каменю. Фундаментальний камінь закладено в 1907 році. Західній фасад і вежі — можливо остання споруда дотриманого готичного стилю. Будову закінчено в 1990 році і по величині собор є шостим у світі. Центральна вежа — найвища точка у Вашінґтоні.

Хоч собором управляє Єпископальна церква, він являється національним храмом молитви для всього народу.

Єпископальна церква пов'язана з Англією. Поминальні відправи відбулися там за Короля Англії, принцесу Діану, за королеву Елисавету, маму королеви Елисавети Другої, народжену з початком XX століття, тоді як Англія володіла п'ятою частиною світу. Прощаючи її, Англія прощала попередню славетну могутність.

Кожне вікно репрезентує християнські й історичні події. В одне з них вкладено камінець, привезений з місяця.

Вашінґтон — не тільки урядовий центер країни, але меморіал історії американського народу. Навіть вулиці названі штатами країни. Найвизначнішими, вражаючими і показними меморіалами рахують монумент Вашінґтона — обеліск першого президента; меморіал Лінкольна, президента, що в Громадянську війну зберіг злучення штатів — єдину державу; Т. Джефферсона, третього президента, автора Декларації Незалежности, який вважав, що честь і талант прокладають у житті шлях.

Поблизу біля меморіала Лінкольна, в напрямі монумента Вашінґтона, в парку закладено меморіал ветеранів Віетнаму — шліфовану з чорного каменя стіну, на якій вписано п'ятдесят вісім тисяч і двісті дев'ять прізвищ в хроно-

логічному порядку їх смерти й прізвища тих, що пропали без вістки. В 1982 році меморіал завершено. Тисячі річно вшановують їх пам'ять.

Меморіал ветеранам Корейської війни 1950 — 1953 рр. на протилежній стороні того ж парку викінчено 1995 року, в сорок два річчя закінчення Корейської війни. На стіні меморіалу написано: «Свобода не є вільна», відображаючи чотирма словами ставлення чоловіків і жінок, що брали участь у Корейській війні, а так само тих, які обстоювали демократію протягом американської історії.

Вшановано також у Вашінґтоні жидівський голокост, тоді як українська діяспора добивалася хоч признання Голодомору 1932—1933 рр. Одначе дипломатичні зв'язки з Союзом переважали.

Коли завдається кривда американцям, вони глибоко відчувають біль, але коли торкається інших народів, американці перше зважуються перед тим, як діють.

Американці вживають термінологію: національна столиця, національна армія, національний собор, національний цвинтар і т.п., що підкреслює приналежність до держави, а не етнічний корінь — національність. Вживати таку термінологію, висловлюючи свою національну приналежність, не завжди було популярним для вихідців з підсоюзних країн, бо дехто деколи пробував споріднювати націоналізм з фашизмом.

Принаймі двісті посольств міститься в столиці, і кожне посольство має свій прапір — гордість країни. Не віриться часом, що український прапір, як рівний з рівним, репрезентує Незалежну Україну на землі Вашінґтона.

Ми звернулися до провідниці, щоб нам показала пам'ятник Тараса Шевченка. Стати біля пам'ятника не змогли, лише проїхали повз його і думкою вклонилися йому, нашому пророку, привіталися і попрощалися.

На вечір був заплянований об'їзд центру Округи Колумбії при освітленні. З моста Меморіал, з одної точки, можна було засягти Капітолій, обеліск Вашінґтона, який здавався

ще вищий, меморіал Лінкольна, що нагадував гробницю, а меморіал Т. Джефферсона відбивався у плесі води. Звідти на протилежному боці, на цвинтарі виднівся палаючий огонь на могилі Джона Ф. Кеннеді. Повертаючись до готелю, ще засягли на обрію освітлений собор св. Петра і Павла, храм унікальної мистецької спадщини.

Ранком виїхали в дорогу, з поворотом у Канаду. Їхали іншими автострадами. Думка линула до вишневого цвіту: рожевого і білого, прекрасного і коротко цвітучого, — японці кажуть, як життя.

Васильки

На рідній землі васильки
На щастя, на долю цвіли,
А жайворонок пісню співав,
Він щастя і долю шукав.

Чи ж доля всміхнеться на мить,
Наново думку зродить
І щастя мандрівне схопить,
Мрію давню відродить.

Прозора вода з журавля,
Пісня пташина дзвінка,
Пишні мої васильки —
Подихом щастя були.

Очі закривши як в сні:
Ноги в холодній росі,
Навколо мене васильки
На щастя, на долю цвіли.

На щастя, на долю для тих, хто живе,
Хто рід свій шанує, Бог вік їм дає,
У мирі, в спокої його провести,
Щоб подихом щастя були васильки.

Український Чорноморський Інститут
ч. 29

Василь Дубровський

Батько Нестор Махно — український національний герой

(Відбитка з «Чорноморського збірника», книга шеста)

Герсфельд, 1945, Німеччина
На правах рукопису

10 — 3-1164

Професор Василь В. Дубровський (1897—1966) був видатним науковцем — істориком, патріотом поневоленої Батьківщини — України та культурно-національним громадсько-політичним діячем.

Народився Василь Дубровський у Чернігові 19 травня 1897 року в родині священика Православної церкви о. Василя Дубровського. Мати Юліянія (дівоче прізвище Яковенко) учителювала. Його батько помер два місяці перед його народженням.

Після завершення освіти працював у високих навчальних та наукових закладах.

У листопаді 1933 року В. Дубровського арештовано й обвинувачено як контрреволюціонера та українського буржуазного націоналіста і засуджено до ув'язнення в далеких концтаборах терміном на п'ять років.

Після звільнення й повернення на Україну професор В. Дубровський був обмежений у правах і ввесь час перебував під наглядом НКВД.

Після закінчення Другої Світової війни професор В. Дубровський перебував з родиною у Корнберґу в Західній Німеччині. Там нав'язалися дружні відносини. В гімназії (середній школі) він викладав латинську мову і стародавню історію.

Наукову працю «Батько Нестор Махно» доручив на схоронення, сподіваючись, що дослідча праця поширяться друком, поповнюючи прогалини історичних подій українського народу — Визвольних змагань.

Востаннє бачилися з професором В. Дубровським 1949 року, а за два роки наші зв'язки перервалися. Біографію і нарис літературно-дослідчої діяльности В. Дубровського помістив Ф. Бульбенко в часописі «Свобода», виданому в Ню Джерзі Сіті в США.

Будучи його ученицею і шануючи його вклад праці в дослідження і висвітлення історичних подій українського народу, цю наукову працю, як національну спадщину, передаю для використання наступним поколінням.

Лєна Онушко-Тиховська

«...рух батька Нестора Махна є яскравою частиною наших національно-визвольних змагань XX ст., бо це є рух 2-х міліонів українських селян Запоріжжа...»

Проф. В. Дубровський

Симон Петлюра (1879—1926) — Голова Директорії Української Народної Республіки і Головний Отаман її військ

7. Symon Petliura (1879-1926), head of the Directory and chief of the Ukrainian armed forces. Petliura was the leader of the pro-Entente wing of the Ukrainian movement. He had close ties with the French and in 1920 became an ally of Poland's Marshal Józef Piłsudski.

Штаб Нестора Махна (1884—1934). Махно сидить посередині

8. The staff of the anarchist chieftain Nestor Makhno (1884-1934). Makhno (seated center) was the most successful of the many guerrilla leaders active during the Civil War, and he controlled a large part of the southern Ukraine. Betrayed and defeated by the Bolsheviks, Makhno emigrated to France. Many of his closest followers in exile joined the French Foreign Legion. In Soviet propaganda, Makhno is the second great Ukrainian Civil War villain, after Petliura.

9. The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution.
Taras Hunczak, editor.
(Cambridge, Mass., 1977).

Widener Library
(Deposited copy)

10. John S. Reshetar, Jr.
The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism.
(Princeton, N.J., 1952).

Widener Library
(Faculty of Arts and Sciences fund)

Батько Нестор Махно — український національний герой

Передмє слово

Дана стаття є одним з розділів ширшої праці автора «Національна політика СССР щодо України». Згаданий розділ був озаглавлений так: «Рух Нестора Махна». Цей же витяг є озаглавлений інакше і, можливо, трохи несподівано і дражливо для декого з українських громадян. Але здавалося за доцільне так зробити з огляду на конечну потребу вичистки всієї тієї брехні, якою большевистська пропаганда насмітила навколо наших національно-визвольних змагань. Треба, нарешті, усвідомити собі об'єктивне значення наших борців за національну волю і питому вагу їхніх вчинків, незалежно від їхніх власних суб'єктивних потягнень, висловлювань, персональних недоліків і від тенденційних освітлень і перекручувань їхніх політичних ворогів і сучасників. З цього погляду рух батька Нестора Махна є *яскравою частиною наших національно-визвольних змагань XX стол., бо це є рух 2-х міліонів українських селян Запоріжжа.* Припадково він був очолений батьком Н. Махном. Вождь цього руху сам не міг об'єктивно оцінити цей рух і надавав йому своїми помилковими висловлюваннями зовсім не того сенсу, який рух мав насправжки. Помилкові слова людини могли піти на вітер, боєві ж діла маси селян мали величезний вплив на весь перебіг нашої новішої історії. Батько Н. Махно був дійовим начальником цієї запорізької фракції нашого

національно-визвольного руху і незламно провадив боротьбу проти ворогів нашого народу, не здаючися ні при яких обставинах, не зраджуючи свого народу і не шкодуючи своїх сил і життя. Тому ми нині, оглядаючи спокійними очима і об'єктивно оцінюючи події минулого, вважаємо себе в праві найменувати батька Н. Махна нашим національним героєм.

Ця розвідка була написана у Києві, влітку 1943 р., на підставі джерел підсовєтського друку. Тому в ній бракує деяких дуже потрібних матеріялів, особливо таких, як спогади самого батька Н. Махна та його соратника Аршинова. Обставини не сприяли повноті дослідження. Але й те, що зроблено, сподіваємося, сприятиме унешкідливленню отрути большевицьких писань, які в безсилій люті намагалися знеславити нашого героя, найменовуючи його «бандитом» тощо. По-друге, сподіваємося, що наша спроба поставити батька Н. Махна на належний йому історичний п'єдестал спонукає і самих українців не наліплювати, услід за большевиками, злих ярликів на постать мужнього борця, а захищати його славетню пам'ять від ворожих наклепів, бо махновці — то сини нашого народу, кість від костей наших і кров від крови нашої, а подвиги їх — то українська козаччина XX стол., невмируща сторінка нашої національно-визвольної боротьби. В майбутньому наше громадянство воздвигне батьку Н. Махну і його соратникам гідні їхньому легендарному героїзмові монументи, наші історики увічнять їх імена і діла у своїх творах, а наші поети оспівуватимуть їх у своїх поемах.

Вічна і славна пам'ять героїчним махновцям — борцям за волю нашого народу.

Автор

Герсфельд, 11.VII.1945 р.

1. *Загальна теза про рух батька Нестора Махна.* Повстанський рух Нестора Махна, людини надзвичайної мужности (під час громадянської війни був ранений 11 разів), колосальної енергії та принципової твердости, є, без сумніву, найбільшим і найтривалішим селянським повстанням проти большевиків на Україні у період військового комунізму, точніше у 1918—1921 рр. Джерелом його було заможне українське селянство півдня України, переважно Запоріжжа, де ще міцні аж до наших часів традиції запорізького козацтва (Катеринославська губ., частини Новомосковського й Павлоградського повітів, майже вся Александрівська губ., Константиноградський повіт Полтавської губ., Ізюмський, Старобільський і Куп'янський повіти Харківської губ., Холодний Яр Кременчуцької губ., Херсонська губ.), а центром було Гуляй-Поле. Очевидно, через це й організація армії батька Махна мала багато схожости з Запоріжською Січчю. У момент свого розквіту цей рух охопив майже все степове Лівобережжя, а окремі загони махновців просякали навіть у межі РСФСР. У соціяльно-економічному відношенні цей рух являв собою самозахист українськими селянами своєї землі від білих поміщиків (Денікін, Скоропадський) і від большевицької націоналізації її. У національно-політичному відношенні він був боротьбою українських селян проти російської окупації України, все одно — чи генеральсько-білогвардійської (Денікін, Врангель), чи большевицької (П'ятаков, Антонов-Овсієнко, Ворошилов, Фрунзе, Раковський). Тому, перебуваючи, як між молотом і ковадлом, серед борючихся російських таборів — білого й

червоного, — махновці примушені були постійно супротивлятися на два фронти, лявіруючи між ними в залежності від воєнно-політичної кон'юнктури. При посиленні небезпеки з боку російських білогвардійців махновці тимчасово блькувалися проти цього спільного ворога з російськими большевиками. Але ледве Денікін чи Врангель зазнавав краху, як вони негайно повертали свою зброю проти большевиків і билися з ними не менш одчайдушно, ніж з білими. Таким чином коливання махновців поміж цими двома полюсами залежало не від несталості їхньої ідеології (як це твердили большевицькі брехуни, що взагалі називали й змальовували всіх українських повстанців як «бандитів»), а від того, що російський єдинонєдєлімовський табір був розколотий тоді на дві непримиренні фракції, і проти обох їх воювали українські повстанці, бо вони не хотіли ні російського царя з поміщиками, ні російського Леніна з комісарами. Незалежно від тих лозунгів, що їх намагалися прищепити або примазати повстанському рухові українських селян ріжні політичні теоретики або авантюристи, — одне було в ньому несумнівним: постійна суверенна воля українського селянства до обстоювання своєї національно-політичної незалежности на своїй землі. Саме ця обставина — неможливість силою зламати дух супротиву українського народу — примусила большевиків у 1920 р. радикально переглянути й змінити свою національну політику на Україні.

2. *Походження руху.* Провідник селянського руху на півдні України Нестор Махно був сином гуляйпольського селянина, робітником. Революція 1917 р. визволила його з Бутирської тюрми, де він сидів за участь у виступах анархістів. У 1917 р. він був головою Селянської Спілки в

Гуляй-Полі, а пізніше Ради селянських і солдатських депутатів. Коли у 1918 р. германо-австрійські війська почали просуватися до Катеринослава (заняли його 3.IV.1918 р.), гуляйпольські селяни й робітники організували Ревком, на чолі якого став Махно, маючи завдання організувати супротив поверненню поміщиків. Вже в той момент «населення зустрічало німців або байдуже, або вітало, як визволителів от большевиків», — як твердить один большевицький історик (М. Кубанин «К истории кулацкой контрреволюции», — «На аграрном фронте», 1925, ч. 7—8, ст. 110). «Селянство не бажало воювати, і через те, що Махно був за революційну війну з німцями, то воно зрадило йому. Махно організував проти німців загін у 5000 багнетів з колишніх регулярних солдатів. Загін був добре озброєний, але, не давши жодного бою, перейшов на бік німців під командою нач. штаба загону, колишнього офіцера, і Махно вночі примушений був таємно втікати» (в Царицин,— «Літоп. револ.», 1920, ч. 3, ст. 197). Але коли селяни побачили на власні очі дії гетьманської адміністрації, непримиренність поміщиків і познайомилися з жорстокостями карательних загонів, то у липні 1918 р. почалося їхнє збройне повстання. Боротьба махновців з білими (ген. Май-Маєвський) відзначалася неймовірною жорстокістю. «Якщо то був махновець, його білі підсмажували, тобто палили на багатті, або після тортур вішали на стовпах. Якщо це був білий — махновці рубали його на дрібні шматки шаблями або кололи багнетами, покидаючи труп собакам». Кар'єр біля Волновахи був завалений такими трупами («Літоп. револ.», 1928, ч. 3, ст. 199). «Коли махновець Куриленко розбив білих біля Цареконстантинівки, то 200 чол. полонених було зарубано» (Ibid, ст. 200).

3. *Н. Махно проти білих.* Махно, що приїхав у кінці серпня 1918 р. з Курська («Літоп. рев.», 1928, ч. 3, ст. 202), захопив Гуляй-Поле, роззброїв бригаду австрійців, але одпустив їх, нагородивши грошима й горілкою. Негайно було організовано Гуляйпольський Ревком, від імени якого Махно надіслав телеграфне повідомлення «всім — всім — всім», що повстанцями зайнято Гуляй-Поле, «де встановлено совєтську владу. Оголошуємо повсюдне повстання робітників і селян проти гнобителів і катів української революції австро-германо-гайдамаків» («Літоп. рев.», 1928, ч. 3, ст. 204). Повстанці билися дуже хоробро: біля с. В. Михайлівка наступало всього 20 чол. проти потужної австрійської частини, розігнало її та захопило в полон 80 полонених, 4 кулемети і т. ін. (Ibid, ст. 207). 10.X.1918 р. Махно з 36 чол. у с. Дібрівках геройськи вихопився з оточення великих сил. З цього моменту його прозвали «батьком», він зробився популярнішим за отамана Щуся та проголосив лозунг терору — знищення всього дворянсько-поміщицького ладу (Ibid, ст. 208). Зазнавши 15.XI.1918 р. поразки під Дібрівкою від австрійців, Махно не розгубився. Розбивши гайдамацький курінь Козиревих, він знову 27.XI.1918 р. захопив Гуляй-Поле (Ibid, ст. 209—210). У середині грудня 1918 р. махновська делегація склала у Катеринославі договір з Горобцем, одним з комендантів армії УНР, одержавши від нього озброєння, обмундирування та харчі і подавши йому навзаєм право мобілізації людности на своїй території (Ibid, ст. 211). Причиною блоку Махна з армією УНР була, без сумніву, загроза їм обом від спільного ворога — російських білогвардійців Добровольчої армії. 6.XII.1918 р. ген. Денікін перекинув з Кубані в район Юзівки — Маріуполя третю дивізію ген. Май-Маєвського, поставивши перед нею завдання поширитися на терен Бердянськ—Синельнико-

ве—Нирков і закріпити його за собою. Денікін у своїх спогадах згадує, що проти такого «вторгнення на територію України» «протестували» кубанці, а до того ж Май-Маєвський «потрапив у надзвичайно складну воєнну й політичну обстановку в районі, де перемішалися повстанські загони Махна, Зубкова, Іванько та інших, петлюрівські отамани, совєтські війська групи Кожевнікова і, нарешті, застрявші німецькі ешелони». «Май-Маєвський протягом двох місяців з величезним напруженням і впертістю ледве одбивався від Махна, петлюрівців та двох дивізій большевиків» (А. Денікін. «Очерки русской смуты», т. IV, ст. 73).

Об'єднавши повстанські загони степового півдня України (Куриленко, Калашників, Білаш, Удовиченко, Хоменко, Гончаренко, Щусь та інші), Махно повесні 1919 р. розпоряжає владою над територією у 72 волості з населенням понад 2 млн. чол., а один час навіть м. Катеринославом (26—29.XII.1918 р.). Але січовики їх звідти вибили. Загони Махна були тоді озброєні надзвичайно ріжноманітно — аж до саморобних списів, вил та ключок-дубин. Також хаотично вони були й одягнені (Ibid, ст. 215—216). 8.I.1919 р. на ст. Пологи відкрився фронтовий з'їзд махновців, на якому було виділено Оперативний Штаб (Білаш, Марченко, Новіків, Коляда, Пономаренко, Куриленко). З'їзд висловився за те, щоб «всяким способом підтримувати совєти і в жодному разі не припускати над ними будь-якого насильства з боку військових осіб. Всі маєтки переходять у розпорядження народу і охороняються до загальноселянського з'їзду озброєними людьми (місцева охорона) з сусідніх сел. Ці озброєні люди перебувають у розпорядженні місцевих совєтів, підтримують їхній авторитет і допомагають у боротьбі з бандитизмом» (Ibid, ст. 219). Загін Махна

складався з 5 полків у 6200 чол., не повністю озброєних. Проти них стояли: бригада німців-колоністів 3000 чол., німецькі частини у 2000 чол. та білогвардійці Май-Маєвського — 4500 чол. Незважаючи на таку перевагу сил ворогів, Махно 8.I.1919 р. перейшов у наступ, розраховуючи, що селяни, примусово мобілізовані білими, перейдуть до повстанців. Цей розрахунок виправдався: на 10.I.1919 р. Махно розпоряжав уже 29000 бійців на фронті в 500 верст (Ibid, ст. 221). Січень 1919 р. пройшов у одчайдушних боях з донцями, білогвардійцями й кавказьким десантом. 23.I.1919 р. в с. В. Михайлівка відбувся перший районовий махновський з'їзд (100 делегатів під головуванням К. Головко), який ухвалив провести мобілізацію всіх фронтовиків світової війни «на захист революції» (Ibid, ст. 223). 26.I.1919 р. Червона 3-я задніпрянська дивізія зайняла Катеринослав, склавши того ж дня у Нижнє-Дніпровську договір з представником Махна — Чубенком про включення загонів Махна до складу цієї дивізії, як особливої, автономної бригади (Ibid, ст. 224—225). У такий спосіб відбувся бльок Махна з большевиками проти білогвардійців. Білаша було відряджено до Харкова для встановлення зв'язку з комфронта Антоновим-Овсієнком (Ibid, ст. 226).

4. *Махновці — проти комуністів.* Совєти, що окупували в той час Україну, примушені були таким чином рахувати з незалежністю території Махна, намагаючися використати цей рух у своїх інтересах. Для цього Катеринославський Губревком 30.XII.1918 р. надав Махну звання головнокомандувача Повстанської армії (згодом звання комбрига 3-ої задніпрянської), намагаючися затримати його під своїм впливом. Але ні Махно, ні його штаб, з яким провадив переговори від імени больше-

виків Дибенко, не виявили бажання насправді об'єднуватися з комуністами (В. Руднев «Махновщина», Харк., 1928, ст. 27). У лютому 1919 р. в Гуляй-Полі відбувся II з'їзд фронтовиків-повстанців, робітничих і селянських совєтів, відділів і підвідділів воєнно-польового штабу Гуляйпольського району. З'їзд, на якому були присутні 245 делегатів від 350 волостей, був настроєний повно антибольшевицьки. Коли один комуніст насмілився виступити з промовою, то його увесь час перебивали вигуками-протестами проти насильства большевиків: «А хто обрав український большевицький уряд? Народ чи партія большевиків?.. Ми бачили диктатуру большевиків... Для чого вони надсилають до нас комісародержавців? Ми зуміємо прожити й без них... Якщо нам будуть потрібні комісари, то ми зможемо обрати їх і з-поміж себе...» (В. Руднев, ст. 28). Махно, обраний почесним головою з'їзду, у своїй промові сказав таке: «Якщо большевики підуть з Великоросії на Вкраїну допомагати нам у важкій боротьбі з контрреволюцією (мався на увазі Денікін. — В. Д.), то ми повинні сказати їм: «Добро пожалувати, дорогі брати!». Але ж, якщо вони йдуть сюди, щоб монополізувати Україну, — ми скажемо їм: «Геть руки!» Ми самі зуміємо піднести на височінь визволене селянство, самі зуміємо організувати собі нове життя, де не буде ні панів, ні рабів, ні гнобителів, ні прогноблених!» (Руднев, ст. 29). Українське селянство, обурене організацією большевицьких радгоспів і колгоспів, совєтською продрозверсткою та терором ВУЧЕКА, ухвалило на цьому з'їзді антибольшевицькі резолюції й постанови, серед яких, між іншим, була ось така оцінка поведінки большевиків на Вкраїні:

«...З'їзд примушений встановити, що робітничій і селянській російсько-українській революції, крім зов-

нішніх ворогів, загрожує, можливо, ще більша небезпека від власних своїх внутрішніх неполадків. Совєтський уряд Росії й України своїми наказами й декретами прагне будь-що одняти у місцевих совєтів робітничих і селянських депутатів їхню волю самодіяльности. Не обрані нами, а призначені урядами, політичні і всякі інші комісари спостерігають за кожним кроком місцевих совєтів і нещадно розправляються з тими товаришами з селян і робітників, які виступають на захист народньої волі проти представників центральної влади. Ті, що найменовують себе робітничо-селянським урядом Росії та України, наосліп ідуть на поводу у партії комуністів-большевиків, що з вузьчих інтересів своєї партії провадять бридку непримиренну травлю й інших революційних організацій. Затуляючися лозунгами «диктатура пролетаріяту», комуністи-большевики оголосили монополію на революцію своєї партії, вважаючи всіх, хто думає інакше, контрреволюціонерами. Другий районовий з'їзд фронтовиків, робітників і селян Гуляйпольського району закликає селян і робітників пильно стежити за діями совєтського большевицького уряду, який своїми діями викликає справжню небезпеку для робітничо-селянської революції» (Кубанин, ор. с., ст. 112). З'їзд висловився за: 1) «вільні совєти селян і робітників», цебто совєти без комуністів і їхньої диктатури, 2) соціялізацію, а не націоналізацію землі, цебто розподіл землі між трудящим селянством їхніми місцевими органами, 3) вільний крамообмін, і проти: 1) радгоспів і колгоспів, 2) чрезвичайок, комісарів та розстрілів, 3) продрозверстки і взагалі експлуатації села для потреб міст (Руднев, ст. 56). З'їзд надіслав районовому селянському з'їзду у м. Александровську таку телеграму: «Ми, селяни, зібравшися у Гуляй-Полі на II з'їзд, підтримуємо вас і заявляємо, що, якщо на

ваші селянські права і на вашу волю будь-хто наважиться зазіхнути, — ми, селяни-повстанці й фронтовики, будемо голосно і активно протестувати» (Руднев, ст. 29—30). У резолюції по земельному питанню було сказано: «З'їзд протестує проти уряду, який, не зважаючи на вимоги працюючого селянства замінити землю націоналізовану й приватновласницьку соціялізованою та сприяти вільному поширенню колективної обробки землі, постачаючи як колективне, так і трудове одноосібне господарство села насінням, технічними силами й сільськогосподарським знаряддям, потрібним для ведення громадського й одноосібного трудового господарства, —відмовився задовольнити ці прохання» (Кубанин, ст. 112—113). З'їзд вирішив захищати не лише словом, а й зброєю свої вимоги, оголосивши добровільну мобілізацію та обравши Військово-революційний комітет: «З'їзд вважає, що мобілізація повинна бути не примусовою, цебто заснованою не на тисненні згори, насильством та наказами, а обов'язковою у тому сенсі, що кожен селянин, здатний носити зброю, сам повинен усвідомлювати свій обов'язок та йти до лав повстанців, щоб захищати інтереси трудового народу України» (Руднев, ст. 30).

Всі ці висловлювання доводять достатню політичну зрілість українського селянства вже в той час, ясне розуміння ним своїх станових і національно-українських інтересів та непримиренно вороже ставлення до російського большевизму. Словом, махновський рух зовсім не був карно-бандитським розбишацтвом як звичайно зображали його російсько-большевистські пропагандисти.

5. *Махно — вождь українських селян.* Махну вдалося об'єднати всі шари українського селянства: і багатіїв і

незаможних. «Все селянство опинилося проти нас...»; «у 1919 р. селянство було в певній мірі єдиним», — твердить большевицький автор Кубанін (ор. с., ст. 114—116). Я. Яковлів (Епштейн), пізніше нарком земельних справ СССР, у доповіді про боротьбу з бандитизмом на V Всеукраїнській партійній конференції визнавався: «Чим був Махно минулого року? Це був дійсно селянський божок, олицетворення всієї селянської стихії, що б'ється проти робітників і комуністів міста і одночасно проти міських капіталістів і поміщиків. У махновському русі важко відрізнити, де починається незаможник, де кінчається куркуль, і це був масовий селянський рух. У нас не було в селі зачіпки, не було того елементу, за який можна було б зачепитися, який був би нашим спільником у боротьбі з бандитами» (Бюлетень, ч. 6, V Всеукр. конференц., ст. 24; Кубанин, ст. 116). Навіть центральні большевистські газети в момент боротьби з Денікіном віддавали належну пошану Махну, що викликало телеграфний протест С. Орджонікідзе, члена Реввоєнсовєта XIV армії, до ЦК РКП(б) і до редакцій «Правди», «Ізвєстій» та «Бідноти»: «У центральній пресі, особливо у «Бідноті», підкреслюється роля Махна у повстаннях мас на Вкраїні проти Денікіна. Вважається необхідним зазначити, що така популяризація імени Махна, який по-старому настроєний вороже проти совєтської влади, тягне за собою у лавах армії небажані симпатії до Махна. Особливо небезпечна така популяризація при нашому просуванні у повстанський район» («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 181).

Конфлікт махновців з російськими большевиками загострювався дуже швидко. На III з'їзді сільських та волостних совєтів Гуляйпольського району в квітні 1919 р. було ухвалено резолюцію проти продрозверстки (Кубанин, ст. 118). Тоді ж махновці відхилили пропозицію

ген. Шкуро влитися їм до Добрармії для боротьби за єдину — неподільну Росію (Руднев, ст. 34). 2 травня 1919 р. главком Каменев надіслав телеграфно ультиматум Махну — виступити проти Григор'єва (що зрадив тоді совєтам), видавши відозву проти нього і не розчиняючи йому фронта. Григор'єв же телеграфував Махну коротко й виразно: «Батьку, чого ти дивишся на комуністів? Бий їх!» (Руднев, ст. 34). Махно проти Григор'єва не виступив, відозви не випустив, а Каменеву відповів: «Я і мій фронт залишаться незмінно вірними робітничо-селянській революції, але не інститутам насильства в особі ваших комісарів і чрезвичайок, які роблять свавілля над трудовим населенням. Такі органи примусу й насильства, як чрезвичайки і комісаріяти, які провадять партійну диктатуру, зустрінуть в нас енергійних ворогів» (Руднев, ст. 35). С. Дубровський проте твердить, що Махно випустив відозву проти Григор'єва і « відстрочив свою зраду, тим самим полегшивши боротьбу з григор'євською авантюрою» («Война и рев.», 1928, ч. 5, ст. 90).

Йдучи на одкриту боротьбу з совєтською окупацією України, Махно хотів спертися на підтримку селянства і для цього оголосив про скликання у Гуляй-Полі 15.VI.1919 р. IV районового з'їзду, де повинні були бути репрезентовані повіти: Александровський, Марiупільський, Бердянський, Мелітопільський, Бахмутський і Павлоградський. Але Троцький, голова Реввоєнсовєта РСФСР, заборонив 4.VI. 1919 цей з'їзд. Тоді Махно відмовився від командування своєю 3-ю Задніпрянською бригадою й його армія знялася між Реконстантинівкою й Бердянськом з фронту (проти Денікіна). Завдяки цьому Червона Армія зазнала поразки на фронті, регулярні частини Добрармії пройшли на північ аж до Вороніжчини, армія Махна одступила на

Правобережжя до Запоріжжа і ген. Шкуро зайшов червоним у спину (Руднев, ст. 39; Кубанин, ст. 118; Я.Яковлев «Махновщина и анархизм», — «Красная Новь», 1921, ч. 2). Частину армії Махна большевики примусово зарахували до складу Кримської Червоної Армії. Але соратники Махна — Калашників, Дерменджі і Буданів — «підтримували з ним таємний зв'язок, і в найважчий час, коли совєтські війська витримували натиск денікінців, махновці вчинили переворот, заарештували червоних командирів і пішли на сполучення з Махном. Це зрадництво відкрило шлях Денікіну на Україну», — так розцінює вирішну ролю Махна один совєтський письменник (Л. Никулин «Гибель махновщины», — «Звезда», 1941, ч. 3, ст. 176).

6. *Війна з червоними і білими.* Між тим загін Махна почав руйнувати совєтський тил: роззброювати червоноармійців, захоплювати обози, що відступали з Одеси, знищувати комуністів, чекістів, комісарів, жидів, організаторів комнезамів. При цьому вони захопили м. Лисаветград. У с. Компанів і відбулася зустріч Григор'єва з Махном, де було досягнуто між ними погодження: Махно зробився головою повстанської Реввоєнради, а Григор'єв — командувачем всіми озброєними силами. Цікаво, як Григор'єв на загальному мітингу змальовував тактику жидокомуністів у Одесі: «Не встиг я зайняти місто, як вже там існував Ревком. У цьому Ревкомі було 99 душ, серед яких 97 жидів і два російських дурні» (Руднев, ст. 40). Але вимога Григор'євим суворої дисципліни і розстрілу ним махновців за окремі грабунки викликали незадоволення, і група махновців за два тижні його вбила (Руднев, ст. 41). Усі тоді говорили, що Григор'єва вбив сам Махно (пор. Іс. Мазепа «Укр. в огні і бурі рев.», III,

ст. 138). У цей час в розпорядженні Махна було коло 15000 бійців, з котрих він сформував 4 бригади у складі кавалерійських і піхотних частин, окремої кавалерійської дивізії та кулеметного полку. У серпні 1919 р. його армія зайняла лінію Помошна—Лисаветград—Вознесенськ. Захищаючись від денікінців, що наступали, Махно в першу чергу займався знищенням червоноармійських частин, одбиваючи у них міста та містечки, нещадно винищуючи комуністів і чекістів (Руднев, ст. 42). 17.VIII.1919 р. три бригади Червоної армії було оточено біля ст. Помошної, з одного боку — білими, з другого — Махном. Останній примусив червоних здатися. Розстрілявши потім політкомів, комуністів і декотрих з комскладу, частково роззброївши червоноармійців, а частково вливши їх в лави своєї армії, Махно 3.IX прорвався біля Умані крізь кільце білих. У цей час армія Махна складалася з 11 полків тачаночної піхоти, інтернаціонального батальйону під командою Еймана, 2 артдивізіонів і кавзагону в 900 шабель («Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 207).

Вступивши там у контакт з армією С. Петлюри, що діяла тоді в Уманському напрямі, Махно склав з ним у Жмеринці договір спілки проти білогвардійців і Червоної армії (Руднев, ст. 44). У зв'язку з цим Махно видав 21.IX.1919 р. в с. Текуча біля Умані наказ по своїй армії, в якому накреслювалася така бойова перспектива: «Наше найближче завдання — розставити свої частини і згрупувати їх в такий спосіб, щоб бути готовими до переходу в наступ на всьому фронті спільно з петлюрівськими військами, які готуються до цього в найближчому часі» (М. Кубанин «Махновщина», Лнгр., ст. 109). (Примітка п. Р. Купчинського). Перший контакт відбувся через 1 полк бригади УСС на станції Умань, куди

приїхав сам Махно зі своїм ад'ютантом і 40 кінними. «Коли ви за селянство і його визволення від поміщиків, то я з вами битись не буду», — казав тоді Махно. — «Але не накладайте з золотопагонниками, бо тоді будемо ворогами». Балакав мішаною рос.-укр. мовою. Ми тоді змінили його армійську печатку, рос. забрали, а зробили українську: «Перша українська селянська армія ім. Батька Махна». В той же час Махно особисто одвідав українське командування в Умані, що була тоді занята бригадою УСС, а міністр Махна — Шпота. (Примітка п. Р. Купчинського). Шпота — це був селянин, унтер, дуже розумний і хитрий. Махна не любив за анархістичні переконання, багато з нами балакав на українські теми. Заки поїхав до уряду Петлюри був у нашій бригаді звязковим, так як один наш старшина (пор. Романюк) звязковим бригади в Махна. Командир кінноти Махна Щусь і Шпота згодились були на заговір проти батька, а командиром армії мав стати Шпота. Але все це не вдалось. Махно, немов прочуваючи щось, знявся несподівано з місця, лишив нам у спадку Шпоту, а сам подався аж у Ново-Українку. За ним услід пігнався ген. Шкуро або Слашев — не пам'ятаю котрий. Жінка Махна була свідомою українкою і під кінець нашого союзу схилялася навіть на бік УНР і рада була б, щоб ціла армія Махна перейшла до Петлюри (побував у Кам'янці для встановлення контакту з Центральним Повстанським Комітетом) (І. Мазепа «Укр. в огні і бурі револ.», т. II, Прага, 1942, ст. 108). Уряд УНР погодився на те, щоб у випадку перемоги для Махна було виділено територію для запровадження «вільного совєтського ладу». За свою допомогу Махно одержав від С. Петлюри 700 тисяч патронів («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 177), а до армії УНР передав біля 3000 хворих і ранених червоноармійців для лікування

(«Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 207). (І. Мазепа даремно знецінює цей дружній акт поміж Н. Махном і С. Петлюрою — див. його працю, т. III, ст. 138).

7. Н. Махно — переможець ген. Денікіна. Коли в кінці вересня денікінці зайняли Умань і Махно опинився оточеним ними, то він 26 вересня раптом повернув на схід, вдалими маневрами обдурив ворога, розгромив його частини в одчайдушному бою і прорвався на схід, у тил білих. Про цю перемогу оперативна зводка Повстанської армії повідомляла так: «Стратеги-генерали і офіцери, скинувши з себе обмундирування, біжать в ліси. Поле засіяно трупами й погонами від Умані до Кривого Рогу» («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 177). Тут він зробив свій знаменитий рейд, що підірвав денікінський тил і в значній мірі сприяв краху білої армії. У Великому Тишличку Махно розбив два полки білих: 5 Симферопільський офіцерський і Слав'яносербський (що перейшов на його бік) та захопив 2 бронепотяги, 2 автоброневики і величезну кількість артилерії та спорядження. Коли десь біля 20—25.IX.1919 р. білі знову оточили його спеціяльно зібраними для придушення повстанського руху на півдні України одборними частинами, то Махно дав бій і майже повністю знищив їх («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 178; «Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 208). Для Махна одкрився шлях до баз постачання денікінської армії, що він і використав. У Нікополі він розбив на голову 3 корніловських полки і вирізав 300 чоловіка, що потрапили в полон. 5.X він захопив Александровськ; 23.X — Маріупіль. Це був кульмінаційний момент успіхів Махна. Але білим пощастило відстояти від нього Волноваху, де були величезні артсклепи. Для цієї операції Денікін примушений був зняти з північного антибольшевистсь-

кого фронту кінноту ген. Шкуро, що потім привело до прориву їхнього фронту большевистською кавалерією Буденного. Потім Махно одступив від білих на правий берег Дніпра, зірвавши позаду себе Кичкаський міст («Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 208). Цей славетний рейд Махно зробив з надзвичайною швидкістю, проходячи по проселкових шляхах в день по 100—120 км. На початку жовтня він був у рідних місцях, захопив Кривий Ріг, Пологи, Синельникове, Лозову, Гуляй-Поле, Бердянськ, Нікопіль, Мелітопіль, Маріупіль, Александровськ, Павлоград і 29.X. Катеринослав. М. Катеринослав зайняв махновський загін під командою Лашевича (кол. поручник царської армії). Але при дальшому наступу білих загін Лашевича не був підтриманий повстанським загоном отамана армії УНР Дяківського, який, одержавши від махновців боєприпаси, гармати та боєві завдання, ухилився, проте, від бою. Тому 8.XI.1919 р. махновці пішли з Катеринослава і об'єдналися з Махном, що оперував у районі Александровська. Під Ново-Александровкою об'єднані махновці розбили білих і 9.XI знову захопили Катеринослав. Денікінці панічно втікали. У грудні 1919 р. махновська армія налічувала 25000 чол.: піхоти — 14000 (вся на «тачанках»), кавалерії — 6000, решта — служба зв'язку, артилерія. Озброєння вони мали як для тих часів чудове: 48 гармат, 4 бронеавтомобілі, 4 бронепотяги, біля 1000 кулеметів. Поповнювалася армія переважно у спосіб мобілізації. В Александровську було оголошено мобілізацію з 18 до 48 років. Весь вищий командний склад призначався самим Махно. Нижчий комсклад іноді обирався повстанцями, іноді призначався згори. Настрій частин був надзвичайно бойовий. Політичним осередком армії була Реввоєнрада, обрана в Александровську 27.X—2.XI. 1919 р. на з'їзді по-

встанців, селян і робітників (було 270 делегатів). Хоч большевики намагалися конспіративно розкласти махновську армію, готували захоплення Катеринослава за допомогою партійних боєвих дружин та повстанського загону Лантуха, але з армією Махна вони не могли, без підтримки Москви, бороться. 3.XII.1919 р. Махно несподівано одступив з Катеринослава в Нікопіль, довідавшися, що білий генерал Слащов зібрав проти нього сильні загони в Синельникові й П'ятихатках, в той час як у Махна не вистачало патронів і настрій міського населення у відношенні до нього був ворожий (Вл. Мирошевський «Вольный Екатеринослав», — «Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 197—205).

Наслідки рейду Махна для долі Денікіна були фатальні. Фактично весь цей глибокий тил денікінської армії було зруйновано. Большевистські історики махновського руху підтверджують, що цим своїм рейдом Махно підірвав Денікіна зсередини. Денікінська армія, що наступала у північному напрямі, була цілком відірвана від своїх баз постачання, бо узлові станції Синельникове й Лозова були в руках махновців, також як і найближчі порти — Маріупіль і Бердянськ («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 178). «Це був важкий удар для денікінської армії, що одразу ж відбився на загальному положенні на фронті. Вже 19 жовтня большевики розбили кінноту денікінського генерала Шкуро, а другого дня взяли назад Орел. Почався наступ денікінської армії на всьому фронті» (І. Мазепа, II, ст. 108). Навіть большевистський історик М. Попов примушений був визнати, що «Махну пощастило нанести Денікіну низку дуже дошкульних ударів» («Очерк истории КП(б)У», Харк., 1931, ст. 236). Але разом з тим Махно не припускав на своїй території і большевиків: він заборонив організацію у Катерино-

славі «однобокого большевистського совєта» і навіть 5.XII.1919 р. розстріляв 12 власних командирів на чолі з замаскованим большевиком Полонським, командиром «залізної махновської дивізії», який хотів там утворити такий совєт (Ковлев «Махновщина и анархизм», — «Красная Новь», 1921, ч. 2, ст. 249), та керував запільним большевистським армійським комітетом («Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 204).

8. *Селянська демократія.* Територія, що її в цей момент захопили озброєні сили Махна, була настільки значна, що Махно міг організувати на ній Революційну Повстанську Армію України в 80 000 чол. (Руднев, ст. 47). Обурене насильствами російських білогвардійців, українське селянство у багатьох місцевостях добровільно самомобілізувалося до цієї Повстанської армії. Ось що, наприклад, ухвалило зібрання селян Нікопільської волости 2.XI.1919 р.: «Зібрання, обговоривши події, що виникли на Вкраїні, і повстанський рух проти гнобителів денікінської армії, яка робить терор, вбивства, грабунки, насильства над мешканцями і підпалює їхні хати і навіть цілі села, і бажаючи прийти на допомогу повстанському рухові для вигнання насильників з України і для одержання народу землі, волі і нового порядку, ухвалило: оголосити добровільну мобілізацію по Нікопільській волості чоловічого населення від 15 до 25 років негайно. Мобілізовані повинні негайно виступити на фронт повстанців, а від 25 до 40 років залишити хати та доручити їм самозахист по селах» і т. ін. (Руднев, ст. 46—47). Кожен мобілізований зобов'язаний був з'явитися до армії Махна на власному коні і з усім озброєнням. Отже, помилкова політика Денікіна щодо українського народу привела до масового

повстання проти його, і внаслідок цього до катастрофічної поразки Денікіна, не зважаючи на хороше озброєння, зорганізованість і успіхи його на фронті проти частин Червоної армії.

Махно продовжував спиратися на організовано висловлену волю українського селянства. На V районовому з'їзді селянських, робітничих і повстанських делегатів у Гуляй-Полі 20.X.1919 р. було ухвалено декларацію, в якій оголошувалося, що «народній повстанський рух на Україні є початком Великої Третьої Революції, яка веде до остаточного розкріпачення трудящих мас від усякого гноблення влади і капіталу, як приватного, так і державного» (маються на увазі білі поміщики й совєти). Державний устрій передбачався совєтський, але «на вільних основах»; до совєтів повинні допускатися й «нетрудовий елемент»; земля повинна надійти в безпосереднє розпорядження самого селянства; робітничі питання повинні розв'язати самі робітники «без диктатури партій і осіб» і т. ін. (Руднев, ст. 57—58, відносити цей з'їзд до листопада 1919 р.).

9. *Війна з совєтами у 1920 р.* Розгром денікінщини знову посвятив Махна віч-на-віч у боротьбі з совєтами. Наприкінці 1919 р. він командував армією в 40 000 багнетів і 15 000 шабель (Кубанин, ст. 123). Коли на початку 1920 р. мільйонова Червона армія захопила Україну, большевики вирішили знищити сили Махна, і тому Рев-воєнсовєт XIV армії наказав йому 8.I.1920 р. виступити на польський фронт до м. Коваль. При цьому совєтське командування вирішило скасувати незалежність Повстанської армії. На нараді 22.I.1920 р. делегації Рев-воєнсовєта XIV армії з Махном останній категорично настоював на збереженні за своєю армією самостійнос-

ти («Красная Новь», 1921, ч. 2, ст. 250), відмовився піти на підлеглість большевикам і перейшов до малої партизанської війни з ними. Большевикам пощастило несподіваними заходами роззброїти Повстанську армію. Махно ж зник з невеликим, безмежно відданим йому загоном. «Тепер неможливо було певно встановити, де Махно і його «армія»: то він з'являвся під Маріуполем, то біля Гуляй-Поля, то під Кременчуком, то на Харківщині» (Руднев, ст. 60—61). Але ж де б не з'являлися махновські загони, вони нещадно і повністю винищували всіх комуністів, чекістів, жидів, комнезами, знищували большевистські совєти, роздавали й розпродували населенню хліб і крам, зібрані большевиками. В оперативному наказі, виданому штабом армії Махна на ім'я командира одного з загонів Повстанської армії, пропонувалося: «п. 2. У корені припинити організацію діяльности комнезамів і комсомолів; п. 4. Розганяти й у корінь нищити міліцію, чеку, продзагони та інші совєтські установи» (Кубанин, ст. 119, 124). Христовий, один з видатних махновських командирів, писав у відозві: «Геть міліцію, геть комнезами, виконком і земельний відділ». «А ви, селяни, мої брати, хто чим може, допомагайте вибити незаможних кровопивців, щоб вільно жилося на Україні», — писав у відозві інший командир. У листі до голови комітету с. Доброволлє Махно радив: «Рекомендую негайно скасувати комітети незаможніх селян, бо це є бруд» (Кубанин, ст. 118). Поява Махна в тому або іншому районі «незмінно супроводжувалася найжорстокішим і поголовним винищенням всього низового совєтського апарату» (Сергеєв «Полтавская операция против Махно», — «Война и револ.», 1927, ч. 9, ст. 122). Контррозвідка Махна, керована братами Задовими — Левком і Данькoм — не знала милосердя до комуністів. Так само роби-

ли й інші керівники каральних дій проти совєтів: Попов і голова Карної Комісії — Галіна Андріївна (Руднев, ст. 88). Але й большевики не милували махновців. Це була цілком нещадна боротьба з метою повного взаємного винищення. Улюбленим вигуком одного з махновських ватажків — Хоми Кожіна — було: «Роби грязь», — і поле бою покривалося купами порубаних трупів червоноармійців» (Руднев, ст. 70). У полон звичайно не брали, тому, наприклад, влітку 1920 р. після бою на ст. Мілерово, та й у інших місцях, «навалили цілі гори нарубаного людського м'яса» (Руднев, ст. 82). В цей час остаточно установилася та дивовижна маневрова тактика операцій т. зв. «Республіки на колесах» Махна, що робила його зовсім неприступним для великих з'єднань Червоної армії та утворила йому славу непереможности (Руднев, ст. 66—67). «Кулемет було поставлено на тачанку і таким чином він надбав рухомости. Махновські кулеметні команди з'являлися й зникали в найнесподіваніших місцях» («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 194). Цю думку підтверджують і багато військових спеціялістів. «У 1919—1920 рр. і до половини 1921 р. нам не пощастило розбити озброєну силу махновщини, — визнається П. Сергеєв. — Здібний, як партизан, Махно, ухиляючися від бою з великими силами, роблячи довгі переходи по 100 і більше верст (дякуючи заміні коней у місцевого населення), розсипаючися й застосовуючи цілу низку партизанських вигадок, він умів вислизати з-під удару цілих дивізій, проходячи крізь бар'єри бронепотягів на залізницях; одразу після виходу з бою з нашими частинами, він опинявся у них позаду та громив штаби й обози. Іноді нам вдавалося завдавати банді окремі важкі поразки, виганяти її з певних районів, тимчасово загаяти її в запілля, але активний кадр Махна, залишаючи-

ся неушкодженим, знову відроджувався у вигляді дужої кінноти (до 2—3 тис. шабель), з великою кількістю кулеметів на тачанках, іноді і з артилерією» («Война и револ.», 1927, ч. 9, ст. 123). «П'ятий рік веде Махно збройну боротьбу з усіма арміями, що займали за цей час територію України. Почав він вдалими партизанськими діями проти німців, потім вів послідовну боротьбу з Петлюрою, з совєтською владою, Денікіном, з совєтською владою, з Врангелем і знову з совєтською владою. Багато разів наздоганяли його діючі проти нього загони, нібито завдавали йому поразки, але знищити його не могли. Навіть після закінчення війни на всіх фронтах Совєтської Федерації, коли Червона армія була поставлена, здавалося, в найсприятливіші умови для боротьби з махновщиною, вона її не зліквідувала й досі», — констатував у 1921 р. Н. А. Павлов («Армия и револ.», VII—VIII, 1921, ч. 2—3, ст. 97). Махно «відважними наскоками обеззброює військові частини Червоної армії іноді значно більшої чисельности і сили, ніж його банда. Був випадок, коли бригада піхоти Червоної армії на поході була цілком роззброєна махновцями... Боротьба зводилася переважно до оточення банди кільцем з усіх боків військовими частинами та бронепотягами, з метою захопити її та знищити, та в переслідуванні банди «аж до повного знищення» міцними військовими частинами, аж до дивізії включно. Махно, однак, завжди щасливо вихоплювався з довго клопітко налагоджуваного здалеку оточення. Це викликало у декого помилкове уявлення про Махна як про непереможного отамана, завжди уміючого з честю й переможно вийти з усякого становища» (Есбах «Последние дни махновщины на Украине», — «Война и револ.», 1926, кн. 12, ст. 41). Загони Махна «залишаються невловимими для наших, часто міцніших

чисельністю військ» (Ейдеман «Очаги атамановщины и бандитизм», ст. 23; Кубанин, ор. с., ст. 99). Махно був непереможним тому, що українське селянство в цей час поспіль усе його підтримувало, бувши вкрай незадоволеним декретом про землю Всеукраїнського Ревкому, виданим у лютому 1920 р., що відбирав у селян поміщицьку землю. З совєтською окупацією боролося все українське селянство. «Куркулі південних губерній, особливо Катеринославщини, Таврії і Херсонщини, билися особливо вперто й жорстоко» (Руднев, ст. 71). У червні 1920 р. Махно крутився у тилу Червоної армії по Харківщині, Кременчущині і Полтавщині, знищуючи склепи військових припасів, обози, господарські команди та продовольчі загони (Руднев, ст. 75).

У липні 1920 р. Врангель встановив зв'язок з Махном, намагаючися притягнути його на свій бік, але невдало, — навіть і делегата Врангеля, що привіз до нього відповідні пропозиції, Махно розстріляв (Руднев, ст. 76—78). «З самого факту настирливих пропозицій батьку Махну з боку білих видно, що вони високо цінили його руїнницьку діяльність у запіллі червоних — сам Врангель казав, що він має в тилу червоних величезну «резервову армію» (Руднев, ст. 75). Хоч Махно й не поєднався з Врангелем, але «боротьба його проти совєтської влади допомогла Врангелеві просунутися з Криму і в середині вересня 1920 р. посісти основний район Махновщини» (т. 38, ст. 502). «Щоб урятувати тил від руйнації, червоне командування примушене було кинути найліпші військові частини на боротьбу з бандитизмом всіх напрямків» (Руднев, ст. 80).

10. *Н. Махно — переможець ген. Врангеля.* Потрапивши у вересні 1920 р. в лещата між Врангелем і червоними,

Махно телеграфував з Старобільська совєтському уряду пропозицію припинити військові дії поміж ними і скласти військово-політичну угоду проти Врангеля. Фрунзе, Велакун і Гусєв склали у жовтні 1920 р. договір з представниками Махна — Куриленко і Поповим, за яким махновські частини, зберігаючи свою внутрішню організацію, повинні були підкоритися верховному командуванню Червоної армії. Яковлів (Епштейн) від імени уряду УССР підписав з ними політичний договір, що надавав махновцям волю пропаганди своїх ідей, але без закликів до примусового скинення совєтського ладу («Красная Новь», 1921, ч. 2, ст. 253). Большевики примушені були рахуватися з реальною силою Махна. Але розрахована погодливість совєтів мала на меті розкласти в такий спосіб махновщину зсередини (як про це визнавався голова Совнаркому УССР Раковський на V Всеукраїнському з'їзді совєтів. — Руднев, ст. 83—84). У свою чергу й махновці розглядали свою спілку з большевиками лише як примушений тимчасовий тактичний маневр. Їхня газета «Путь к свободе» 18.X.1920 р., цебто напередодні вирішних боїв з Врангелем, писала: «Ясна справа, що жодного ідейного контакту й співробітництва з совєтською владою або її визнання не могло й не може бути. Ми завжди були й будемо ідейними й непримиренними ворогами партії комуністів-большевиків» («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 189; пор. з поглядом І. Мазепи — «Укр. в огні і бурі рев.», III, ст. 64, — який закидає Н. Махну цей вже третій за чергою «союз» з большевиками). Мирні відносини з махновцями і допомога їх Червоній армії у боротьбі з Врангелем виявилися вирішальними для перемоги російських большевиків над російськими білогвардійцями. На початку жовтня 1920 р. головні сили махновців розбили добірні сили Врангеля (т. зв. дроздовців), увірвалися у район Гуляй-Поле — Синельникове—Александ-

ровськ і знову організували Повстанську армію («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 191). Також вирішальним фактом для вислідку славетних боїв на Перекопі 1—11.XI.1920 р. була участь у них армії Махна, хоч совєтські автори всіляко замовчують або переменшують цю обставину. «Повстанська армія повинна була підтягнути свої сили на Литовський півострів і після заняття його частинами 52 і 15 дивізій вдарити в спину Кшунським позиціям», — пояснює ролю боєвих дій в цьому бої Махна один совєтський військовий спеціяліст (И. Попов «Взятие Перекопа», —«Армия и револ.», 1921, ч. 2—3, ст. 93). Повстанська армія блискуче виконала це боєве завдання і цим зламала супротив армії Врангеля. Махновські частини «зробили дуже важливий в стратегічному відношенні захід у тил армії Врангеля, перейшовши Сіваш і зайнявши 13 листопада Симферопіль» (Руднев, ст. 84); вона ж врятувала від поразки і 15 дивізію у критичний момент, коли кінний корпус ген. Барабовича прорвався в тил цієї дивізії: «Частини дивізії під тисненням кінських мас почали швидко відходити, але своєчасно підтягнутий до місця прориву кулеметний полк Повстанської армії, швидко розгорнувшися, вогнем своїх кулеметів відігнав ворога, і становище було відновлене» (И. Попов, ор. с., ст. 95). В такий спосіб Махно з повною справедливістю повинен поділяти з Фрунзе лаври блискучої перемоги під Перекопом. Учасник цих боїв, махновський командир Чарін писав з цього приводу таке: «Боєве завдання розгрому Врангеля нами блискуче виконано. Наші частини за підтримкою червоних частин очистили увесь Крим, остаточно розгромили Врангеля» («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 192).

11. *Більшовицьке підступство.* Використавши армію Махна у своїх інтересах, Совєти, негайно після перемоги,

вирішили її зліквідувати. Хоч сам Махно поводився дуже стримано. Вимагав від своїх підлеглих повної лояльности у виконанні умови з Совєтами. Своєму представнику у Харкові — Попову — він писав: «Два слова про Вашу тактику: будьте у всьому енергійні, вперті, але в той же час будьте обережними, чуткими й тонкими політиками» (Руднев, с. 85—86). Але ж Фрунзе спочатку 20.XI.1920 р. дав наказ Махнові пересунутися на Кавказький фронт, а коли Махно не виконав цього наказу, то 23.XI.1920 р. наказав «Командарму Повстанської т. Махну» негайно влити частини її, що були у Криму, до складу IV армії, а гуляйпольські загони розформувати та влити до запасних частин Червоної армії («Красная Новь», 1921, ч. 2, с. 255). Така вимога дорівнювалася фактично розірванню договору з Махном та позбавленню останнього воєнно-політичної самостійности. Повстанці не могли погодитися на це добровільно. Не дурно їхній представник Попов на багатолюдному мітингу у театрі Мусурі (Харків) заявив, що махновці тільки завдяки турботі про трудовий нарід пішли на погодження з большевиками і, якщо останні не приймуть вимоги Махна про право утворити вільні Совєти в районі влади повстанців, то розрахунки з соввладою будуть короткі (Руднев, с. 86—87). Несподіваним, віроломним ударом большевикам пощастило знищити Повстанську армію, оточену червоними частинами в Криму, і захопити Гуляй-Поле. Але з невеличким загоном Махно все-таки вихопився з пастки і пішов на останній бій з Совєтами. Махновець Удовиченко наніс поразку 2-й кавбригаді і 12.XII. 1920 р. захопив м. Бердянськ, знищивши при цьому 86 комуністів, чекістів та совробітників (П.Павлов «Выводы из опыта борьбы с Махно свободной дивизии курсантов 5.XI—XII.1920 и 1921»; «Армия и рев», 1921, ч. 2—3, ст.100; Есаулов «На-

лет Махно на Бердянск», — «Летопись револ.», 1924, ч. 3, с. 82—86). Цей бій славетний тим, що рештки бригади, що зазнала поразки, бігли в паніці від махновців 80 верст без передишки (ор. с., ст. 105).

12. *Партизанська війна з Совєтами.* Червоне командування вживало в цей час, цілком без успіху, метод оточення Махна великими силами — спочатку стратегічно, а пізніше тактично. Червоноармійські частини, виключно російські-заволзькі, киргизькі та інші чужонаціональні окупаційні, пересувалися наосліп, позбавлені зв'язку. «Швидкість же пересування махновських загонів і навальність їхнього руху, при майже повній ворожості населення у відношенні червоноармійських частин, ще й ще збільшували гостроту браку зв'язку», — за словами одного військового спеціяліста (М. Рибаков «Махновские операции в 1920 г.», —«Красная армия», 1922, ч. 12, березень, ст. 11). Загони ж Махна та його помічників — Брови, Лебедя та ін. — були розпорошені повсюду, і вони були чудово поінформовані про все. «Увесь район Катеринослав—Синельникове—Гришино—Доля— Волноваха—Маріупіль—Бердянськ—Мелітопіль був насичений бандитами ріжного розміру й ріжної якости. Шпигуни й розвідчики повстанців, — махновці були в кожному селі, у кожному хуторі, швендяли завжди й повсюду — то під виглядом жебраків, то червоноармійців, що шукають своїх частин, або робітників з копалень, які купують собі хліб за вугілля, то дезертирів, які ніби покаялися, навіть колишніх комуністів, покривджених жінок — удов і сиріт, які шукають «захисту й правосуддя» і т. ін. Ось чому штаб махновців завжди розпоряджав найпевнішими, добре перевіреними і своєчасними відомостями» (Рибаков, ст. 12—13). Напади мах-

новців були цілком несподівані, зникали вони також без сліду, звичайно вчиняючи страшенну паніку серед червоноармійців. Наприклад, 3.XII.1920 р. киргизька кавалерійська бригада серед дня раптом обстріляна гвинтівочним, кулеметним та артилерійським вогнем та заатакована у с. Комарь махновською кавалерією (4000 махновців з 8 гарматами). Опис цього бою настільки типовий для дій махновців і навчальний у багатьох відношеннях, що наводимо його майже повністю.

«Хвилин за 10 після обстрілу махновська кавалерія кинулася в атаку, маючи попереду кулемети на тачанках з рострілом уперед, праворуч і ліворуч. Біля 10 кулеметів влетіли кар'єром у вулицю, по якій витягнулася колона (киргизів), розстрілюючи в лоб червоноармійців, що сиділи на конях і підводах. За кулеметами скакали кавалеристи, які закінчували дію кулеметів шаблями. Комарь було охоплено напівкільцем махновської кавалерії, — тому вихопитися з села було майже неможливо. Все це було виконано серед ясного дня так швидко й несподівано, що киргизи у паніці не зробили жодного пострілу, жоден з командирів не намагався встановити хоч будь-який боєвий лад, щоб дати відсіч: і командири, і джигіти-червоноармійці кинулися врозтіч, переважно рятуючися до річки, єдиного боку села, непомітного для махновців і не обстріляного ними. Сталася мішанина і за яких-небудь 20—30 хвилин кирбригади не існувало. Встигли вихопитися чоловіка 100 з 2—3 кулеметами, решта вся залишилася махновцям, цебто кінна батарея цілком, 8 кулеметів на тачанках, всі патрони і т. ін. Зарубано було 150 чоловіка (махновці рубали без жалю, зганяючи червоноармійців у купи; трупи було страшенно понівечено), біля 200 було роздягнуто голими й загнано в один великий дім і замкнено, частину було взя-

то з собою. В цей час до Комаря підходив батальйон стрільців, але верстов за 5—6 перед селом зустрів збоже-волілих киргизів, що бігли назустріч, від яких не можна було щось до пуття дізнатися» (Рибаков, ст. 15). При цьому Махно захопив у полон біля 2000 червоноармійців, яких пізніше він одпустив. Такі погроми цілком здеморалізували дух червоноармійців, які боялися після цього ходити в розвідку навіть вдень, за версту від села, по рівній місцевості. Особливо лякалися червоноармійці «звірячої», нещадної рубки махновців. «Складалося враження, що Махно повсюди й завжди б'є, що нема проти нього відсічі, що він невловимий і тому боротьба з ним безнадійна» (Рибаков, ст. 16). Впертий і тривалий бій 16.XII.1920 р. біля с. Федорівки всіма видами зброї довів, що навіть гнітюча чисельна перевага червоноармійських частин втрачає всяке значіння перед надзвичайною мужністю махновців. 3-й полк богучарців було захоплено цілком у полон: червоноармійці покидали гвинтівки, комсклад розбігся, а почасти його було вирубано. Киргизька бригада, «лише побачивши атакуючих махновців, у паніці побігла на схід, і тільки пострілами своїх же частин її було зупинено»; «за яких-небудь 5 хвилин махновці зім'яли стрільців Заволзького полку. Тільки повсюдна чисельна перевага й вогонь артилерії примусили махновців одпустити в кінці дня. Але спроба оточення й знищення їх цілком провалилася» («невдачна операція», — констатує Рибаков, ст. 23—25).

13. *Нова тактика большевиків.* Для того, щоб перемогти Махна, большевикам довелося застосувати проти нього: 1) нову тактику, що полягала у 1921 р. в тому, що гонитва за ним провадилася вже не великими дивізійними об'єднаннями і бронепотягами, а невеликими авто-

броневими частинами (Е. Есбах «Последние дни махновщины на Украине», — «Война и револ.», 1925, ч. 12, ст. 42—43). Замісць ідеї оточення у червоного командування висунулася накінець ідея «невідступного переслідування ворога до повного його виснаження й знищення». Було поставлено «завдання вчепитися у хвіст ворога. Ні кроку не відступати від нього й бити у спину й з флянгів, а якщо удасться, і з усіх боків, висуваючи в певних пунктах свіжі частини навперейми втікаючому ворогові, з висячими на ньому нашими частинами» (Рибаков, ст. 26—27); 2) застосовано було нову політику у відношенні до українського селянства, що було особливо актуально (заміна продрозверстки — продподатком, передача поміщицької й кулацької землі біднішим селянам, підтримка незаможного селянства з т. зв. продовольчого фонду), бо це штучно розшарувало українське селянство на «куркулів» і «незаможників» та знесилило його у внутрішній боротьбі (Кубанин, ор. с., ст. 120—125). Для виконання завдання безперервного переслідування Махна було організовано летучий корпус Нестеровича, який почав у січні 1921 р. гонитву за Махном по Полтавщині. Нестеровичу пощастило «вчепитися у хвіст» Махна й пройти услід за ним протягом 24 діб біля 1450 верст, давши 27 боїв, одбивши у Махна всю артилерію та 30 кулеметів (Рибаков, ст. 27). Але на початку 1921 р. загін Махна все ще нараховував близько 6000 чол. (Есбах, ст. 40), яких він примушений був навесні 1921 р. тимчасово демобілізувати, «розпорошивши» по селах, уникнувши в такий спосіб переслідування (Сергеев «Полтавская операция против Махно», — «Война и револ.», 1927, ч. 9, ст. 123). Розмах війни українського селянства проти большевиків видно з переліку трофеїв. У «Збірнику справоздань народних комісаріятів за 1920 р.» (Харк., 1920) за-

значено, що за період 20.V.1920 — 1.I.1921 рр. було відібрано у повстанців на Україні: 205 кулеметів, 13 гармат, 23714 рушниць і обрізів, 683 револьвери та ін., тобто озброєння 2-х дивізій. Крім того, було захоплено у частин Н. Махна понад 600 кулеметів, 20 гармат і багато ін. (Мазепа, ор. с., III, ст. 85).

14. *Війна з большевиками у 1921 р.* Наприкінці червня 1921 р. Махно знову виступив одверто в південно-західній частині Харківської губ., спрямувавши свій рейд по Полтавщині. Після боїв без успіху біля Недригайлівки біля Гадяча Махно рушив на південь і спритно вийшов з ворожого оточення поміж станціями Божків—Кочубеївка 4.VII.1921 р. (Сергеев, ст. 125—133). Але ця невдача і безперервне переслідування бронемашинами примусили Махна надзвичайно швидко пролетіти по всій Україні в своєму останньому рейді: 8.VII біля Новомосковського лісу героїчно загинула група отамана Куриленка; з моменту сутички 13.VII біля с. В. Анадол «починається скажена гонитва» бронемашинами за Махном; 15.VII його оточують біля с. Голодаївки, але з рештками загону, після запеклого бою Махно уходить на схід за Донець; 10.VIII Махно повертається на Харківщину, пройшовши поміж Куп'янськом та Ізюмом до ст. Герсеванівка; звідти він пробігає повз Конград 14.VIII, Нехворощу 15.VIII, Переволочну 16.VIII. При переправі через Дніпро біля Мишуриного Рогу Махна було поранено в ногу; він не мав уже можливости їздити верхи; але ж, бувши вже у майже безнадійному стані, Махно все ж таки прямує далі. 19.VIII жменька героїв вчинила бій біля Вобранця з цілим полком 7-ї кавдивізії і досягла вже перемоги, як несподівано була оточена всією дивізією. Махно все ж таки вихопився з оточення, але його пе-

реслідували неугавно 110 верст («Звезда», 1941, ч. 3, ст. 195). При переправі 20.VIII через Інгул біля Гаратівки майже весь загін Махна було знищено, було вбито його начштабу Тарановського, але Махно ушов на захід (Есбах, ст. 42—47). Бувши ще раз пораненим 22.VIII навиліт у потилицю (куля пройшла крізь щоку), притиснутий до Дністра, Махно 23.VIII перейшов до Румунії («Звезд», 1941, ч. 3, с. 196—197). Але дехто з сучасників твердить, що Махно відступив до Румунії лише в кінці вересня 1921 р., відпочивши перед тим 2 дні в с. Демидівці і в Цибулівці на Вінниччині.

15. *Большевики про Н. Махна.* Совєти згадують махновщину з біллю серця. «Махно, — писав Я. Нікулін перед початком війни 1941 р., — був одним з найзапекліших, найлихіших ворогів соціялістичної революції. Боротьба з ним була виснажуючою, кровопролитною та тривалою. Вона точилася з короткими перервами три роки, коштувала нашому народові чимало жертв. Багато хоробрих командирів, комісарів і червоноармійців, багато віддаених совєтській владі трудениківзагинуло від рук махновців. В боях з махновцями загинув герой громадянської війни Пархоменко» («Знание», 1941, ч. 3, ст. 169).

16. *Причини поразки Н. Махна.* Натуральним є запитання, чому така могутня, безстрашна сила опинилася нарешті переможеною большевиками? Це пояснюється, по-перше, *нерозробленістю в русі Махна позитивного, державно-творчого програму.* У цьому виявився насамперед вплив анархістів — політичних керівників культвідділів армії Махна (В. Волін, Н. Попов, Марін-Аршинов та ін.), який був пов'язаний з ними ідейно ще перед революцією; а головним чином у цьому виявилася

нестигліcть політичної думки керівника руху і його оточення. Це була величезна й героїчна, щодо бойового супротиву й знищення ворога, сила, але напівсліпа й інертна щодо організації життя. Про ставлення Махна до державного будівництва нібито яскраво свідчила його анекдотична відповідь катеринославським залізничникам і телеграфістам, що прохали у нього виплати заробітку й видачі харчів: «Ми не большевики, щоб нас годувати від держави; нам залізниці непотрібні; якщо вони потрібні для вас, то беріть хліб з тих, кому потрібні ваші залізниці й телеграфи» (Яковлев «Махновщина и анархизм», ст. 249; Руднев, ор. с., ст. 59; Кубанин, ор. с., ст. 92, — посилка на «Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 203, — це підпирається лише спогадами, а не документально). Большевики широко використали у своїх агітаційних завданнях ці зовсім неправдоподібні слова Махна. Насправді Махно та його теоретики намагалися руйнувати білі й червоні державні органи, рекомендуючи всім групам населення влаштовувати своє життя на власний смак. Про власну державно-творчу дію Н. Махна документально встановлено, що Махно дав 19.X.1919 р. таку відповідь залізничникам: «З метою найскоршого відновлення нормального залізничного руху у звільнюваному нами районі, а також виходячи з принципу влаштування вільного життя самими робітничими й селянськими організаціями та їхніми об'єднаннями, — пропоную т. т. залізничним робітникам і службовцям енергійно зорганізувати та налагодити самим рух, встановлюючи для віднагороди за свою працю достатню платню з пасажирів та вантажів, крім військових, організуючи свою касу на товариських і справедливих основах та входячи в найтісніші зносини з робітничими організаціями, селянськими громадами і повстанськи-

ми частинами» («Путь к свободе», 1919, ч. 9; «Пролет. рев.», 1922, ч. 9, ст. 203; Кубанин, ор. с., ст. 91, — «На аграрном фронте», 1925, ч. 9). Н. Махно підтримував і культурне життя — досить згадати його охоронні грамоти, дані Катеринославському і іншим музеям. На запитання про ставлення махновців до страйкової форми боротьби з совєтською владою і до участі в господарчих органах СССР Волін 24.XI.1920 р. відповів совєтським представникам так: «Страйк є справа самих робітників. Якщо робітники страйк почали — вони повинні продовжувати його до повного успіху... Не являючися партією й стоючи на погляді правдивої самодіяльності мас, анархісти відмовляються від організованої участи в господарчих органах республіки» (Яковлев, ор. с., ст. 255). Подібним чином і в галузі сільського господарства «Проект декларації Реввоєнсовєта Революційної Повстанської армії України», виданий 20.IX.1919 р., висловлювався за вільну самодіяльність населення: «Завдання відсталого й зруйнованого господарства потребує, щоб способи й шляхи нового землеустрою були передані на цілком вільне й натуральне вирішення й на рух всього селянства» (Кубанин, ор. с., — «На аграрном фронте», 1925, ч. 7—8, ст. 117).

Ігнорування рухом Махна завдань адміністративного й економічного устрою свого краю, віддавання життя підлеглого населення на повний самоплив приватної ініціятиви та свавілля окремих отаманів-комендантів приводили на ділі не до ідеальної волі, а до хаосу й повної безперспективности, яка пригноблювала й лякала населення більше, ніж новаторство й терор большевиків. Тому *міське* населення, переживши махновщину, почало дивитися на большевиків «як на партію революційного порядку і твердої влади, що почасти пояснює

той ентузіязм, з яким навіть катеринославська буржуазія після декількох тижнів зустрічала червоні частини, що вступили до міста», — пише один самовидець (Вл. Мирошевський «Вольный Екатеринослав», — «Пролет. револ.», 1922, ч. 9, ст. 204).

При цьому треба зауважити, що й національно-політичне питання спочатку ігнорувалося махновцями. Махно, за спогадами його начштабу В. Бєлаша, висловлювався різко проти «ставлеників Української Ради», бажаючи їх «вибити з Александровська на початку 1918 р.» («Літоп. револ.», 1928, ч. 3, ст. 196). 29.XII.1918 р. махновці билися в Катеринославі з січовими стрільцями Самокіша (Ibid, ст. 224). Цілком несприйнятною була для Махна, розуміється, Українська Держава Гетьмана П. Скоропадського (Ibid, ст. 208). Таке негативне ставлення до завдання об'єднання українського народу в державну єдність, бажання думати лише в масштабах світової революції перешкоджали Махну усвідомити необхідність об'єднати свої зусилля з іншими українськими організаціями проти большевиків. З зовнішнього ж вигляду Махно був цілком українцем. Його дружина Агафія Андріївна «за переконанням була щирою українкою й обстоювала самостійність. Не знаю, коли зробився самостійником і Махно, але ним він також був, як і анархістом колись... Йому хотілося відокремлення України виключно для того, щоб зробитися її головою. Григор'єва Махно вбив, як небезпечного конкурента», — твердить Н. Сухогорська, що близько зустрічалася з Махном («Кандальный звон», 1927, ч. 6, ст. 49). Все оточення Махна говорило по-українському (Ibid, ст. 54).

Отже, питання національно-державного будівництва України махновці ігнорували, і на цьому полі їх було політично побито большевиками, що надумалися до по-

ступок українському селянству в аграрному й національному питанні в 1920 р. Можливо, що деяку ролю при цьому відіграла й відсутність у Махна організаторських здібностей, як твердить В. Бєлаш («Літоп. револ.», 1928, ч. 3, ст . 194).

Але не треба уявляти собі махновців, як запорізьку безладну, гулящу банду, як змальовують нам їх тенденційно большевики, а услід за большевиками й дехто навіть з українських письменників (див. В. Підмогильний «Третя революція», Львів, 1922). Командири неодноразово розстрілювали махновців за грабунки й розбишацтва («Літоп. револ.», 1929, ст. 213). Дружина Махна, красива, елегантна й освічена дама, колишня вчителька, «декількох махновців сама вбила, спіймавши їх під час грабунку й насильства над жінками» («Кандальний звон», 1927, ч. 6, ст. 55). Але в обставинах безперервного пересування й плинности людей карні елементи, навіть жиди-провокатори, не примазувалися до махновського руху, робили багато злочинів. В армії ж Махна була залізна дисципліна, про що свідчить уповноважений Реввоєнсовєта південного фронту большевиків В. Іванів, що одвідав ставку Махна у вересні 1920 р.: «Режим держимордський, дисципліна залізна, повстанців б'ють по морді за найменшу провину, виборности командного складу жодної, всі командири, включно до чотних, призначається Махном і анархістським Реввоєнсовєтом. Реввоєнсовєт обернувся на незмінну, нічим не контрольовану і ніким не вибирану установу, при Реввоєнсовєті існує «Особливий відділ», що розправляється з непокірними таємно й нещадно» (Яковлев, ор. с., ст. 252). Не без підстави тому І. Яковлів (Епштейн), секретар ЦК КП(б)У, знаходить у махновському русі зародок своєрідної державної ідеї: махновці «кінчають утворен-

ням в Гуляйпольському районі державної організації, де вся влада зосередилась в руках міцного заможного селянства... кінчають утворенням кулацької держави, анархичний уряд якої не змінюється й ніким не обирається протягом двох літ» (Яковлев, ор. с., ст. 256—257). Під час розвитку свого руху махновці не складали навіть зовнішньо неохайного враження: «Всі махновці дуже дбали про свою зовнішність. Часто під час бою біля гуляйпольської голярні стояло багато коней: це махновці голилися й стриглися, ризикуючи задля зачіски втратити щось більше — голову». Один з командирів Махна — Щусь «був дуже красивий, але жорстокістю перевищував іноді навіть самого батьку. Франтоватий, начисто виголений, завжди у воротничках...» (Н. Сухогорская «Воспоминания о махновщине», — «Кандальный звон», 1927, ч. 6, ст. 52). Армія Махна була організована за зразком регулярних армій: мала не лише штаб, а й культпросвіт, продвідділ, оркестру і сестер жалібниць, які дуже героїчно трималися в бою (Ibid, ст. 46). Шпіонаж і розвідка у Махна були на диво добре налагоджені. Сам Махно не раз ходив переодягненим у розвідку цілком без страху (Ibid, ст. 41, 50). Чекаючи з хвилини на хвилину наскоку большевиків, Махно з бійцями спокійно насолоджувалися спектаклем (Ibid, ст. 53—55).

Однією з причин, без сумніву, дуже істотних, що підірвали партизанський рух на півдні України (хоч про це зовсім мовчать большевики), — був надзвичайний голод 1921 р., який охопив губернії: Александровську, Симферопільську, Миколаївську, Катеринославську, Одеську, цебто якраз територію, на яку переважно спирався Махно, та Кубано-Чорноморський край. Особливо гострим було лихо в Катеринославській губернії, де недохватка для споживання лише самого місцевого насе-

лення досягала до 22 млн. пудів, за вирахуванням С. Клепікова. Взагалі ж по всіх зазначених губерніях України збір врожаю 1921 р. далеко не покрив споживання, яке було обраховане за самими мінімальними нормами. Тамбовська, Курська, Воронізька губернії та Кубано-Чорноморський край задовольняли своє споживання, але не покрили насінньової потреби. Отже, виключено було довіз хліба на Україну з цих місцевостей. Хлібні залишки попередніх літ було з'їдено у період громадянської війни та викачано большевиками для своєї півночі, засівна площа взагалі скоротилася завдяки аграрній розрусі — таким чином незвичайна посуха влітку 1921 р. засудила українських селян, без перебільшення, на голодну смерть. З середини літа 1921 р. для Махна мало бути ясним, що він позбавляється бази харчування для свого загону на півдні України, — тому він прагне продертися на північ, на Полтавщину, що менш ушкоджена посухою, — проте це йому не вдалося. Таким чином стихійне лихо підірвало енергію селян і допомогло большевикам впоратися з українськими повстанцями (див. С. Клепиков «Неурожай 1921 г.», — «Красная Новь», 1921, ч. 2, июль—август, ст. 228—235). Тому не треба звеличувати перемогу Червоної армії над героїчними козаками батька Н. Махна і іронично ставитися до їхньої непереможности, як це робить п. І. Мазепа («Укр. в огні і бурі револ.», т. III, Прага, ст. 111 і 142).

Василь ДУБРОВСЬКИЙ

Зміст

Слідами в минуле 5
Франція 7
Швейцарія 15
Рим 21
Флоренція 26
Венеція 28
Австрія 30
Німеччина 33
Голландія 40
Англія 42
Жито 46

В Україні 1997 року 47
Чи бути українській школі в Криму? 56
Світ 61

2000 рік 66
Звернення президента США Б. Клинтона до населення України 89
Пуща-Водиця 2000 року 108
Сандармох 113
«Пригорни мене до себе...» 118
Сестра 119

З Канади в Сполучені Штати Америки 120
Васильки 144

Батько Нестор Махно — український національний герой 145

27.9027

Наукова бібліотека
Університету
"Києво-Могилянська
академія"

Літературно-художнє видання

Тиховська Лєна

Мережі II

Підписано до друку 24.04.2003. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний № 1. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 11,04. Наклад 500 прим.

Зам. № 3-1164

Видавництво імені Олени Теліги
Реєстраційне свідоцтво № 21638468, видане 15.02.95
01010, Київ, 10, вул. Івана Мазепи, 6

ЗАТ "ВІПОЛ", ДК № 15
03151, м. Київ, вул. Волинська, 60

1-00

319/04

126

107

96841

UKMA Library * Book

0278793